

Centrum pro ekonomiku a politiku

1953
50 let od smrti Stalina
50 od měnové reformy

Sborník textů

Marek Loužek (ed.)

*Vladimír Nálevka, Miloslav Ransdorf, Jiří Svoboda
Jiří Weigl, Václav Veber, Zdeněk Jirásek
Miroslav Tuček, František Vencovský
Richard Salzmann, Marcela Palíšková*

č. 26/2003

cep
CENTRUM

PRO EKONOMIKU A POLITIKU

Obsah

Předmluva 9

**A. Texty ze semináře „Fenomén Stalin –
náhoda, nebo nevyhnutelnost?“ (6. března 2003)**

Vladimír Nálevka: Spříznění volbou – srovnání nacismu
a bolševismu 11
Miloslav Ransdorf: Stalin – spíše „výhybka“
než mechanický produkt 21
Jiří Svoboda: Psychologický portrét diktátora 25
Jiří Weigl: Fenomén Stalin – zákonitost nekontrolované moci . . . 35

B. Doplnkové texty

Václav Veber: Stalinova cesta k moci 43
Marjan Britovšek: Verze o Stalinově smrti 69

C. Přílohy

Stalinův životopis v datech 79
Stalinovi spolupracovníci v datech 81
Protokoly o jednání jaltské a teheránské konference 89
Pakty Stalina s Hitlerem 97

**D. Texty ze semináře „Padesát let od měnové
reformy 1953“ (20. května 2003)**

Zdeněk Jirásek: Čtyři roviny měnové reformy 1953 107
Miroslav Tuček: Měnová reforma
v mezinárodním kontextu 111

Ekonomika, právo, politika č. 26/2003
Vydává CEP – Centrum pro ekonomiku a politiku
Politických vězňů 10, 110 00 Praha 1, www.cepin.cz
tel. a fax: 222 192 406, e-mail: cep@cepin.cz
Editor: PhDr. Ing. Marek Loužek
Sazba: Vladimír Vyskočil – KORŠACH
Tisk: PB tisk Příbram
Vydání první

ISBN 80-86547-26-4
Ekonomika, právo a politika č. 26/2003

ISSN 1213-3299

<i>František Vencovský: Tři měnové reformy pro jednu generaci</i>	117
E. Doplnkové texty	
<i>Richard Salzmann: Vzpomínky Plzeňáka na měnovou reformu 1953</i>	129
<i>Marcela Palíšková: Měnová reforma byla politickým krokem</i>	131
F. Přílohy – československé bankovky z 50. let	137

Předmluva

Centrum pro ekonomiku a politiku nezapomíná na otázky naší blízké či vzdálené minulosti. Po letním newsletteru věnovaném roku 1968 vychází sborník, který nese krátký ale úderný název: „1953“. Před padesáti se odehrály dvě události, z nichž jedna měla význam pro vývoj celého komunistického bloku (úmrť Stalina), druhá krutě poznamenala život všech lidí v tehdejší Československu (měnová reforma).

První část sborníku tvoří příspěvky z březnového semináře „Fenomén Stalin – náhoda, nebo nevyhnutelnost“, na němž vystoupili profesor Filozofické fakulty Univerzity Karlovy **Vladimír Nálevka**, poslanec Parlamentu **Miloslav Ransdorf**, režisér a profesor FAMU **Jiří Svoboda** a někdejší výkonný ředitel Centra pro ekonomiku a politiku a dnešní kancléř prezidenta **Jiří Weigl**.

Do sborníku jsme zařadili studii historika **Václava Vebera** z Univerzity třetího věku v Parubicích o Stalinově cestě k moci a výňatek z knihy **Marjana Britovška** rozebírající různé verze o Stalinově smrti. Nezapomínáme ani na tradiční přílohy – Stalinův životopis v datech, stručné životopisy Stalinových spolupracovníků, protokoly o jednání jaltské a teheránské konference i pakty Stalina s Hitlerem z počátku druhé světové války.

Druhá část sborníku patří květnovému semináři „Padesát let od měnové reformy 1953“, na němž vystoupili rektor Slezské univerzity v Opavě **Zdeněk Jirásek** a profesori Vysoké školy ekonomické **Miroslav Tuček** a **František Vencovský**. Řečníci zkoumali nejen ekonomické pozadí reformy ale i politické souvislosti. Doplnkové texty k tématu zaslali **Richard Salzmann** a **Marcela Palíšková**. Jako přílohu si může čtenář prohlédnout československé bankovky z roku 1953.

Zapomínat na minulost není správné. 50. léta 20. století patří k nej-

černějším obdobím našich národních dějin, i přesto, že oficiální barvou tehdejší doby byla rudá. Fakt, že se v českém parlamentu sedí strana, která se jako jediná z bývalých komunistických stran střední a východní Evropy nepřejmenovala ani nereformovala a dokonce se hlásí ke své minulosti, je smutné.

Připomínat si významné dějinné události – jak ty šťastné tak méně šťastné – je naší morální povinností. Liberální demokracie není automatickým a samozřejmým vyvrcholením dějin. Je hodnotou, o níž je třeba stále bojovat, obnovovat a posilovat ji. Pokud k tomu sborník přispěje i tento sborník, splní svůj účel.

Marek Loužek, 1. srpna 2003

A

*Texty ze semináře
„Fenomén Stalin – náhoda,
nebo nevyhnutelnost?“*

(6. března 2003)

„Spříznění volbou“ – komparace nacismu a bolševismu

Vladimír Nálevka

profesor Filozofické fakulty Univerzity Karlovy

Soudobé politologické slovníky definují totalitarismus jako nedemokratickou, despotickou formu vlády s důslednou realizací oficiální ideologie, se snahou o ovládnutí a zasahování do všech sfér společenského a individuálního života jednotlivce. Totalitní systémy rovněž popírají základní občanská práva i svobody a politický pluralismus.¹⁾

Pojem totalitarismu

Friedrich August Hayek ve své „Cestě k nevolnictví“ uvádí následující: „Různé druhy kolektivismu, komunismu, fašismu, atd. se mezi sebou liší povahou cíle ke kterému chtějí zaměřit úsilí společnosti. Avšak všechny se liší od liberalismu a individualismu svým přáním organizovat celou společnost a všechny její zdroje k tomuto jedinému cíli a odmítáním uznat autonomní sféru, ve které jsou cíle jedinců svrchované.“²⁾

Americký politolog Carl Friedrich vymezil šest základních znaků totalitarismu – oficiální chiliastická ideologie, jediná politická strana s masovým zázemím a násilnickou elitou, která ovládá chod státního aparátu, centrální řízení veškerého hospodářství státem, naprostá kontrola prostředků masové komunikace, dominantní role bezpečnostních orgánů ve společnosti a bezvýhradná podřízenost ozbrojených sil vládnoucí moci.³⁾

---

1) Komparace fašismu a komunismu byla námětem velké mezinárodní diskuse, kterou v 90. letech inspirovala kniha francouzského historika F. Fureta „Minulost jedné iluze. Esej o komunistické ideji ve 20. století.“ Tuto diskusi shrnula edice Miroslava Nováka, která pod názvem „Komunismus a fašismus“ vyšla v Praze v roce 2002.

2) Friedrich A. Hayek: Cesta k nevolnictví. Praha 1991, str. 30.

3) Srov. Carl J. Friedrich – Zbigniew Brzezinski: Totalitarian Dictatorship and Autocracy. New York, 1956. Též: Carl J. Friedrich: Totalitarianism. New York, 1954.

Francouzský filosof Raymond Aron zdůraznil mj. dva charakteristické rysy politické totality – snahu státu ovládnout a kontrolovat občanskou společnost a dále mocenský monopol jediné strany a jediné oficiální ideologie, přičemž ona vládnoucí strana postupně splývá se státem.⁴⁾

Sledujeme-li cestu k prosazení totalitní moci obou srovnávaných systémů – tj. nacismu a bolševismu – je na první pohled patrné, že oním výchozím prostředím a nástrojem zápasu byly politické strany – Nacionálně socialistická německá dělnická strana (NSDAP) a Komunistická strana Ruska – bolševiků. (V letech 1925 až 1952 Vsesvazová komunistická strana – bolševiků, od r. 1952 Komunistická strana Sovětského svazu).

Ve svých ideologiích a proklamovaných cílech stály obě tyto strany proti sobě ve zdánlivě nesmiřitelném konfliktu; měly také odlišné historické kořeny a zázemí, ale organizační strukturou a působností měly mnoho společného. Nacisté a bolševici se výrazně odlišovali od většiny evropských demokratických stran, které důsledně respektovaly otevřenou volební soutěž o politickou moc. Cílem NSDAP a VKS(b) bylo jednou provždy zrušit toto soutěžení a zajistit si permanentní monopol moci. Odtud také vyplynul shodný důraz na vytvoření strany nového typu s pevnou disciplínou a hierarchickým principem vedení.

Leninská tradice avantgardy nikdy nepřipustila, aby činnost bolševické strany byla závislá nejen na souhlasu širší veřejnosti, ale i vlastní členské základny. V tomto ohledu byl charakteristický Leninův zákaz stranických frakcí, absolutizace rudého teroru a názorová netolerance. Deklarovaný princip tzv. kolektivního vedení zastíral skutečnost, že jedinou rozhodující autoritou ve vedení VKS(b) se postupně stal autoritativní vůdce, tj. V. I. Lenin a posléze zcela jednoznačně Josef Vissarionovič Stalin.

Výsadní pozice Adolfa Hitlera byla v NSDAP zajištěna již od počátku dvacátých let. Zásadní rozhodnutí byla vyhrazena pouze vůdci. Vnitrostranická opozice byla jak v bolševické, tak v nacistické straně kriminalizována a obvykle končila v koncentračních táborech či na popravištích. (Praxi násilné izolace politického protivníka ve „speci-

fických zařízeních“ převzali nacisté od V.I. Lenina. Z jeho podnětu vytvořený internační tábor v Soloveckém klášteře se stal prototypem pro pozdější systém Gulagu.)

Podobnosti a rozdíly

Stabilita totalitní moci byla podmíněna existencí de facto teroristického nástroje, podřízeného jedinému vůdci a bezvýhradně plnícího jeho příkazy a to i bez ohledu na formálně existující právní normy. Onu roli pretoriánské síly převzaly v Sovětském Rusku orgány NKVD a v nacistickém Německu formace SS.

Sovětská tajná politická policie byla založena již 20. prosince 1917 (ČEKA) a v mnohém navázala na praxi i tradici carské Ochranky. Lenin pokládal teror za účinný nástroj proletářské revoluce. Osobně obdivoval jakobínskou diktaturu a ČEKA se také skutečně stala obávaným instrumentem bolševického teroru. Názvy této mocné instituce se měnily – GPU, OGPU, NKVD, KGB – ale její úkoly a cíle zůstávaly stále stejné, tj. totální kontrola společnosti a okamžitá likvidace jakéhokoli náznaku odporu.

V kompetenci těchto policejních složek byl systém koncentračních táborů, organizace strategického vědeckého výzkumu, etnické čistky, násilné přesuny obyvatelstva, domácí i zahraniční rozvědka a kontrarozvědka, atd. Přes rozsáhlé pravomoci byla však sovětská politická policie vždy podřízena vládnoucí bolševické elitě, tj. nejprve Leninovi, posléze Stalinovi a nakonec politickému byru ÚV KSSS. Chruščovova teze o ovládnutí strany bezpečnostními orgány v čase Stalinova „kultu osobnosti“ byla ryze účelovou konstrukcí.

Také v nacistickém Německu byla zformována stranická bezpečnostní složka – SS, tj. ochranné oddíly (Schutzstaffeln). Původní úderné formace SA byly příliš nedisciplinované, často sociálně radikální, navíc oslabené po zásahu vůči Röhmově velitelské špičce v noci dlouhých nožů. SS vznikly v roce 1925, původně jako součást SA, ale poté co převzal jejich velení Heinrich Himmler, tj. v roce 1929, se ochranné oddíly začaly osamostatňovat a měnit i rozsah působnosti.

V roce 1934 Himmlerovy a Heydrichovy SS získaly kontrolu nad politickou policií, tj. gestapem a převzaly do své kompetence veškeré bezpečnostní záležitosti Třetí říše. V roce 1939 vznikl Hlavní úřad říšské bezpečnosti (Reichssicherheitshauptamt – RSHA), který slučoval

4) Raymond Aron : Historie dvacátého století. Praha 1999, str. 212.

bezpečnostní policii (gestapo, kriminální policie), pořádkovou policii a bezpečnostní službu SD (politická rozvědka).

Mimo dosah SS zůstala pouze vojenská rozvědka a kontrarozvědka admirála Canarise (Abwehr), ale i ta v roce 1944 ztratila svou dosavadní samostatnost. Vedle toho byly v rámci SS vytvářeny jednotky pro zvláštní použití, které se staly základem Zbraní SS (Waffen SS). Za druhé světové války vytvořily skutečnou alternativní armádu. Jejich počet dosáhl počtu 910.000 mužů. Pro strážní službu v koncentračních táborech byly zformovány Totenkopfverbänden, tj. oddíly SS Smrtihlav.

Nesporné rozdíly mezi oběma totalitami 20. století byly v systému kontroly ekonomiky. Stalin odmítl jakékoli experimenty typu Leninovy „Nové ekonomické politiky“ a prosadil dokončení nacionalizace všech výrobních prostředků, distribuce a směny, a to jak v průmyslu tak v zemědělství. Byl pevně přesvědčen, že jedině plánovitý a shora řízený rozvoj ekonomiky vytvoří v zaostalém Rusku novou průmyslovou základnu. Stalinovými prioritami se staly koncentrace investic do těžkého průmyslu, budování vojenského komplexu, vyškolení řídicích kádru a nutného kvanta kvalifikovaných pracovníků potřebných pro prolomení dosavadní technologické a civilizačně – vzdělanostní bariéry.

Na rozdíl od Ruska, Německo bylo průmyslově vyspělým státem již v 19. století a Hitlerovým cílem bylo obnovení tohoto statutu a likvidace omezujících klauzulí versailleského mírového systému, včetně znovuvyzbrojení armády. Adolf Hitler pochopil autonomní roli ekonomiky a nemínil do této oblasti nikterak zasahovat. Proto také potlačil původní antikapitalistické prvky v programech NSDAP a ponechal průmyslníkům relativně volný prostor pro rozhodování.

Ale i v nacistickém Německu rostla role státu v hospodářské sféře, zvláště po zavedení čtyřletého plánu v roce 1936 a za druhé světové války. Nicméně role trhu zde nebyla nikdy tak minimalizována jako tomu bylo v Sovětském svazu. Oba režimy však shodně usilovaly o technickou a technologickou modernizaci průmyslové základny. (Pro Třetí říši i Sovětský svaz byl příznačný kult technického rozvoje.)

Totální kontrola masmédií

Dalším společným rysem nacismu a bolševismu byla důsledná kontrola masmédií a všech organizací společenského života. Hitler a Stalin usilovali o vytvoření sjednoceného a manipulovatelného státního celku. Opozice nebyla tolerována.

Byly zde přirozeně rozdíly. Nacisté ovládali vysoce gramotný a vzdělaný evropský národ, který byl relativně snadno dosažitelný tiskem, rozhlasem, kinem či divadlem. Stalinův režim se musel v tomto směru potýkat s celkovou negramotností a obecně nízkou civilizační úrovní. Základního vzdělání, vštípení určité pracovní disciplíny, běžných hygienických návyků, kvalifikace a minimální kulturnosti, což byly jedny z prvních úkolů sovětského systému, bylo v Německu dosaženo již v druhé polovině 19. století. Nicméně, i přes tuto civilizační rozdílnost, obě diktatury usilovaly o úplnou kontrolu společnosti a používaly v tomto směru shodné prostředky.

Jak v Sovětském svazu, tak v Třetí říši hrál mohutný aparát policie a různorodých bezpečnostních složek velkou roli v praxi násilného přesvědčování všech skupin obyvatelstva. Záměrně byla vytvářena atmosféra strachu, která paralyzovala vůli k odporu. Na druhé straně bylo však oběma vůdcům jasné, že industrializovaná societa nemůže efektivně fungovat, má-li její populace stádní a ustrašený charakter. Bylo nutné lidi přesvědčit, že když budou s režimem spolupracovat, budou se mít lépe a mohou se také podílet na nejrůznějších sociálních a kulturních aktivitách.

Bohatě strukturovaný systém privilegií byl zaveden především v Sovětském svazu, ale i nad jeho nomenklaturou neustále visel Damoklův meč teroru a okamžité ztráty všeho. V nacistickém Německu tento systém nebyl tak rozvinut. Ve vztahu ke společnosti byla však pro oba celky charakteristická úzká vazba mezi terorem, propagandou a organizací. Stalin více spoléhal na první variantu, Hitler na druhou, oba však kladli stejný důraz na třetí možnost. Společná byla i sázka na snadno ovladatelnou mládež, vychovávanou n novém duchu oficiální ideologie. Mládežnické organizace v obou zemích měly nápadně shodné rysy.

Totalitní systémy rovněž oceňovaly význam literatury a umění, které ovšem měly výhradně sloužit jejich podpoře. Kulturní aktivity byly organizovány prostřednictvím různých organizací, které byly jen

zdlánlivě samostatné. J. Goebbels byl v květnu 1933 zcela otevřený, když divadelním ředitelům řekl, že „nový režim by měl prodchnout celý kulturní život vědomím politicko – ideologické propagandy a odstranit židovsko – liberální kurs“. Pod Říšskou kulturní komorou se za Goebbelsova předsednictví vytvořily oddělené říšské komory pro literaturu, divadlo, hudbu, výtvarné umění, film rozhlas a tisk. Každý, kdo se v těchto žánrech chtěl prezentovat, musel se právně zařadit do příslušné komory. Odmítnuté přijetí nebo vyloučení mělo za následek zákaz publikování a umělecké činnosti. Díla židovských tvůrců byla přirozeně zakázána.

V Rusku otevřela bolševická revoluce prostor pro nebývalou uměleckou aktivitu, která výrazně obohatila moderní umění 20. století. (M. Chagall, S. Ďagilev, V. Kandinskij, K. Malevič, V. Mejerchold, S. Ejzenštejn, aj.) Na sklonku 20. let však již Stalin odmítl tuto tzv. pakulturu a prosadil orientaci na socialistický realismus, což byl v lepším případě návrat ke klasickému umění 19. století. Také sovětský režim kontroloval prostřednictvím uměleckých svazů veškerou tvůrčí aktivitu, usměrňoval ji a snadno ohebné kumštýře cílevědomě preferoval.

Hitler i Stalin odmítali jakékoliv moderní umění, pro nacistického vůdce bylo toto umění kulturním židobolševismem, pro Josefa Vissarionoviče ryze formalistickým výstřelkem a projevem buržoazního individualismu. Stalin osobně zasahoval do všech oblastí kulturního života, ostře např. odsoudil operu Dmitrije Šostakoviče „Lady Macbeth Mcenského újezdu“, rozhodl o bojkotu malíře Falka, zasahoval do rukopisů mnoha sovětských autorů, např. I. Erenburga či A. Tolstého, atd.

Hitler se spokojil s tím, že delegoval odpovědnost za kontrolu literatury, hudby, filmu a divadla na Goebbelse a jeho osobní intervence se omezovala na ty oblasti, ve kterých se pokládal za autoritu, tj. na výtvarné umění a na architekturu. Jeho vkus, stejně jako Stalinův, se neodchyloval od konvenčního vkusu přelomu 19. a 20. století. Hanah Arendtová v této souvislosti napsala: „Vládnoucí totalitarismus vždy nahrazuje mimořádné talenty, lhostejno s čím sympatizují, oněmi šílenci a šašky, u nichž je nedostatek inteligence a tvořivosti tou nejlepší zárukou jejich loajlnosti.“⁵⁾

5) Hanah Arendtová: Původ totalitarismu. Praha 1996, str. 471.

Symbody

Oba totalitní režimy také chápaly ideologii jako soubor neměnných dogmat a jejich přijetí všemi bylo povinné. Pochybnosti či jiné názory byly klasifikovány prakticky jako hrdelní zločin. V obou totalitních ideologiích měly pojmy jako rasa, třída, buržoazie, Židé, strana, půda více mystický, než sociologický charakter.

Existovaly symboly, s nimiž se masy měly pozitivně identifikovat, např. Volk či proletariát, nebo které naopak měly odmítat či nenávidět – kapitalisté, kulaci, trockisté, plutokraté, aj. Společnost byla neustále mobilizována k boji, např. o zrno, za mír, proti Židům, imperia- listům, třídnímu nepříteli, židobolševikům. Nacismus otevřeně proklamoval nacionalismus a rasismus, akcentoval autoritářské hodnoty jako vůli k moci, disciplínu, pořádek, vůdcovský princip a hierarchii.

Jednou z konstant marxismu byl a nadále je internacionalismus, ale Stalin – při oficiálním akcentu na mezinárodní charakter komunistického hnutí – v praktické politice vždy prosazoval velkoruský nacionalismus a v tomto ohledu také podpořil dominantní roli Rusů ve společenství sovětských republik. Stalin také převzal marxisticko – leninské ideové dědictví, sám sebe pasoval na Leninova žáka a pokračovatele. Původní marxistickou teorii však silně zjednodušil a obohatil ji mj. o princip „socialismu v jedné zemi“ či o tezi „zostřujícího se třídního boje“.

Hitler si našel jediného zásadního protivníka – Žida, Stalin měl kulaka, později tzv. nepřítele lidu, případně trockistu. Všechny tyto pojmy byly personifikací sil zla, které je nutné zničit, rozdrtit, vyhladit. (Již pro Lenina byl charakteristický agresivní styl publicistické polemiky s různými oponenty. Vždy museli být rozdraceni). Ve jménu očisty rasy či třídního boje byly realizovány skutečné genocidy „nepřátelských“ skupin obyvatelstva.

Zásadním popřením marxistické teze o odumírání státu byl Stalinův důraz na vytvoření silného, vysoce centralizovaného, vojensko – průmyslového sovětského státu. Základním textem nacismu byl Hitlerův „Mein Kampf“, kánonem stalinské ideologie se staly „Otázky leninismu“ a „Stručný kurs dějin VKS(b)“.

Obě ideologie také přirozeně opovrhovaly občanskou společností a zásadně odmítaly pluralitní demokracii s její dělbou a kontrolou moci. (Nacisté se netajili ani tím, že některé mocenské mechanismy

převzali od bolševiků. Leninův spisek „Stát a revoluce“ byl jak Mussolinim, tak Hitlerem označen za klasickou učebnici státního převratu. Již jednou citovaná Hannah Arendtová oprávněně zdůraznila odlišnost nacistů k praxi ruského bolševismu.

Shodný byl i důraz na vojenské zabezpečení státu a na jeho zahraniční expanzi. Zde se výrazně měnily především Stalinovy válečné cíle. Po překonání počátečního šoku z prvních neúspěchů Rudé armády sledoval především udržení a stabilizaci nové západní hraniční linie, která vznikla v čase jeho spolupráce s nacistickým Německem. Od Teheránu na sklonku roku 1943 směřovalo Stalinovo úsilí k vybudování vlastního „sanitního kordónu“ na této hranici, který byl posléze – po vzniku studené války – transformován v mocenský blok. Navíc zde byly vágní záměry ohledně ovládnutí celého Německa a Západní Evropy. Velký podíl sovětské armády na porážce mocností Osy do značné míry legitimoval tuto Stalinovu snahu o mocenskou expanzi.⁶⁾ Je ovšem pravdou, že Stalin neměl onu obecnou myšlenku obnovení imperiální hranice a následné teritoriální expanze předem propracovanou. Jeho zahraniční politika měla pragmatický charakter a přizpůsobovala se jak požadavkům dne, tak aktuálnímu rozložení sil na mezinárodní scéně.

Osobnostní profily

Zajímavé je i srovnání osobnostního profilu obou totalitních vůdců. Pro J. V. Stalina byly charakteristické následující povahové rysy: silné mocenské ambice, nedůvěra i vůči nejbližšímu okolí, netolerance vůči odlišným názorům, mstivost spojená s dobrou pamětí, cynismus a hrubost vůči druhým, záliba v intrikách, absence soucitu, humanity a lidského svědomí.

Evidentně trpěl paranoiou, která s postupujícím věkem gradovala. Věřil ve svou genialitu a nenáviděl všechny, kteří ho tím či oním způsobem převyšovali. Opovrhoval osobním bohatstvím. (Soupis jeho pozůstalosti ukázal, že nevládnul nic cenného, např. kromě maršálské uniformy pouze několik běžných obleků vojenského střihu a kožich

z ovčí kůže.) Jedinou skutečnou hnací silou jeho osobnosti byla touha po dosažení absolutní moci.

Obsáhlá kremelská knihovna s četnými Stalinovými rukopisnými glosami v jednotlivých svazcích dokládá jeho poměrně slušnou sečtělou, především ruské klasické literatury a ruské historie. Ze západní literatury a umění – a to v celém rozsahu od středověku po dvacáté století – neznal prakticky nic. Zásadně pracoval v noci a většinu dne prospal. Preferoval tradiční ruskou a gruzínskou kuchyni, ve stáří hodně pil a kouřil dýmku.

Ženy v jeho životě nehrály osudovou roli. Na počátku 20. století se oženil s krásnou Jekatěrinou Svanidze, se kterou měl syna Jakova. Jekatěrina však v roce 1907 zemřela a někteří autoři se domnívají, že s její smrtí v Džugašvilim odumřely i poslední zbytky lidského citění. Jeho druhou manželkou se stala Naděžda Allilujeva, která mu dala syna Vasilije a dceru Světlanu. V roce 1932 se Naděžda zastřelila a Stalin poté žil s Rosou Kaganovičovou, sestrou člena politického byra ÚV KSSS Lazara Kaganoviče. Ve stáří měl kremelský vládce platonickou slabost pro baletky Velkého divadla.

Také pro Adolfa Hitlera byla vůle k moci hybnou silou jeho jednání. Byl přesvědčen o osudové roli prozřetelnosti, která si ho vybrala pro splnění neobyčejného úkolu – vyvést německý národ a stát z versailleského ponížení. Na rozdíl od Stalina se jeho paranoia snoubila s nesporným charismatem, darem působení na veřejnost i jednotlivce. Byla to i schopnost řečníka – dovedl obratně zacházet s vášněmi, temnými hrozbami či s výbuchy nenávisti. Svě projevů dramaticky prožíval. Tento dar Stalin neměl.

Dosah a vliv Hitlerova mýtu pramenily zejména z faktu, že se jednalo o kombinaci nefalšované lidové víry a politické manipulace. Byl mužem z lidu, vojákem, který v zákopech světové války získal Železný kříž první třídy za statečnost, obráncem německých práv proti všem vnějším i vnitřním nepřítelům. On sám věřil, že je víc než obyčejný člověk: „Jdu cestou, kterou mi diktuje prozřetelnost, s jistotou náměsíčníka“.

Přitahoval ženy, zejména na počátku politické kariéry, kdy se obklopoval vdanými a vlivnými ženami. Měl rád ženskou společnost a k nežnému pohlaví se bez výjimky choval ve stylu zdvořilého kavalíra měšťanského 19. století. O sexuálním vztahu lze hovořit pouze

⁶⁾ Srov. Vladimír Nálevka: Světová politika ve 20. století I, II. Praha 2000; Těž Vojtěch Mastný: Studená válka a sovětský pocit nejistoty 1947–1953. Stalinova léta. Praha 2001.

ve dvou případech – neteř Geli Raubalová, která v roce 1931 spáchala sebevraždu a Eva Braunová. Tato hezká, tichá blondýnka s prázdnou hlavou byla vždy v Hitlerově stínu. Od roku 1935 ji ukrýval na Berghofu a do Berlína mohla oficiálně přijet až v závěru války.

Stejně jako Stalin byl i Hitler noční ptáče. Zřídka kdy se objevoval před polednem a spát chodil až v časných ranních hodinách. Většinou obědval v širším kruhu. Jídlo bylo mizerné. Hitler, agresivní vegetarián a nezřízený konzument různých bylinkových čajů, zakazoval u svého stolu kouřit. Nebyl člověkem, se kterým by kdokoli mohl vést normální konverzaci. Buď mluvil sám a všichni přítomní museli naslouchat, nebo ostatní hovořili a on seděl ponořen do svých vlastních myšlenek, aniž by věnoval pozornost tomu, co bylo řečeno. V hudbě byl vášnivým ctitelem Richarda Wagnera, ve výtvarném umění a v architektuře se pokládal za znalce prvního řádu a nikomu nedovolil zpochybňovat jím pronesené kategorické soudy. Obdivoval italskou renesanci a především německé romantické malířství 19. století. Byl skeptický vůči náboženství.

Závěr

V současné době sílí v Rusku snahy o určitou rehabilitaci Stalina. Osou staronové apologie je vítězství Sovětského svazu ve druhé světové válce, které by mělo ospravedlnit všechny „údajně“ oběti a zločiny – kolektivizaci, nucenou práci vězňů Gulagu a samozřejmě i masové represe, neboť jimi byla v předvečer války odstraněna „pátá kolona“. Součástí obnovované mytologie je i chápání Velké vlastenecké války jako obrovského triumfu Stalinovy politiky a nikoli jako nezměrné národní tragédie (a konečně i Putin nedávno řekl, že historie Sovětského svazu by neměla být interpretována po zorném úhlem Gulagu). Přes oboustranně deklarované protivenství měly oba zločinné systémy 20. století – nacismus a bolševismus – k sobě velmi blízko, aniž by si to ovšem jejich protagonisté mnohdy uvědomovali.

Stalin – „výhybka“ spíše než mechanický produkt

Miloslav Ransdorf

poslanec Parlamentu ČR

Lidé, kteří se hlásili k marxismu jako filosofové a kteří prosazovali západní marxismus, měli ke Stalinovi vždy kritický vztah. Vzpomeňme si například na analýzy Lukácse nebo Ernsta Blocha. Ernst Bloch dokonce hovořil o systému, který se v Sovětské svazu vytvořil, jako o Čingischánu se zneužitými socialistickými insigniemi.

Já sám jsem napsal knihu „Nové čtení Marxe“, díl I., která je jednou velkou polemikou se Stalinem a stalinismem. Také v předmluvě Leninovy knihy „Stát a revoluce“ jsem část věnoval tradici, která začala Říjnovou revolucí. Některé body zaslouží rozvést, i když bychom se mohli vracet i k jednotlivostem.

Byl zde zmíněn Stalinův majetek, v něm se našly zajímavé položky. Jedna z kuriózních věcí je, že zde byly objeveny i rukopisy Thomase Münzera: na sedmdesátiny Stalina v roce 1949 se saský ministr kultury chtěl vyznamenat a dal je Stalinovi jako osobní dar.

Stalin a ruská tradice

Nepochybně existuje velký rozdíl mezi Stalinem a Leninem. Lenin měl kritickou distanci vůči ruské kulturní tradici, Stalin naopak se pokládal za jejího dovršitele. Jeho identifikace s ruskou tradicí šla do všech důsledků. Pikantní věc je, jak jednou řekl Stalinův syn Vasilij své sestře Světlaně: „Dozvěděl jsem se, že byla doba, kdy náš otec nebyl Rus, ale byl Gruzín.“

Této identifikaci s ruskou kulturou velmi dobře rozuměl Berďajev, který napsal vynikající knihu o pramenech a smyslu ruského komunismu. Ukázal, že klíčem k ruské kulturní tradici je kult bezprostřednosti, kdy ruská tradice vyřazuje zprostředkující články a tam hledá lidskou přirozenost a autenticitu. Zde souzněla s revolučním mýtem konce druhé a třetí dekády 20. století, kdy se zprostředkující články

ve společnost vyřazovaly v zájmu dosažení větší transparentnosti a průhlednosti společnosti.

Každá revoluce usiluje o to, aby jakoby obnovila práva bezprostřednosti. Výjimkou není ani revoluce ruská a samozřejmě i když Lenin začátkem roku 1918 hovořil o postupu ke státnímu kapitalismu, tak brzy tento přístup opustil a podlehl kampani, která nastolila takzvaný vojenský nebo válečný komunismus. Myslím si, že velmi zkratkovitě, ale příznačně Berdajev tuto identifikaci s ruskou tradicí vystihl ve sloganu – *nikoliv náhodou se Třetí Řím změnil v Třetí Internacionálu*. Smysl tohoto je daleko hlubší. V ruské tradici byli i lidé, kteří se vzpírali tendenci k obětování jedince nějakému nadosobnímu účelu př. Bělinskij, který byl sice hegelovec, ale velice důrazným způsobem odmítal logizaci dějin a lidských osudů.

V ruské tradici jsou některé osobnosti, které nejsou doceňovány z hlediska tradičních dějin ruského bolševismu, jako je například Fjodorov, který není zmiňován v řadě monografií vážených anglosaských historiků. Fjodorov byl vydán a zpřístupněn sovětské veřejnosti až v 80. letech. Stejně tak díla Tkačova, o kterém se rovněž příliš nemluví. Rozhodně je bližší duchu ruské revoluce roku 1917 než Karel Marx. I tady je nutné udělat distinkci mezi Leninem a Stalinem. Řeknu otevřeně, že formy ruské revoluce byly takové, že Karel Marx by se v nich velice těžko poznával.

Otázka podpory režimu

Proč byl tento režim evidentně podporován takovým množstvím lidí, celými masami, celými národy. Je pravdou, že represe v této společnosti byla všudypřítomná. Zdaleka však nešlo pouze o represy, ale o zvláštní propletenec emancipace a represe. Emancipace a represe šly ruku v ruce.

Sovětský disident Zinověv, který žil v emigraci, tvrdil, že chystal atentát na Stalina, se stal pod dojmem z Jelcinovy doby jistým zastáncem Stalina. Popisuje zkušenost z dětství, pocházel s kulakské rodiny, vyhnali je z vesnice, žili v městském bytě v sedmi v jedné velké místnosti. I když trpěli, přece byli zároveň šťastní v tom smyslu, že je to vytrhlo z toho tradičního prostředí a otevřel se jim svět kultury, vzdělanosti a že všichni získali vysokoškolské vzdělání a mohli se vydat cestou vědeckých pracovníků.

Vědomí, že dochází k civilizačnímu vzestupu, samozřejmě bylo základem podpory. Domnívám se, že tato okolnost se nedá tolik podceňovat. Už ve 20. letech se objevil směr, který byl odlišný od bolševiků v komunistickém hnutí, směr, který reprezentuje Gramsci a který stavěl strategii komunistických stran na pronikání do struktur občanské společnosti, na úsilí o kulturní hegemonii, na vlivu symbolů, které obíhají ve společnosti.

To byla výrazně odlišná koncepce od koncepce ruských bolševiků, která stavěla právě cestu průhlednosti společnosti a obnovení práv bezprostřednosti na potlačování struktur občanské společnosti. Tím spíš, že v Rusku žádná občanská společnost prakticky do revoluce neexistovala, nedalo se s ní vážně počítat.

Není zase tolik rozdílů mezi inteligencí ruskou a inteligencí německou. Podíváme-li se na Löwensteinovu knihu Projekt moderny, zjistíme, že převaha německých intelektuálů brojí proti občanské společnosti, jejím základním principům.

Racionalita či iracionalita systému?

Diskusi vyvolané již v roce 1920 článkem von Misesa následovaly polemiky, ať už s na jeho stranu postavil Hayek, ať mezi jeho odpůrce patřili Dobb či Lange. Tato diskuse de facto pokračuje do dnešní doby, ale tenkrát se otázka soustředila na základní problém vytýčený von Misesem: umožňuje tento systém racionální alokaci zdrojů.

Odpověď von Misesa a Hayeka byla, že nikoliv. Lange toto zpochybnil, spekoval s možnostmi využití výpočetní techniky, simulace tržních procesů, což je myšlenka legitimní a zajímavá. Důraz v argumentaci ze strany Dobb spočíval v tom, že v nové společnosti, která v případě Ruska překonává obrovské zpoždění, jde o racionální vytváření zdrojů nikoliv o alokaci zdrojů vzhledem k tomu, že ty zdroje jsou vysoce nedostatkové.

Skutečně sovětská ekonomie ve dvacátých letech řešila jako hlavní problém, jak vytvořit základní průmyslovou kapacitu. Někteří historikové jako Zbyněk Zeman celý tento historický experiment svádějí k pokusu překonat historické rozštěpení mezi Západem a Východem, pokud jde o hospodářskou a civilizační úroveň...

Problém byl, jak vytvořit prostředky k urychlené industrializaci. Zde se střetávaly různé názory, v české literatuře máme naštěstí dobrou

práci Bohumila Urbana ze 60. let „Zrod a konec velké diskuse“. Ukazuje se, že alternativy nepochybně byly. Je třeba odmítnout teze filosofa Cipka, že vývoj směrem k represivnímu ovlivňování společenského vývoje byl předurčen marxistickými koncepty. Tato teze je neudržitelná. Alternativy této stalinské hospodářské strategie a s ní související strategie politické nepochybně byly.

Byl tady zmíněn vzor jakobínů, který strašil v hlavách bolševiků, ať již patřili k jakékoliv frakci. Nicméně jedna velice důležitá pasáž u Lenina, příznačně v jeho spisech se neobjevující, která byla publikována až v osmdesátých letech minulého století. On v ní prosazuje strategii místo občanské války občanského míru. Hovoří o tom, že by měli bolševici sami dobrovolně provést „termidorizaci“ společnosti a že ti proletářští jakobíni jsou daleko odvážnější a racionálnější než jakobíní buržoazní, neboť dokázali sami sebe termidorizovat. Čímž měl na mysli přechod k normálnějším, porevolučním formám společenského soužití. To je jiná interpretace termidoru, než se objevila v literatuře o sovětské společnosti, která vlastně přežívá od Trockého, jenž hovořil o stalinizaci společnosti jako o sovětském termidoru.

Stejně tak vyznívá třísvazková Deutscherova práce o Trockém. Podle mého názoru Stalin ve skutečnosti termidor odložil, došlo k nové mobilizaci. Industrializace, která proběhla v Sovětském svazu na základě vynucené akumulace, tedy násilnými prostředky, což je také postup, který nelze ztotožňovat s tím, co navrhoval Preobraženskij ve své „Nové ekonomice“.

Psychologický portrét diktátora

Jiří Svoboda

režisér a profesor FAMU

Rozsah lidského utrpení, vražd a zločinů, které inspiroval, nařídil, či staly se s jeho vědomím, nemá však žádnou vnitřní kontinuitu s čímkoli psychologicky srozumitelným. Jakoby bytost, která vešla do dějin XX. století pod jménem J. V. Stalin, neměla integrující lidský rozměr. Rozpadá se do několika nezajímavých, jednorozměrných postav. Chybí oživující svorník, který by monstrózní dějinnou bytost oživil do podoby reálného člověka. I přijaté jméno „Stalin“ jakoby se symbolicky odkazovalo do rodu nehybného, studeného odlitku, prostého jakékoli emoce.

Obrazy ze života

Otupělost k násilí se v Josifu Džugašvili pěstovala od dětství. Otec, Vissarion, se po zrušení nevolnictví stal ševcem v gruzínském městě Gori, v Jižní Osetii. Surovost a bití nebyly v rodině ničím výjimečným. Otec byl zabit ve rvačce, když Stalinovi bylo sotva 11 let.

Stipendium mu umožnilo studium v pravoslavném semináři. Nestal se však popem (pro miliony lidí osudová křížovatka) – po pěti letech byl ze semináře vyloučen. Vstoupil do Sociálně demokratické dělnické strany Ruska a stal se profesionálním revolucionářem. Oženil se v kostele podle pravoslavného ritu.

Na začátku XX. století se Josif Džugašvili proslavil pod přezdívkou „Koba“, kterou používal v „mafínském“ podsvětí, kde organizoval vydírání obchodníků a přepady transportů peněz, které sloužily k financování revoluční činnosti. Jeho největším úspěchem bylo řízení útoku na kočár, který po rušných ulicích Tbilisi přepravoval téměř 350 tisíc rublů (1907). Při přestřelce zahynulo více než tři desítky lidí. Tento typ banditismu vzbuzoval v Gruzíncích nemalé sympatie, neboť byl chápán jako demonstrace nacionálního odporu proti ruské-

mu samoděržaví. Opakovaně byl vypovězen na Sibiř a opakovaně uprchl.

Smrt první ženy jím údajně velice otřásla. Neotřásla však jeho proslulým sexuálníím apetitem. Druhá manželka, Naďa, ho jednou na večírku přistihla při nevěře in flagranti. Velmi se pohádali. Odešla do svého pokoje a zastřelila se. Podle neověřitelných spekulací ji ve skutečnosti v záchvatu zuřivosti zastřelil sám Stalin. Později každopádně nechal zlikvidovat celé její příbuzenstvo.

Stalin byl mstivý, anetický, bez schopnosti empatie. Emočně plochý, bez znatelných vnitřních rozporů. Byl fanaticky obdivován a milován. Byl proklínán a nenáviděn. Jeho tvář známe převážně jen z několika stereotypních filmových záběrů a fotografií. Téměř vždy býval snímán z podhledu, který pozorovateli vnucoval perspektivu submisivnosti. Neosobně se usmíval.

„Je to člověk, v němž se snoubí rozhodnost a dobrosrdečnost. Je skutečným vyjádřením srdce a duše Ruska,“ – řekl o Stalinovi Franklin Delano Roosevelt. Americký vyslanec William Bullitt ve svých pamětech pro změnu napsal: „Jednou se Stalin trochu víc napil a potom mě políbil naplno na rty – jak strašlivá politická zkušenost!“.

Žil jako symbol. A přízračná rozpornost toho symbolu provázela jeho tělo i po smrti. Jako symbol „nanebevzetí“ byl balzamován a uložen v mauzoleu vedle Lenina. Jako symbol „zatracení“ byl vprostřed temné noci tajně z mauzolea odstraněn a zakopán u kremelské zdi.

Metafora společenských poměrů

Zdá se být výstižnější uvažovat o „stalinismu“ než o Stalinovi. V souvislosti s předznamenáním začátkem dnešní diskuse (Fenomén Stalin – Náhoda nebo nevyhnutelnost?) bych se chtěl pokusit velmi zhuštěně definovat několik rovin, které stalinismus předurčovaly sociálně, psychologicky a myšlenkově.

Není náhoda, že proslulou větou F. Nietzscheho: „Bůh je mrtev!“, doplnil právě ruský spisovatel, F. M. Dostojevskij, vědomím konsekvencí tohoto poznání: „Všechno je dovoleno!“. V geniálním románu „Běsi“ pak anticipoval duchovní i existenciální prázdnotu a hodnotový nihilismus, který se valil Ruskem.

Takto expresivně popisuje mravní a sociální situaci ruské společ-

nosti za I. světové války Lev Trockij: „*Lichva všeho druhu a hra na burze dospěly k ztřeštěnosti. Obromná jmění vznikala z krvavé pěny. Nedostatek chleba a paliva v hlavním městě nebránil dvornímu klenotníku Fabergetovi, aby se nevychloubal, že ani v jedné sezóně se neobjednávaly tak drabé šaty a nekupovalo se tolik briliantů, jako v zimě roku 1915–1916. Noční podniky byly přeplněny. Nikdo se nebál utrácet příliš mnoho. Shora padal bez přestání zlatý déšť. „Společnost“ nastavovala ruce i kapsy. Všichni se brodili v krvavé špíně – bankéři, intendanti, přimyslníci, carské a velkoknížecí baletky, pravoslavní hierarchové, dvorní dámy, liberální poslanci, generálové z fronty i etapy, radikální advokáti, osvícení svatoušci oběho pohlaví, přemnozí bratřenci a zvláště sestřenky. Všichni pospíchali chňapat a žrát, obávajíc se, že požehnaný déšť ustane a všichni s rozhořčením odmítali nestoudnou myšlenku předčasněho míru.“*

Demoralizovaná ruská armáda prožívala jednu porážku za druhou. V zákopových jatkách nepředstavitelných rozměrů zaznamenala začátkem roku 1917 více než 5 milionů mrtvých. **Během jedné generace ztratilo Rusko Boha, imperiální sebevědomí i cara z Boží milosti.**

Vakuum, které zůstalo po těchto hodnotách, konstituujících po staletí pilíře národní existence, vytvářelo příznivé podmínky pro nasávání směsi různorodých, vnitřně nesourodých proudů a inspirací. Vznikal děsivý amalgam, v němž se smísil osvícenský racionalismus, zbožštěná víra ve vědu, velkoruský šovinismus a temná mystika.

Osvícenská racionalita v Rusku

Dynamiku psychosociálních procesů, které vedou atomizovanou, nestrukturovanou masu k přijetí interpretačního systému zákonitostí reality, byť byl tento systém založen na naprosté mystifikaci, popsala nesmírně výstižně Hannah Arendtová:

„*Masy jsou posedlé touhou uniknout realitě, neboť ve své bytostné vykořeněnosti nejsou s to snášet její nabodilé, nesrozumitelné stránky. Je rovněž pravda, že jejich touha po fikci má určitou spojitost s těmi schopnostmi lidské mysli, jejichž strukturální konzistence je nadřazena pouhému nabodilému dění. Útěk mas z reality je odsudkem světa, v němž musejí žít a v němž nemohou existovat, neboť jeho nejvyšším pánem se stala nabodilost. Lidské bytosti potřebují onu*

ustavičnou přeměnu chaotických a náhodných podmínek v nějaký relativně konzistentní vzorec vytvářený člověkem.“ (H. Arendtová: Původ totalitarismu).

Ideové zázemí hnutí, které přivedlo Rusko na práh „Říjnové revoluce“, potvrzuje přesnost závěrů H. Arendtové – masám stačila jako osmyslnění pro činy myšlenková mystifikace, vydávající se za vědu. Několik pouček se stalo zprostředkovatelem univerzálního poznání živé i neživé přírody, historie a všech zákonitostí vývoje společnosti jako „*poznané nutnosti*“.

Takové je riziko osvícenského pojetí modernity, v němž v sekulárním světě zaujímá místo transcendence věda: „sjednocující síla rozumu, schopného dospívat ke konsensu může nahradit někdejší sjednocující síly náboženské tradice!“ (J. Habermas: *Poznání a zájmy*).

Vědecká mystifikace se promítala do sémantických novotvarů, které nedávaly žádný smysl. Přesněji řečeno: byly srozumitelné pouze zasvěcencům. Kdo nerozuměl, vypadl z kola ven. Lenin používal kupř. sousloví „*demokratická diktatura proletariátu a rolnictva*“, což je zjevně sémantický nesmysl. V Leninově věrouce to byla jedna ze společenských etap – projekt, který revoluční kroužky omílaly jako modlíci mlýnky 12 let. Podstatné je, že tyto mystifikace patřily do konzistentního systému, obdobně jako Hörbingerovy koncepty „dutosvěta“.

Lenin přitom používal „teorii“ jako služebnou, podpůrnou složku pro získání a provozování moci. „Láteření“ a nadávky na adresu Macha a Avenaria (V. I. L.: *Materialismus a empiriokriticismus*) ani nepředstírají, že by měly něco společného s metodologií argumentované diskuse a v dalším kroku logicky anticipují Stalinovo zacházení s těmi, kdo jsou označeni za oponenty. Svou „vědu“ chápali oba shodně jako nástroj praxe – stačí krátký kurs a dělnický agitátor se od vysokoškolského profesora neliší kvalitou vědění, nýbrž jen kvantitou vědomostí. Oba znají základní mechanismy vývoje světa a společnosti. Proto je pro stalinskou epochu tak charakteristický úporný odpor ke genetice, kybernetice, jazykovědě – obecně: k propracovanému a strukturovanému myšlení, které se vzpírá redukci na jednoduchá signální hesla.

V Rusku se navíc teoretické šarlatánství roubovalo na kmen nejdivočejšího mysticismu, který ve vnějších projevech nahloďával i kořeny pudu sebezáchovy carského samoděržaví v podobě „božského člověka“ Grigorije Rasputina; sibiřského rolníka s nezacelující se jizvou na hla-

vě, kterou utržil za krádež koně. Jeho vliv na carevnu (a jejím prostřednictvím na dění v Rusku měl ohromující rozměry). Téměř každý dopis, adresovaný carovi obsahuje pasáž typu: „neoslyš mne, to jest našeho Přitele a důvěřuj nám ve všem... pokud při nás stojí modlitby a pomoc našeho Přitele, půjde vše dobře. Kdybychom Ho neměli, bylo by už dávno všemu konec, o tom jsem pevně přesvědčena.“

Pro revoluci bylo však příznivé i smýšlení intelektuálních a uměleckých elit v západní Evropě. Filosofie, etika a politické ideologie byly od konce 18. století (od doby Velké francouzské revoluce) ovládané myšlenkou emancipace lidstva. „Pokrok věd, techniky, umění a politických svobod má osvobodit celé lidstvo od nevědomosti, chudoby, nevzdělanosti a despotismu. Horizontem pokroku a jeho legitimizací je pro všechny příslib svobody.“ (J.-F. Lyotard: *O postmodernismu*).

Zejména poslední věta citátu je pro intelektuální klima po první světové válce příznačná. Válečné kataklyzma nebylo interpretováno jako selhání modernity a rousseauovské koncepce zdokonalitelného a trvale se zdokonalujícího člověka, nýbrž naopak jako krach konzervativních hodnot. Měšťácká společnost se stala synonymem pokrytectví a zločin pro „správnou věc“ byl v intelektuálních kruzích vnímán jako prolomení maloburžoazní morálky. Sama maloburžoazní morálka se stala v očích intelektuálů zločinem.

Projekcí těchto hodnotových posunů byla zásadní proměna chápání modernity v teoretickém zázemí i praxi uměleckých avantgard. Osvobození (revoluce) tvořivosti ducha, začalo splývat s revolucí sociální a politickou. Z těchto myšlenkových gravitačních polí a sociálně-ekonomického marasmu válkou vyplundrovaného Ruska se logicky vytvořil velmi příznivý terén pro revoluci. Tím spíš, že Rusko nemělo pražádné zkušenosti s fungováním demokracie, zcela postráдалo byt jen zárodky demokratických institucí a v sociálním spektru se nestačila vytvořit žádná stabilizující střední vrstva.

Systemová deviace

Systemová deviace, které říkáme „stalinismus“, začala nepochybně podstatně dříve, než se Stalin zmocnil vlády. Nejpozději v okamžiku, kdy byl Lenin ze švýcarského exilu exportován do Ruska v zapечатěném vagonu a po příjezdu do Petrohradu přednesl užaslým spolubojovníkům zcela novou taktickou variantu v podobě tzv. „*Dubnových tezí*“.

Lenin v nich opustil svou vlastní myšlenku „*demokratické diktatury proletariátu a rolnictva*“, která tvořila více než deset let orientační pilíř bolševického hnutí a vyhlásil nesmiřitelný boj všem proudům, které nevedou k revoluci a k „*diktatuře proletariátu*“ (tento pojem je třeba dávat do uvozovek, neboť nemá žádný ekvivalent v realitě – společenské třídy nejsou schopné vykonávat politickou moc – Lenin měl vždy na mysli diktaturu elity, jíž bylo úzké vedení strany a paramilitárně organizovaná struktura, vykonávající pokyny vedení). Strana se prostřednictvím tzv. „Dubnových tezí“ vysunula mimo politické spektrum do zcela výlučné pozice – Lenin vědomě, či podvědomě v dikci využil v Rusku hluboce zakořeněné předsvědčení o ruské výjimečnosti a mesianismu.

„Toho dne (4. dubna) soudruh Lenin nenašel přímých přívrženců ani v našich řadách,“ – píše v pamětech jeden z příslušníků staré bolševické gardy, která přišla Lenina bouřlivě uvítat na finské nádraží. Lenin se v této fázi dostal do konfliktu i se Stalinem a Kameněvem, kteří viděli cestu v kompromisu. Pravda, která byla v té době redigována Stalinem a Kameněvem, napsala: „*Co se týče povšechného schématu soudruha Lenina, je pro nás nepřijatelné, pokud vychází z domněnky, že měšťačko-demokratická revoluce je dovršena a pokud spoléhá na neprodlžený přerod této revoluce v revoluci socialistickou.*“

Obdobně popisuje Stalinovu a Kameněvovu revoluční vlažnost Lev Trockij: „Ještě začátkem dubna prohlásil Kameněv, že je šťasten, může-li hlasovat s menševiky a Esery pro jednotnou resoluci o Zatímní vládě. A Stalin rozvíjel teorii dělby práce mezi kadety a bolševiky. Jak daleko do minulosti zapadly ony dni a ony teorie?“ (L. Trockij: Dějiny ruské revoluce).

Leninovi bylo liberální myšlení zcela cizí. Žil ve světě myšlenkových konstrukcí, které proměňoval podle potřeb politické praxe. Pokud kdy vážně uvažoval o demokracii, pak vždy jen v intencích vnitřních poměrů VKS(b). Stát interpretoval v teorii i praxi jako „*organizované násilí*“, v čemž myšlenkově zcela sterilní Stalin byl jen učedníkem. Pracovní tábor, který je považován za předchůdce gulagů vznikl na Soloveckých ostrovech v roce 1923 – tedy nikoli až za Stalina, jak se často mylně uvádí.

Lenin v teorii předpokládal, že dojde k postupnému odumírání státu s růstem sociální homogenity, tzn. s vyvlastněním soukromého ma-

jetku a jakékoli politické plurality. Domníval se, že se v násilně homogenizované společnosti, proměněné v „nediferencovanou masu bez individuálních aspirací“ (Hannah Arendtová), budou postupně vytvářet samosprávné mechanismy, které nahradí roli státu. Koncepce vlády pluralitních Sovětů byla však odsunuta na neurčito ještě za Leninova působení. V období „válečného komunizmu“ byly Sověty zcela podřízeny diktátu stranických komisařů, obdobně jako armáda.

Leninův projekt společnosti

Zákonitě tak vznikala všemocná stranická byrokracie jako *nová třída* se specifickými sociálními vazbami a zájmy. O „nové třídě“ píše M. Djilas (Nová třída), I. Deutscher (Zrazená revoluce), daleko dříve však I. Rakovskij (1930) ve vyhnanství na Sibiři: „*Před našima očima vznikla a vzniká velká třída řídicích pracovníků, která má vnitřní pododdělení a roste na základě promyšleného kooptování a přímých nebo nepřímých jmenování. Prvek, který sjednocuje tuto „novou třídu“ je určitá forma soukromého vlastnictví – státní moc.*“

Vznik a působení „nové třídy“, s jejímž mocenským vzestupem se sešel i nejvyšší „úředník“, J. V. Stalin, vnímala většina marxistických kritiků stalinismu jako hlavní zdroj degenerace systému a deviace moci. Ve skutečnosti to však byla organická součást Leninova projektu společnosti jako sociálně homogenní masy, z níž měly být vymýceny všechny parciální zájmy, specifické myšlenkové strukturace a schopnost solidárního chování uvnitř sociálních skupin. To byl hlavní důvod, proč po příslušnících jiných politických stran a celých společenských vrstev (buržoasii; a následně rolnictvu, s předvídatelnými důsledky hladomoru, jehož obětí se stalo odhadem 7 milionů lidí) došlo na pravidelné decimování privilegovaných – stranické a státní byrokracie a vůdčích kádrů bezpečnosti a armády.

S Leninem účelově přizpůsobenými Marxovými teoriemi, redukovánými do služebných floskulí, získalo nové Rusko ztracenou víru. A s ní i apoštoly a mučedníky, vykupitelskou sílu, personifikovanou proletariátem, který platí krví a potem za všeobecné spasení a transcendentní cíl komunismu (království božího), který je postaven mimo interval vlastního života do vzdálené budoucnosti. Získalo náhradu za Boha na nebesích (Lenina v Mauzoleu) a jeho pozemského zástupce a jediného vykladače zjevení, J. V. Stalina.

Příznačně nábožensky zabarvený model („kult osobnosti“) nevznikl, jak se tradovalo až za Stalina. Stačí si přečíst výňatek z projevu delegátky petrohradské městské konference VKS(b), Ludmily Stalové, přednesený 14.dubna 1917: „*Všichni soudruzi tápali do příjezdu Leninova ve tmě!... Naši soudruzi se dovedli jen spokojit parlamentní přípravou Ústavodárného sbromáždění a nikterak nepochopili, že lze jíti dále. Přijetím hesel Leninových konáme, co nám napovídá život sám.*“

Nebo citát z knihy, kterou napsal o 13 let později (1930) Lev Trockij: „*Lenin nebyl náhodnou složkou dějinného vývoje, nýbrž výsledkem všeho, co v ruských dějinách bylo. Vězel v nich svými kořeny co nejhlouběji. Spolu s pokročilými dělníky zakoušel všechen jejich boj po čtvrt století. Lenin nebyl straně vnějším protějškem, nýbrž byl jejím nejvyšším výrazem. Ji vychovává, vychovával sebe v ní. Jeho rozpory s vůdčí vrstvou bolševiků byly bojem zítřka strany s jejím včerejškem.*“¹

Závěr

Mám-li odpovědět na otázku, zadanou v preambuli dnešního diskusního setkání (Fenomén Stalin – Náhoda nebo nevyhnutelnost?), lze – podle mého přesvědčení – z mnou uvedené (nutně zkratkovité) argumentace dovodit, že fenomén stalinismu nebyl náhodným excesem, vyvolaným zcela či převážně deviantním jedincem, nýbrž zákonitým důsledkem souhry sociálních a duchovních změn, které byly v Rusku specificky deformovány a přetvořeny v podmínkách byzantské tradice. Trockij by dozajista nebyl o nic liberálnější a o nic humánnější, kdyby byl v boji o nástupnictví porazil Stalina.

Je nepochybně užitečné zabývat se retrospektivními pohledy. Neméně potřebná je však extrapolace historické zkušenosti do aktuálních dějinných poměrů. Před a po revoluční Rusko dnes v mnoha aspektech nápadně připomíná islamistický svět s vnitřně nediferencovanými masami, které spojuje sociálně bezperspektivní postavení a militantní ideologie (militantně interpretované náboženství), prosycená mesianismem.

Zasloužilo by si uspořádat samostatný seminář nad otázkou, má-li pravdu Francis Fukuyama, když tvrdí, že hodnoty liberální demokracie, lidských práv a svobodného trhu jsou výhledově akceptovatelné

i v tomto prostředí. V prostředí, kde působí řada autoritářských vůdců, kteří v sobě integrují roli vůdců náboženských, politických i vojenských a otevřeně, či skrytě řídí paramilitární organizace.

Za užitečnou bych považoval takovou aktualizaci dnešního tématu s ohledem na rozporné názory českých i evropských intelektuálních i politických elit. Zdánlivě shodné přístupy k hodnocení minulosti mají totiž mnohdy velmi odlišná hodnotová i metodologická východiska. Ale to přesahuje rámec dnešní diskuse.

Fenomén Stalin – zákonitost nekontrolované moci

Jiří Weigl

vedoucí Kanceláře prezidenta republiky
a bývalý ředitel Centra pro ekonomiku a politiku

Úvaha nad tím, zda fenomén Stalin byl v dějinách sovětského Ruska náhodou nebo nevyhnutelností, je jistou variancí na téma úloha osobnosti v dějinách. Ve Stalinově případě je nepochybné, že jeho patologická osobnost měla na dějiny sovětského komunismu, národů, obývajících Sovětský svaz, i dějiny celého světa podstatný vliv.

Nechci se však ve svém příspěvku věnovat analýze zvláštností Stalinovy osoby, příčinám či kořenům patologických stránek jeho povahy a hlubinným motivům, jež ho vedly k masovému teroru a tyranii. Za daleko podstatnější považuji hledání odpovědi na otázku, jak bylo možné, že osobnost Stalinova typu mohla získat nekontrolovatelnou moc a absolutní prostor pro uskutečňování svých cílů jakýmikoliv prostředky.

Obludný netvor

O tom, že Stalin byl obludný netvor, není třeba vést polemiky. Milióny obětí gulagů, které nejpůsobivěji odhalil světu Alexandr Solženicyn, vyvraždění prakticky celé Leninovy strany, zvráceně kruté pohrávání si s osudy nejbližších spolupracovníků i vlastních příbuzných, z nichž se zachránil nakonec pouze málokdo – to vše dělá ze Stalina postavu neronovského typu, která mírou hrůzovlády daleko překonala svůj velký vzor – pološíleného cara Ivana Hrozného ze 16. století.

V každé zemi a každé době existují osoby, které jsou obdařeny podobnými povahovými a osobnostními rysy. Pouze za zvláštních podmínek však, především v moderní době, mají šanci prorazit na vrchol politického systému a získat plný prostor pro uplatnění svého negativního génia. Podstatné je, zda politický systém obsahuje nástroje prevence takového vývoje.

Celé dvacáté století bylo poznamenáno vlivem takovýchto dvou démonických osob, které jako by byly politickými blíženci – Stalina a Hitlera. Na rozdíl od eruptivního charismatického Hitlera však Stalin nebyl tvůrcem totalitního systému. Byl jeho produktem, na první pohled nenápadným a neokázalým, bez charismatu a řečnického nadání, který se k moci dostával nikoliv veřejnou politickou akcí, ale nekonečně trpělivou zákulisní intrikou.

Stalinismus se stal synonymem pro teroristickou totalitní diktaturu především proto, že do jisté míry iracionální teror a vyvražďování zasáhl samotnou elitu nového komunistického režimu. Symbolem zvrácenosti a nepřijatelnosti stalinismu se staly monstrprocesy s údajnými zrádci v SSSR na konci 30. let, u nás v letech padesátých, v nichž justiční vraždy byly pouze vrcholkem pyramidy perzekuce miliónů dalších lidí.

Právě skutečnost, že oběťmi teroru se stávali masově věrní komunisté, kteří se žádných zločinů, z nichž byli žalováni, nedopustili, byla po odhalení po Stalinově smrti pro většinu lidí důkazem nepřijatelnosti a zločinnosti stalinismu. Tyto spektakulární zločiny však umožnily zakrýt fakt, že šlo pouze o vršek ledovce, možná o exces, který však rostl z logiky systému.

Logický plod systému

Teror v sovětském Rusku nebyl Stalinův vynález. Stalinovým přívěskem bylo pouze to, že jej učinil univerzálním nástrojem a rozšířil jej na všechny vrstvy společnosti včetně komunistické strany samotné. Stalinova teroristická tyranie byla logickým plodem systému, který ideově odmítl jakoukoliv dělbu moci, na vývoj společnosti hleděl prizmatem nemilosrdného třídního boje a za cestu k proletářské demokracii považoval „diktaturu proletariátu“ realizovanou extrémní diktaturou jedné strany navíc řízené tzv. demokratickým centralismem.

Výlučně ideologický charakter komunistického systému ospravedlňuje svévolné používání moci tím, že na prvním místě jde o prosazení ideologie. Tato – v terminologii Noela O'Sullivanova – aktivistická politika zcela ignoruje zákonné i institucionální záruky proti zneužití moci. Veškeré zdání legálnosti a ústavnosti slouží pouze k zachování dojmu, že ideologie a metody jejího prosazování mají naprostou lidovou podporu. V praxi tak došlo k tomu, že instituce – kdysi vytvoře-

né proto, aby udržovaly omezenou vládu – sloužily k legalizaci brutální a svévolné teroristické politiky.

Další charakteristikou bolševického režimu od jeho samého počátku byl absolutní morální relativismus, plynoucí z přesvědčení o železné logice společenského a historického vývoje v duchu jediné „vědecké“ marxistické teorie, která neochvějně směřuje k vítězství komunismu. V tomto systému uvažování jsou přípustné jakékoliv metody vedoucí k prosazení kýženého cíle, neboť jde pouze o uspíšení jinak nezvratného a společenskými zákony předurčeného vývoje.

V kolektivistickém systému nemá jednotlivec místo. Je předurčen, jeho osud je zaškatulkován a on musí sdílet osud kolektivu, do něhož byl vládnoucí ideologií bez ohledu na svůj názor zařazen. Toto uvažování ospravedlňuje preventivní mocenskou akci proti třídě či jinak definované skupině obyvatel, která byla ideologicky predestinována jako odpůrce nového režimu, bez ohledu na to, že by se konkrétní do ní zahrnuté jednotlivé osoby čehokoliv protistátního dopustily. Odsud vede přímá cesta k deportacím miliónů lidí či celých národů do gulagu či vyhnanství, odsud pramení přípustnost masového teroru vůči celým širokým skupinám obyvatelstva.

Stalin nebyl originálním tvůrcem tohoto systému. Byl jedním z jeho bezohledných uskutečňovatelů, nepochybujícím, brutálním a asijsky vychytralým. V poříjnovém období ale nijak z řady nevyčníval. Koncepci totalitního teroristického státu vypracovali a uskutečnili osobnosti s daleko oslnivějším intelektuálním formátu, než byl nevzdělaný gruzínský venkovan.

Leninská inspirace

To naprosto bezohledný Trockého teror vůči všem potenciálním nepřátelům i vlastním vojákům vydupal ze země vítězství v občanské válce. To Dzeržinského Čeka rozsávala hrůzu v zázemí. To Leninova politika počítala s terorem jako s organickou součástí systému. Všichni ti skvělí bolševičtí intelektuálové navrátilí se z dlouholetého exilu na Západě a nasáklí evropskou vzdělaností bezohledně přijali za svůj model státu založeného na uplatnění masového teroru vůči vlastním spoluobčanům.

A dokázali to také náležitě dialekticky zdůvodnit, takže sympatie velké části světové inteligence stály přes neustálé krvavé násilí a teror

na straně ruské revoluce. Jak mnoho lidí ve světě bylo ochotno akceptovat masové vraždění a teror vůči tzv. buržoazii s odůvodněním, že jejich použití je ospravedlnitelné v zájmu vítězství velké ideologie, v zájmu budoucího štěstí abstraktního lidu. Až odhalení teroru proti komunistům připravilo Stalina o sympatie levicové inteligence.

Tato teorie totalitního státu byla ideovým importem ze Západu. V Rusku však našla specifické prostředí pro svoji další perverzi a vulgarizaci. Na území, kde se po staletí uplatňoval brutální útlak vůči bezprávnému obyvatelstvu, kde parlamentní demokracie a ústavní svobody prakticky nezakotvily, kde hlavní oporou vlády byla tajná policie a armáda, kde ideologický monopol patřil pravoslavné církvi a kde ideálem mas byl bohem seslaný samovládce, tam mohl potenciálně nebezpečný importovaný ideový systém získat velmi nebezpečné místní zabarvení.

Stalin byl právě tím, kdo lépe než salónní emigrantští revoluční radikálové z pařížských kaváren se dovedl vcítit do potřeb a sklonů mas rozvrácených a demoralizovaných světovou válkou. Dobře cítil, jak vrstvička Leninových zasloužilých předrevolučních stranických elitářů překáží v rozletu milionům nových bolševiků, neměl smysl pro jejich blouznění o světové revoluci atd. On chtěl absolutní moc, ale dovedl to skrývat a nechat konkurenty, aby se ničili navzájem.

Věděl, že potřebuje vlastní mocenskou základnu, a také ji vytvořil na troskách Leninovy strany. S konkurenty se vypořádal nemilosrdně a kola teroru periodicky roztáčel tak, aby strach nikdy nedovolil nikomu jeho absolutní moc ohrozit. Teror se stával stále nepředvídatelnějším a iracionálnějším. Pouze skutečnost, že Hitlerův nacismus, který přepadl v roce 1941 Sovětský svaz, praktikoval vůči sovětskému obyvatelstvu iracionálně teror obdobný, motivovaný tentokrát rasově, zabránila totálnímu zhroucení Stalinova režimu a donutila obyvatelstvo semknout se pod ním.

Orientální despotie

Druhá světová válka byla tak paradoxně jediným obdobím, v němž měl stalinský systém objektivně převahu nad konkurenty. Jednoduchý model válečné ekonomiky podřizující veškeré aktivity v zemi vojenskému vítězství je jediným případem, kdy centrální plánování může mít výhodu nad trhem, stejně tak, jako drakonicky vynucovaná dis-

ciplína a bezohlednost k lidskému osudu doplněná vlastenectvím a ideologickým fanatismem zajišťovaly alespoň krátkodobě morální převahu. Stalin dokázal vítězství využít k posílení svého kultu, který dal sovětskému státu jasnou podobu orientální despotie a vzdálil sovětskou realitu všem původním evropským socialistickým ideálům.

Je nepochybné, že Stalin a stalinismus, poté co byly jejich zločiny odhaleny, neodvratně zdiskreditoval jediný radikální pokus o uskutečnění socialistické utopie. Tzv. reálný socialismus se ze stalinského dědictví nikdy nevzpamatoval a stalinské zločiny jej navždy připravily o původní morální apel.

Na druhé straně však nepřijatelná praxe teroristického Stalinova režimu byla evidentně tak odpudivá a deviantní, že její odsouzení a popření umožnilo přesvědčeným socialistům nechat žít ideál nezdiskreditován. Stalinský komunismus zjevně nebyl tím pravým socialismem. Deviaci způsobil zloduch Stalin a jeho přísluhovači. To jejich zločinná praxe překroutil správnou teorii, a proto bylo stále možno snít o nápravě, o reformě, o socialismu s lidskou tváří atd.

Závěr

Kdyby na Stalinově místě stál člověk jiného založení a jiných povahových rysů, mohla mít historie Sovětského svazu i světového socialismu jiný charakter. Možná méně krvavý, méně násilný. Že se tomu tak nestalo, je možná historická náhoda. Systém umožňující nekontrolovatelnou moc však pravděpodobnost tyranie mění v nevyhnutelnost.

B

Doplňkové texty

Stalinova cesta k moci*

Václav Veber

katedra historických věd Univerzity třetího věku, Pardubice

Počátek Stalinovy cesty k moci je spjat s událostmi, které v oficiálních stalinských biografiích jsou zcela mimo okruh zájmu. Jde o vztah Stalina k nemocnému Leninovi. Dnes je toto období zcela běžně nazýváno Lenin proti Stalinovi, anebo naopak Stalin proti Leninovi.¹⁾ Jak je dostatečně známo,²⁾ onemocněl Lenin vážně v polovině roku 1921 a od té doby se jen sporadicky a od začátku roku 1923 už vůbec nezabýval státními či stranickými záležitostmi. Jeho plán byl vcelku jasný: byl si vědom nutnosti centralizovat moc v rukou jen nevelkého okruhu lidí (zřejmě politického byra), znepokojovala jej však myšlenka vzájemného soupeření dvou čelných stranických pracovníků – totiž Stalina a Trockého.

Napětí mezi Leninem a Stalinem

Leninův původní úmysl dělby vedoucích funkcí v sovětském Rusku mezi tyto dva bolševiky, tj. že Stalin jako generální tajemník bude stát v čele strany a Trockij jako předseda rady lidových komisařů (ale zprvu místopředseda – Lenin se přece nemohl vzdát svého postavení v čele státu), se neuskutečnil pro neochotu Trockého. A tak tentokrát nerozhodný a obavami vzrušovaný Lenin nakonec ve své závěti navrhl sjezdu, aby Stalin byl z funkce generálního tajemníka odvolán – jako by tušil, co může vzejít ze samovlády tohoto vznětlivého, hrubého a cynického Gruzína. Molotov svědčí, jak by Lenin již v roce 1922

---

* Příspěvek je upravenou verzí kapitoly z knihy Veber, V: Stalin. Stručný životopis: Praha, Univerzita Karlova - Nakladatelství Karolinum 1996, s. 55-73. Přetištěno a upraveno se souhlasem autora.

1) Jeden příklad za všechny O. Lacis: Stalin protiv Lenine, Osmyslit kult Stalina, Moskva 1989, s. 215 n.

2) Viz podrobněji V. Veber: K Leninovu pojetí socialismu, Praha 1967.

překvapen růstem Stalinových ambicí i moci a jeho obratnou politikou ve vrcholných stranických institucích.³⁾

Tím se ovšem vzájemné vztahy Lenina se Stalinem zdaleka nevyčerpaly. Hlavním předmětem sporu byla národnostní otázka. Stalin, v protikladu k všeobecnému tvrzení, že jeho předností byla vždy schopnost vyčkávat a pomalu připravovat své záměry, velice ukvapeně organizoval centrální a centralizující správu sovětského Ruska. Byl netrpělivý. Vypracoval plán tzv. autonomizace sovětského Ruska, který byl faktickou likvidací i těch nedostatečných prvků nezávislosti a bez patřičných konzultací jej s pomocí svých přátel okamžitě předložil a chtěl uskutečňovat. Leninovo rozhořčení bylo tehdy velké a bylo tentokrát vyvoláno jak Stalinovou pracovní metodou, v níž ho zcela přehlédli, tak i pro obsah připravovaných opatření.

Lenin posoudil Stalinovy návrhy jako projev velkoruského šovinismu, který ve svých důsledcích může ohrozit věc revoluce. Navíc ho spolu s Ordžonikidzem a Dzeržinským učinil odpovědným za vážné přehmaty v řešení gruzínských záležitostí a připravoval se na „velké“ střetnutí. Svědčí o tom zápisy Leninových sekretářek (v průběhu těchto sporů byla Stalinova manželka z Leninova sekretariátu propuštěna); s velkým úsilím shromažďoval nemocný Lenin dokumenty a zadával práci celému štábu lidí, aby odpovědně připravil své vystoupení. Žel, kromě programového článku o národnostní otázce, kriticky ostře zaměřenému proti Stalinovu pojetí, se Lenin k další práci nedostal.

Břežnový záchvat v roce 1923, který značně zhoršil jeho zdravotní stav, jej vyřadil nadobro z politického života. A tak jen svým posledním známým dopisem gruzínským protivníkům Stalinovým stačil sdělit, že je s nimi a že v jejich prospěch připravuje řeč na blížící se sjezd. O tom, co Lenin připravil, však dodnes nevíme nic. Ze Stalinovy rychlé reakce však dnes tušíme podstatu sporu. Stalin se stále učil – Lenin mu vysvětlil, že vstup jednotlivých republik do Ruské federace, třeba socialistické, není vhodnou taktikou, že vrcholným orgánem musí být nadnárodní instituce, i když jméno Rusko zmizí z názvu. Instituce otevřená kdykoliv komukoliv s konečným cílem celosvětové socialistické organizace. Tak vznikl Svaz sovětských socialistických republik.

---

3) F. Čujev: Sto sorok besed s Molotovym, Moskva 1991, s. 181 n.

Lenin byl také nespokojen s prací dělnicko-rolnické inspekce, jíž stál Stalin v čele vlastně od jejího zrodu, kdy byl na Zinověvův návrh jmenován v roce 1919 lidovým komisařem. Původní záměr, aby komisariát bděl nad správou státu, aby vymýtil neschopnost a korupci úředníků a aby vytvořil elitu nových a nekompromisních i neúplatných úředníků, znalců státní správy, se tak docela nepodařil a podle Lenina vůbec ne. Komisariát se pod Stalinovým vedením vyvinul v jakousi neoficiální polici, velmi neoblíbenou, dohlížející na správu státu, výrobu a celou řadu otázek a Lenin – aniž by ovšem výslovně obvinil Stalina, ale spíš nízkou kulturní úroveň země a všeobecné zbládnutí – připravil řadu nových návrhů. Jejich provedením již – Stalina nepověřil, pečlivě vybíral vedoucí kádry, ale jeho rád později většinou nebylo dbáno.

Podobné spory byly svedeny i v otázce monopolu zahraničního obchodu a v jiných podružných problémech. Nakonec došlo i na osobní vztahy – Stalin si dovilil hrubým způsobem vyčinit Krupské pro jisté nedodržení údajných povinností vůči nemocnému Leninovi a ten, když se o věci dozvěděl, napsal Stalinovi dopis, v němž hrozil i přerušením vzájemných osobních styků v případě, neomluví-li se. I tento konflikt zůstal nevyřešen – Stalin 7. března 1923 poslal omluvný list, v němž sliboval, že všechno odvolá, ale není známo, zda dopis vůbec došel na správnou adresu.

Tyto vzpomínané problémy nebyly jistě ničím proti tomu, jak byl Lenin obklopen usneseními, příkazy a zákazy, až byl v podstatě v posledním roce svého života v zemi. Již 18. prosince 1922 ústřední výbor učinil Stalina jako sekretáře „osobně odpovědným“ za účinnou izolaci Lenina od veřejného života, ovšem v zájmu jeho zdraví.⁴⁾ A to Lenin jistě neobvyčejně těžce nesl – byl ovšem velmi nemocný člověk, ale zákaz informací, styk s přáteli, rozhovorů o politických záležitostech, besed i návštěv, potřeb povolení ke čtení knih a časopisů (jejich výběr), schvalování jejich výběru apod. – to bylo jistě příliš na Lenina a jeho okolí. Popravdě je ovšem třeba říci, že celé politbyro zaujímal stejné stanovisko: omezit Leninův styk se světem a nebrat v úvahu jeho případná stanoviska. Stalin byl v tomto smyslu především disciplinovaný úředník strany.

---

4) Izvestija CK KSSS ročn. 1989, č. 12, s. 189 n.

Prosakovaly pověsti, že Lenin chtěl ukončit svůj život požitím jedu. Svědčil tak např. bývalý Stalinův tajemník Kanner, jehož slova zapsal novinář J. Delbars nebo E. Lermolová, která po opuštění stalinských táborů zveřejnila v roce 1953 údajné svědectví Leninova kuchaře z Gorek G. Volkova apod. I Trockij potvrdil podobné pověsti, navíc prozradil, že v roce 1927 byla celá záležitost předmětem útoku na Stalina. Tyto pověsti vesměs pro svou nepravděpodobnost nebyly brány v úvahu. Až dnes můžeme prohlásit, že i na tomto šprochu bylo něco pravdy. Byly totiž zveřejněny nedatované vzpomínky Leninovy sestry M. I. Uljanovové (první část z roku 1926 byla objednána Bucharinem a Stalinem, jak Uljanová po pravdě přiznává a je vlastně bezcenná – druhá část je nedatovaná), v níž Leninova sestra v podstatě celou příhodu s jedem potvrzuje. Lenin byl podle jejího svědectví v zimě 1921–1922 a v květnu 1922 v tak špatné psychické kondici, že žádal o podání jedu, aby ukončil svůj život – a to v obou případech osobně Stalina. Uljanovová podává i vysvětlení, Lenin věděl, že jedině Stalin je tvrdý člověk, prostý sentimentality a bude schopen mu vyhovět. Stalin mu prý záměr s jedem vymluvil a přes léto 1922 (od 30. 5. do 26. 9. 1922 Stalin navštívil Lenina v Gorkách celkem dváctkrát) byli velkými přáteli.⁵⁾

Přátelství mezi Stalinem a Leninem je legenda

Přes to všechno můžeme odpovědně prohlásit, že vřelé přátelství Lenina se Stalinem do posledních chvil Leninova života není nic jiného než pouhá legenda. Pravdou je, že Lenin Stalina i za sovětské vlády často hájil. V jednom měření sil na úplném začátku 20. let, kdy Preobraženskij – jeden z bývalých sekretářů a přívrženec Trockého – navrhl a žádal Stalinův odchod alespoň z některých funkcí, aby tak byla omezena jeho pravomoc, své návrhy neprosadil právě pro odpor Leninův. Stalin byl pro něho nepostradatelný člověk „s autoritou“, cenil si jeho práce jako nutného praktika, ne příliš chytrého (podle M. Uljanovové), ale pro stranu k nezaplacení. Byl ovšem občas i překvapen jeho některými reakcemi; např. když začal Lenin polehávat, dověděl se, že i Martov má velké potíže se zdravím a navíc je bez peněz.

5) Tamtéž, s. 193 n.

Lenin požádal Stalina, aby Martova potěšil nějakou vhodnou částkou peněz, ale Stalin rozhodně odmítl, že třídnímu nepříteli nebude posílat žádnou podporu, peníze ať pošle jiný sekretář. M. Uljanovová svědčí, že Lenin byl velmi rozčarován Stalinovou odpovědí.⁶⁾ Teprve postupně se Lenin přesvědčil o svých omylech ve vztahu ke Stalinovi a poslední dopisy i články hovoří již jinou řečí a jsou – potvrzeny až Chruščovem na 20. sjezdu v roce 1956 – běžně známým faktem. To ovšem nevadilo Stalinovi, aby nelitoval námahy, jak se veřejnosti a novým členům strany, kterých po Leninově smrti přibylo na 200.000, představit jako Leninův intimní přítel, kamarád a žák. Byla to ovšem politická nutnost pro pokračovatele v Leninově díle, ale také projev cynismu, odhodlanosti a pravé vůle po moci. Pro úplnost však dodejme, že i Lenin dokázal být bez skrupulí – např. A. Kollontajová v roce 1922 informovala své přátele v následujícím duchu:

„Jestliže se jednoho dne dočtete v novinách, že mne dal Lenin zatknout, protože jsem ukradla stříbrné lžičky v Kremlu, vězte jenom, že s ním nejsem srozuměna v kterékoli nevýznamné hospodářské otázce.“⁷⁾

Hospodářské těžkosti sovětského Ruska

Sovětské Rusko v polovině a v druhé polovině dvacátých let po hospodářské stránce mělo vážné těžkosti.⁸⁾ Nová ekonomická politika vedla od jara 1923 k postupnému zlepšování hospodářské situace, ale průmyslová výroba se stále pohybovala na 40–50 % předválečného stavu a zemědělství asi na 80 %. Nová ekonomická politika přilákala čilý soukromý obchod i vzrůst soukromého kapitálu a vedla k sociální diferenciaci v městech i na venkově. Životní úroveň pracujících se jen pomalu zlepšovala; mzdy poněkud vzrůstaly, objevovala se však i nezaměstnanost. Ani stávky nebyly neznámou výjimkou. Státní průmysl byl velmi těžce postižen neschopností státního aparátu jej řídit, zčásti i vědomou nečinností.

6) Tamtéž, s. 197.

7) Koestler – Silone – Wright – Gide – Fischer – Spender: Ein Gott der keiner war, München 1962, s. 96.

8) Zajímavý je Keynesův rozbor sovětského hospodářství, uveřejněný ve třech pokračováních 10., 17. a 24. října 1924 v listu The Nation. Je plný sympatií a ekonomických rad.

Projevy politických představitelů byly ovšem velmi optimistické. Např. L. Kameněv 22. listopadu 1925 ubezpečoval moskevské komunisty, že hospodářská situace je rok od roku lepší a že Sovětský svaz se během několika let stane „jednou z nejbohatších, ne-li vůbec nejbohatší, nejsemknutější, nejenergetičtější a nejsebevědomější zemí světa.“⁹⁾

I když bylo všem sovětským představitelům zřejmé, že maximum sil musí být věnováno obnově a výstavbě průmyslu, chápali rovněž všichni s naprostou samozřejmostí, že hlavním politickým problémem je rolnická otázka. I tolik diskutované heslo Bucharinovo z roku 1925: „Obohacujte se!“, právě tak jako neméně rozšířené: „Čelem k vesnici!“, sledovala týž účel: získat pro sovětskou moc početné vrstvy rolníků.

Na ruské vesnici došlo po revoluci k velikým sociálním změnám. Půda byla zcela rozparcelována. V roce 1929 obdělána plocha téměř dostihla předválečný stav (bylo obděláno 98,2 %), přibližně stejného výsledku bylo dosaženo i ve výnosu sklizně (94,4 %). To vše jen zdánlivě odporovalo faktu, že panovala zcela zjevná krize. Téměř stejná zemědělská produkce umožnila před válkou značný vývoz obilí, po válce pak – v sovětském Rusku – nestačila málem zásobit ani vlastní obyvatelstvo. Tato skutečnost byla dána tím, že se velkou měrou snížilo množství zemědělských výrobků dodávaných na trh – a to opět bylo ovlivněno podstatnými sociálními změnami ruské vesnice. Zemědělství – rovněž jako průmysl – bylo příznivě ovlivněno novou ekonomickou politikou a svou strukturou dokonce mnohem rychleji přijalo toto uvolnění a vstoupilo tak dříve na cestu hospodářské obnovy. To způsobilo zdánlivě absurdní stav; na vesnici byl poměrný nadbytek obilí; průmysl tím, že málo vyrobil a stát tím, že žádné zboží nedovezl, nebyly sto tyto zdroje z vesnice odčerpávat dodávkami vhodných výrobků. Rolník nechtěl peníze, ale zboží – když neměl co koupit, nevyráběl. Tak vznikl začarovaný kruh, jehož důsledkem byla všestranná výroba rolníků pro svou potřebu, „ruksakové“ zásobování i obtíže státu s nedostatečnými zdroji výkupu obilí.

Tyto evidentní problémy hospodářského života v první řadě ovlivňovaly sociální život všeho obyvatelstva. Ten byl na velmi nízkém

stupni. Byly oblasti a období postižené hladomorem. V Moskvě bylo koncem dvacátých let obyvatelstvo rozděleno do sedmi kategorií, podle nichž byly stupňovány i tak malé příděly potravin. Zbýlé potraviny bylo třeba kupovat na volném trhu, tzv. bazaru, za nekřesťanské vysoké ceny. Není třeba ani uvádět, že nedostatky v zásobování obyvatelstva a vůbec nedostatek potravin musel působit i na vztah obyvatelstva ke státu i k vládnoucí straně, která za veškerý vývoj převzala samostatnou odpovědnost.

Problémy hospodářského života ovlivnily i vztahy ve vedení komunistické strany a státu, neboť nabízely řadu variant řešení. Zřetelné nedostatky v hospodářském životě oslabovaly i pozice komunistů. Požadování polické „nové politiky“ nebylo nijakou zvláštností – spíše naopak. I v komunistické straně se objevily podobné požadavky. Byly kritizovány centralistické metody řízení státu, jenž byl nápadně byrokratizován, nedodržení slibů komunistů, např. o úloze sovětů apod. Heslem byla ve většině akcí politické demokracie, v jehož podtextu nemohlo být nic jiného než oponentura komunistům.

Vyhrocovaly se i jiné politické problémy. Stalinské pojetí sovětské autonomie jako prostředku jak „překonat odstředivé snahy a zesílit soustředivé tendence“, nenalézalo příliš mnoho porozumění. Zřetelným příkladem je tzv. ukrajinizace a odpor vůči ní. Dokonce i církevní politika doznala změn. Přes rozsáhlé proticírkevní kampaně, likvidace kostelů i klášterů, přes pokusy o vytvoření nových státních církví nebylo dosaženo nějakých zvláštních úspěchů. V roce 1927 byl dokonce po dlouhých sporech legalizován svatý synod.

Obtíže hospodářské i politické neulehčovalo nijak podstatně ani mezinárodní postavení sovětského Ruska. Určitých úspěchů bylo dosaženo ve vztahu k výmarskému Německu, neboť Rapallo zahájilo období úzké spolupráce sovětsko-německé. Nevýhodou byla zřejmě protianglická tendence, spjatá se jménem Čičerinovým, která ovšem vyhovovala i tehdejšímu bolševickému předstávám o světové revoluci. Bolševici totiž – po porážkách evropského revolučního hnutí – hledali svou naději v Asii a prostřednictvím Číny chtěli postihnout především Anglii jako mocný kapitalistický stát. Leč právě množící se konflikty s Anglií, které nebyly nijak podstatněji zmírněny ani existencí anglo-ruského komitétu, způsobovaly růst anglo-sovětské nedůvěry a další komplikace. Ani zprvu neobyčejně příznivý vývoj asijské revoluce nespěl k očekávanému vyvrcholení – naopak, drtivá po-

9) L. Kameněv: Mezinárodní situace Sovětského svazu, in: Meztiskor 10. prosince 1925, s. 738.

rážka čínských komunistů Čankajškem v roce 1927 přivodila roztrpčení, deziluzi a zmnožila spory mezi bolševiky.

Neujasněné představy o dalším vývoji, neupevněný stát, strana v horečce opozičního boje, neúspěchy světové proletářské revoluce provázely tedy sovětské Rusko po Leninově smrti. Mnozí evropsí publicisté a politikové s jistotou konstatovali, že Rusko „konečně zmoudřelo“ a vrací se na cestu přirozeného, tj. kapitalistického vývoje. Odchod Trockého byl nejpřesvědčivějším signálem. „V dnešním komunistickém Rusku nesmíme zapomínati na jednu nejdůležitější věc“ – psal později známý publicista Knickerbocker – „že totiž není komunistické“¹⁰⁾. „Bolševismus byl v Rusku pochován“, poznamenal A. Winter.¹¹⁾ Ustrjalov ohlašoval sovětský kapitalismus. I bolševici si navzájem vytýkali smrtelné hříchy: přeli se o to, kdo zradil, zraňuje a nebo ještě zradí revoluci. Všechny obtíže ještě více zvětšila krize ve straně.

Existovala přemíra názorů i návrhů, jak řešit situaci. Problém byl ovšem v tom, že stolec uznávaného představitele státu i strany byl smrtí Leninovou uprázdněn a kandidátům na uvolněné místo bylo obtížné vyjasnit, proč na něj nemohou zasednout právě oni. V podstatě byly formulovány tři alternativy možného vývoje a je jisté na místě pokus o jejich stručnou charakteristiku. Musíme ovšem upozornit, že není správná představa, jakoby střet názorů měl nějaké vyšší opodstatnění, smysl a snad i rozhodný vliv na další vývoj. Není tomu tak. Již Lenin věděl o opozici své – byla pro něho v podstatě projevem neúspěchu v kariéře jednotlivých politiků, a radil vůdcům, kteří stáli u vesla, jak spolehlivě zabránit rojící se opozici: prostě rozdat vhodné sinekury.

Trockého pojetí dalšího vývoje¹²⁾ bylo bezesporu ovlivněno tím, že je Trockij formuloval v průběhu let 1923–1924 čili po faktické své porážce. Trockij především hledal možnosti rozvoje světové revoluce, a to v posilování utlačených národů proti „imperialistům“. V sovětském Rusku, které zůstalo osamoceno, žádal co nejrychleji zabezpečení socialistických vymožeností, čímž v hospodářské oblasti rozuměl velkole-

pou industrializaci i na úkor rolníků, důsledné uplatnění jednotného hospodářského plánu i vytváření předpokladů pro rychlou kolektivizaci. V politické oblasti žádal moc nejen pro stranu, ale pro dělnickou třídu jako celek. Vypracoval program dělnické demokracie. Mimořádný důraz kladl na boj proti byrokratismu a ve své kritice Stalina došel až k tvrzení o byrokratické degeneraci stalinského vedení.

Bucharinovo pojetí¹³⁾ vznikalo většinou v diskusi s Trockého formulacemi. Bucharin v podstatě obhajoval myšlenku postupného, evolučního vývoje, pokud možno s minimem krizí. Chtěl především povznést hospodářství rolníka a vyhnout se tak zásobovacím i politickým obtížím. Státní socialistický průmysl a bohatnoucí vesnice měly spolu konkurovat na vnitřním trhu, na němž jako samostatná složka měla vystupovat i drobná buržoazie, uplatňující se zvláště v lehkém průmyslu, po případě i v obchodě a ve službách. Heslem „obohacujte se“! vyzýval k hospodářské činnosti všechny vrstvy sovětského Ruska. Cílem bylo rychlé zvýšení životního standartu obyvatelstva a vytvoření předpokladu úspěšného ekonomického rozvoje.

Boje o moc

O třetí Stalinově koncepci – můžeme-li vůbec použít tohoto slova – se ovšem zmíníme podrobněji. Vzájemný boj jednotlivých složek sovětského vedení má několik fází, které ve stalinské historiografii jsou nazývány trockismem, novou opozicí a pravou opozicí. V jejich průběhu docházelo k mnoha teoretickým soubojům, mnoho argumentů bylo vysloveno z té či oné strany a zapadly, protože je protivníci odmítali vzít na vědomí. Nejsilnější zbraní byly citáty z Lenina. Ale to vše byl jen povrch, skutečný zápas probíhal ve skrytu. Bojovalo se fakticky o hlavní slovo ve straně i ve státě, dědictví Leninovo a uplatnění svého pojetí v dalším vývoji sovětského Ruska. A každý z aktérů tohoto boje se snažil, seč mohl, aby získal důvěru veřejnosti, především strany, věhlas i moc.

Po Leninově smrti se zdálo nezasvěcencům téměř samozřejmé, že křeslo jeho nástupce nemůže zaujmout nikdo jiný než Trockij. Ten ale, ač populární na veřejnosti, měl však špatné postavení ve straně – pro bolševiky byl stále novým mužem, který se připojil a přivlastnil si jejich práci, schopný mluvka, jenž dokáže obalamutit statisíce, ale ne-

10) H. R. Knickerbocker: Rudý obchod hrozí, Praha 1932, s. 5.

11) A. Winter: Co jsem viděl v SSSR, Praha 1936, s. 5.

12) Viz např. L. Trocký: Nový kurs, Praha 1924, Kapitalismus oder Sozialismus, Berlin 1925, Evropa a Amerika, Praha 1926 ad.

pevný bolševik. Navíc byl židovského původu. Ve vedení strany vznikla tajná dohoda, tzv. triumvirát Zinověv, Kameněv a Stalin, který získal na svou stranu většinu politbyra a zahájil postupný a rychle úspěšný boj. Trockij se stal náhle obávaným nepřítelem všech – a vlastně natrvalo. Ještě v roce 1928 – na 9. plénu exekutivy Komunistické internacionály – Bucharin vyhlášoval Trockého „naším nejhorším nepřítelem“ a od komunistických stran žádal neúprosný likvidační boj s jakýmkoliv náznakem „trockismu.“¹³⁾ Smyslem bylo znemožnit Trockému dostat se do čela státu – a to se také podařilo. Koncem roku 1924 byl Trockij politicky zcela vyřízenou osobností a zabýval se po výtce jen publicistikou a některými hospodářskými problémy.

Po vítězství nad Trockým se triumvirát rozpadl. Zinověv, udávající tón v protitrockistické kampani, měl nejvyšší ambice, ale ty nenalezaly podporu především u Stalina. I za cenu zřeknutí se některých názorů a stanovisek a přisvojení si u některých pojetí tzv. intelektuálské skupiny Bucharinovy, který však se svými spolupracovníky Rykovem a Tomským měl i značný politický vliv, se vydal Stalin do nového boje. Léta 1925–1927 jsou naplněna četnými boji mezi oficiálním vedením strany (Stalin – Bucharin) a jejich protivníky, kteří se přes názorové neshody, osobní antipatii i nedávný ostrý boj přece jen smířili a dohodli – skupinu Trockého a Zinověva s Kameněvem nazývanou stalinisty tzv. novou opozicí.

Většina ústředního výboru se Stalinem a Bucharinem nezakrývala svou tendenci přejít od radikálních hesel ke kompromisům, hlavně s rolníky; v klidném, příznivém hospodářském vývoji izolovaného revolučního Ruska viděla záruku udržení moci a upevnění sovětské vlády. Socialismus byl vzdálenou budoucností, cílem a fakticky pouhou firmou tohoto pojetí. Opozice hledala velká slova a chtěla nereálné: hájit revoluční hesla i program, prosadit je ve skutečnosti třeba násilným spoutáním kulackého živlu, chtěla hájit skutečnou „podstatu“ sovětského zřízení a bojovat za likvidaci byrokracie. Program většiny ústředního výboru více odpovídal zájmům unavené země, ale měl nevalné konkrétní výsledky.

13) Viz např. N. Bucharin: Lenin jako marxista, Praha 1928, Ataka, Moskva 1924, K vopro-
sů o trockisme, Moskva – Leningrad 1925, Kritika ekonomičeskoj platformy
opoziciji, Moskva 1926 ad.

14) Meztiskor 11. dubna 1928, s. 290.

Opozičníci a různí bojovníci proti Stalinovi, upravující své projevy do perel bojovných filipik, zcela přehlédli, že se zatím změnila strana a s ní i instituce a nejvyšší orgány. Organizační práce Stalinova a jeho nejbližších spolupracovníků rozsetých do nejrůznějších organizačních a kádrových komisí a komitétů začala přinášet hojné ovoce. Na 14. sjezdu bolševické strany v prosinci 1925 Molotov přednesl organizační zprávu a oznámil, že přibližně 80–90 % všech míst v hospodářské i politické správě obsadili komunisté – nové kádry vybrali ovšem Stalinovi lidé.

Kurskij podal zprávu ústřední revizní komise a jen tak mimochodem vyslovil žádost o 500 nových bytů v Moskvě pro nové pracovníky aparátu ústředního výboru – v té době jich v aparátu pracovalo jen 767, ale z nich bylo 704 nových pracovníků – a opět je vybrali Stalinovi lidé.¹⁵⁾ Ti se ovšem zasloužili i o správné delegáty na sjezd a jejich práce byla bezpochyby stále dokonalejší. Pravdu má Antonov – Ovsejenko, když mluví o Stalinově klace, a ne o demokraticky zvolených zástupcích a vůli strany či dokonce země. Jinak bychom jistě nemohli citovat následující příklad z protokolu citovaného sjezdu – ke slovu se mj. dostal i Kameněv, původně Stalinův příznivec, blízký spolupracovník a ctitel – nyní však opozičník. Útočil především na Bucharina, hledal rozpory mezi ním a Stalinem, dokonce lákal Stalina na svou stranu, vysvětloval svá stanoviska a oponoval nejrůznějším pomluvám a lžím, až nakonec dospěl k tvrzení (již v prosinci 1925):

„Jsme proti tomu, aby se vytvářela teorie „vůdce“. Jsme proti tomu, aby sekretariát fakticky stál nad politickým orgánem. Jsme proti tomu, aby naše nejvyšší vedení politické byro mělo skutečně plnou moc. Osobně jsem došel k přesvědčení, že soudruh Stalin nemůže splnit úlohu sjednotitele bolševického vedení. (Hlasy z míst: Nesprávně! Hlouposti! Hle, v čem je podstata! Odkryli karty! Šum. Potlesk leningradské delegace. Výkřiky: My vám nedáme vedení! Stalin! Stalin! Delegáti vstávají a zdraví s. Stalina. Bouřlivý potlesk. Výkřiky: Hle, kde se sjednocuje strana. Bolševický štáb se musí sjednotit! Jevdokimov z místa: Ať žije ruská komunistická strana! Hurá! Hurá! – delegáti vstávají a křičí hurá! Šum. Bouřlivé, dlouho neumlkající ovace.

15) XIV. Sjezd Vsesojuznoj komunističeskoj partii (b) 1831 dekabruja 1925 g., steno-
grafičeskij otčet Moskva – Leningrad 1926, s. 72 n. a 89 n.

Jevdokimov z místa: Ať žije ústřední výbor naší strany. Hurá! – delegáti křičí hurá! Strana především! Správně! Potlesk a výkřiky hurá! Hlasy z místa: Ať žije soudruh Stalin! – bouřlivý, dlouhotrvající potlesk, výkřiky hurá! Šum.)

Předsedající: Soudruzí, prosím, uklidněte se. Soudruh Kameněv hned dokončí svou řeč.

Kameněv: „Tuto část své řeči jsem zabájl slovy: jsme proti teorii osobní moci, jsme proti tomu, aby byl vytvářen vůdce. Těmito slovy také já končím svou řeč.“ (Potlesk leningradské delegace).¹⁶⁾

Boj byl vyčerpávající, ztěžoval politickou i hospodářskou situaci státu a skončil vítězstvím většiny byrokratizující se strany, která si hlavně Stalinovým přičiněním pomáhala všemožnými prostředky, jež byly po ruce, koncem roku 1927.¹⁷⁾

Stalinova krutovláda

Opozičníci byli pozatýkáni, rozvezeni po Sibiři a dálných krajích do vyhnanství, část byla vsazena do vězení a všichni nuceni nejenom nést za svou porážku patřičný díl odpovědnosti, ale ještě veřejně blahopřát vítězům k vítězství. 20. léta jsou v tomto smyslu spíše idealizována, než objasněna po pravdě. Bezpečnostní moc sice teprve sbírala síly, ale na podzim 1928 byl odsouzen k trestu smrti první přední komunista za odlišné mínění a nechotu se ho vzdát (Tatar Sultan Galijev), i když byl popraven až v lednu 1940, ale nekomunisty nikdo nepočítal.

Svou černou práci rozvinulo v plné síle zahraniční oddělení Čeky, později OG-PU (založené již v prosinci 1920), ovlivňovalo vnitřní poměry a zahájilo – v souvislosti s diskusemi o platformách komunistických špiček – první hodny na čarodějnice. Do života vstupovala ka-

16) Tamtéž, s. 274–275. při hlasování o rezoluci 559 delegátů podpořilo Stalina, 65 hlasů bylo proti. Tamtéž s. 524.

17) Na VII. Plenu exekutivy komunistické internacionály v roce 1927 odezněla slova Souvarinova: „Tyto prostředky (rozumí se Stalinova vedení) jsou napodobením italského fašismu. Předáci byli zavezeni rozeštvanými jednotlivci na nákladních autech do schůzí, kde byli ohlášeni opoziční řečníci; dostali rozkaz přehlušit každé odchylné mínění pískáním a řvaním, pak vůdce opozice spráskali a vyhodili ze sálu, když se výprask a výhrušky ukázaly neúčinnými. Chyběl skutečně jen ještě ricinový olej. Je nejspíše příliš drahý v Rusku.“ Meztiskor 1927, č. 9, s. 138–139.

18) N. Mandelštamová: Koncem naděje, Köln 1975, s. 35.

zuistická dialektika, destrukce hodnot, vůle k jednomyslnosti a podřízenosti a na každé zrnko pravdy se začaly vrstvit ne dobové omyly a předsudky, ale vědomé a promyšlené lži. Shora přicházel antisemitismus, proticírkevní propaganda a kariéra lidí zvláštního ražení. „Šepot veřejnosti“ začínal slábnout, až byl neslyšitelný a už vůbec nevyústoval v nějaké činy. Mandelštam začal být sledován již v roce 1923¹⁸⁾ a právo na myšlení bylo přiznáno a určeno služebním postavením, funkcí nebo šarží.

Roku 1928 věštil blížící se hospodářskou katastrofu. Rekvizice ani tresty nepomáhaly při získávání obilí, spíše ještě vystupňovaly odpor venkova. Tento neúspěch hospodářské politiky (spojovaný někdy s novou ekonomickou politikou) spolu s drtivými porážkami asijské revoluce a s koncem všech nadějí pro dočasnou příznivou konjunkturu kapitalistických zemí vedl Stalina k náhlému obratu, který znamenal novou taktiku. Plán na přebudování Ruska na socialistické „stalinskou“ metodou byl zahájen a prosazen v ostrém sporu s tzv. pravou opozicí Bucharinovou.

Takže ani mír ve vedoucích orgánech netrvala příliš dlouho. Rozvinul se poslední boj Stalina s jeho možným konkurentem Bucharinem, opět zahalený do mraků citátových soubojů a ideologických souvětí. Bucharin dlouho se svou slábnoucí skupinou nevzdoroval, zapracovanost vítězů sebevědomě rostla porážkami Stalinových odpůrců. I oni byli rozvezeni po lágrech nebo odvolali, někdy pak byl vítěz zatím blahosklonnější. V roce 1928 byl Stalin na konci a zároveň na začátku své cesty. Zůstal sám. Nic nedbal na radu Leninovu, jak o tom mluvil Bucharin na VI. kongresu Komunistické internacionály: „Udržíte-li si jen poslušné blupáky a odrazíte všechny, kdož nejsou tak úplně poslušni, leč nejsou blupáci, zničíte určitou stranu.“¹⁹⁾

Ale v roce 1930 bylo v Malé sovětské encyklopedii pod heslem Stalin dáno sovětskému lidu na vědomí a k věření: „Stalin (Džugašvili) Josef Vissarionovič (nar. 1879), starý bolševik, revoluční nář povoláním, nejbližší a nejoddanější žák i spolubojovník V. I. Lenina, nejpřednější teoretik, největší vůdce VKS(b) a Komiterny.“²⁰⁾

Vraťme se nyní podrobněji k některým peripetiím Stalinova roz-

19) Meztiskor 1928, s. 1020.

20) M. Volfson: Stalin, Praha 1945, s. 5.

hodného zápasu. Stalinovo pojetí i politickou praxi je obtížné stručně a jednoznačně formulovat. Jeho cílem bylo silné, nezávislé, průmyslové a dle jeho pojetí socialistické Rusko, centrálně řízené disciplinovanou komunistickou stranou a jejím ústředním výborem. Více než rozumu, myšlenek a koncepcí si cenil pěsti a důrazu. Je dokonce možné říci, že v diskusi s Trockým přijímal v podstatě koncepci Bucharinovu, aby pak po porážce Trockého a při neshodách s Bucharinem přijal a uskutečnil řadu teoretických vývodů svého úhlavního protivníka. Teorie u něho mnoho nevážila, byl především mužem činu. Brandler, častý účastník diskusí v Komunistické internacionále, později vzpomínal: „*Zatímco jsme se přeli o teze, které Stalin předložil, ten odešel na záchod a smál se.*“²¹⁾

Považuji také za nutné připomenout a upozornit na to, že Stalin své politické postavení založil na taktice tzv. střední cesty, jejímž byl vytrvalým obhájcem. Zprvu se skutečně okoušel o smířování extrémů – alespoň se tak zdálo – jež se nevyhnutelně vyskytovaly a hlavním argumentem, který zajisté byl velice příznivě přijímán většinou posluchačů, byl klid a jistota, konec revolučních extrémů. S jistou shovívavostí byly veřejností posuzovány pokusy o diktaturu tzv. střední cesty nad všemožnými extrémů vpravo i vlevo, jež – jak se říkalo – nepřetržitě narušují situaci a vyvolávají napětí – a jistě nebylo předem předvídáno, že tzv. střední kurz nebude možné natrvalo udržet.

Stalin dovedně skrýval své ambice, vytvářel si mocenskou základnu a v diskusích mezi komunisty, v nichž rostlo jeho sebevědomí i odhodlání, byl mistrem přetvářky a intrik. Rozhodně ne teoretik, a proto se tvářil, jako by představoval hlas zdravého rozumu, umírněnosti, vyhýbal se extrémům a byl věrným obrazem „obyčejného“ straníka. Ring těchto bolševických kampaní byl ovšem uzavřený a omezený svět, jeviště, na němž vystupovaly jen vyšší kádry bolševické strany a občas i Komunistické internacionály.

Stalinismus je extrémním rozvinutím leninismu

Přesto myslím, že lze mluvit o ucelené koncepci, kterou Stalin vytvořil. Jeho protivníci se již za jeho života snažili ji vysledovat a nazývali ji stalinismem, právě tak jako oponenti Leninovi v předříjnové

době věnovali nemálo času hledání rozporů mezi Leninovou praxí a Marxovým dílem. Tak jako Lenin (a o leninismu se hovoří až po Leninově smrti) se vytrvale vydával jen a jen za Marxova a Engelsova žáka, tak i Stalin se brání i jakémukoli dojmu či náznaku, že by snad vytvořil novou teorii, nebo novou vývojovou složku marxismu či leninismu nebo dokonce revidoval Lenina.

Jeho cíl byl z politických důvodů pochopitelný – nic nebylo svatějšího než leninismus sám, vždyť ve všech diskusích a sporech bylo odvolání se na Lenina tím nejpádnějším důkazem. Stalinismem neměl být považován za nový směr. Stalin důsledně tvrdil, že uvádí v život leninské myšlenky. V mnoha otázkách tak činil, v mnoha dal různým problémům svůj výklad a – což bylo zcela v jeho duchu – aby se s leninismem náhodou nerozešel, věnoval velmi mnoho místa a času výkladu, co je vlastně leninismus.

Leninismus ve stalinském podání je značně zjednodušený, schematický a spekulativní. Stalin ve svých prvních pracích, které předkládal čtenářům sovětského Ruska, neříká nic o evoluci leninismu, o jeho rozporech i teoretických problémech a ačkoliv je pro něj údajně marxismus návodem k jednání, předkládá leninismus jako souhrn závazných pravidel a pouček, jako patent na strategii a jako taktický předpis pro získání absolutního vítězství. Svou interpretaci Lenina shrnul do základních pěti bodů, které se staly nezvratnými až dogmatickými poučkami:

- a) Současné období je panstvím finančního kapitálu, imperialismu, nejvyššího a posledního stadia kapitalismu. Je obdobím světové revoluce, Je počátkem rozhodného vítězství éry socialismu.
- b) Cesta k socialismu vede jen přes revoluci a diktaturu proletariátu za vedoucí úlohy proletářské strany. Proletariát na ruinách buržoazního státu si vytváří sám nové nástroje moci.
- c) Nejvhodnější formou proletářského státu je stát sovětů, sjednocuje dělnickou třídu, překonává nacionalistické přežitky a protiklady a umožňuje přechod ke světovému státu.
- d) Vítězství proletářské revoluce je snadnější v méně pokročilých zemích (jsou nejslabším článkem), a proto východiskem změn je buržoazně demokratická revoluce a cílem socialistická revoluce a diktatura proletariátu.
- e) Ve specificky ruských podmínkách je charakteristické a životně nutné úzké spojení dělnické třídy s rolníky.

21) Die Moskauer Schauprozesse 1936–1938, hrsg. Von T. Pirker, München 1963, s. 54.

Tak pravila teorie. Je ovšem třeba alespoň připomenout, že zvláště v organizační otázce (v otázkách strany a státu, řízení i života vlastní organizace) je stalinismus extrémním rozvinutím již tak dost extrémního leninismu, bolševickým leninismem do krajnosti. Týká se to křečovitě přepjatého praktikování disciplíny a výchovy zvláštní kasty v podstatě uzavřené, se svým vzdělavatelským ústředím, životem i jinou životní úrovní, kasty tzv. revolucionářů z povolání čili politiků – funkcionářů. Bylo naprosto nemožné, aby mezi politiky pronikl člověk z jiné oblasti, ať dělník, učitel či vědec – svět politiky byl pro každého neprodyšně uzavřen. Bylo možné postupovat po byrokratickém žebříčku stále výš, ale za podmínek, které deformovaly osobnost a vedly k postupné degeneraci „kádrů“. Z požadavku disciplíny se stal nejsnadnější prostředek aparátu k vymáhání akcí, úkolů, požadavků, ke ztrátě aktivity, k pasivitě a lhostejnosti. Aparát brzo nahrazoval aktivitu členstva, které ubývalo a sám byl stejně jako aparátníci buď bez páteře anebo s páteří z vosku, která se snadno poddávala každé nové vnitrostranické konjunktuře.

To není v rozporu s další specifikou – s kultem leninismu a Lenina samotného. Tento kult byl velice násilný a možno říci, že křečovitý. Stalin jej cílevědomě prosazoval od doby Leninovy nemoci. I Leninovo mauzoleum, které bylo zprvu postaveno jako provizorium na dobu několika týdnů a o němž se vedly velké spory, zda má či nemá být zachováno, je prvním zřetelným projevem kultovních rysů stalinismu, které bylo zcela cizím prvkem v marxismu. Lenin sám se nesčetněkrát odmítavě vyjádřil proti jakýmkoli pokusům přeměnit jej v ikonu, v obraz kolem něhož budou vznikat legendy.

Se Stalinovým postupujícím vlivem však oslavné až modloslužebné tendence zřetelně sílily; jednotliví návštěvníci Sovětského svazu té doby hovoří a píší o celostátních kampaních, jejichž výsledkem je budování tzv. Leninových koutků ve společenských místnostech továren, klubů, divadel apod. Tyto rudé koutky vznikají rychle i v soukromých domech těch, kdož se snadno dají zlákat. Ač je naznačováno, že Leninovy busty či podobizny, které v té či oné míře zdobí nově vytvářené koutky, pomohou z myslí lidí vytlačit posvátné ikony, je účel pravděpodobně jiný.

Lenin je představen jako idol, jako polobůh, světec s neobyčejným morálním posláním osvobodit lidstvo od všech útrap, hladu, válek ne-svobody a všech neštěstí, která potkávají lidské pokolení. Ale jeho

dílo není známo a to, co vykonal, je pro historických rozbor naprosté tabu – snahy seznámit s ním širokou veřejnost jsou mizivé. Koneckonců je příliš složité, velmi polemické, obsáhlé a ne vždy odpovídá existující praxi. Je tedy často veřejnosti neznámé a jeho poznání je přehlášeno a jen zdánlivě zprostředkováno okázalým vzýváním jeho jména.

Druhý důvod je mnohem závažnější. Lenin je v rozsáhlých sporech mezi bolševickými vůdci uznán za hlavního rozhodčího. Většina slovních soubojů, které jsou svedeny, se týkají buď výkladu chyb, kterých se kdysi protivníci dopustili, nebo jsou soubojem citátů z Lenina, které všichni chrlí v takovém rozsahu, že jistě u posluchačů vzniká dojem přibližné znalosti díla. Je samozřejmé, že se diskutéři nedohodnou. Lenin, o němž se automaticky přepokládá, že všechno pověděl, předvídal, doporučoval, radil, varoval, se stává na slovo vzatým rozhodčím, nejvyšší dosažitelnou autoritou. Přivlastnit si jeho jméno a jeho odkaz je víc než vyhrát bitvu.

Počátky stalinismu jsou provázeny nejen kultem Lenina a svérázným přístupem k leninismu. Dále je pro něj charakteristický přerod komunistické strany. Leninův demokratický centralismus, který znamenal sám o sobě řadu omezení demokratického života organizace, byl Leninem prosazen v obtížných bojích na začátku století. Přesto většinou nebyla popírána svoboda kritiky a ideového boje.

Stalinismus je naopak vládou aparátu a záměna demokratického centralismu byrokratickým centralismem. I tak již omezená demokracie ve straně je v závislosti na rostoucích obtížích ještě více oklešťována, svoboda ideového boje a kritiky je znemožněna, strana splývá s centralizující se vládou země, sekretariát je všechno, ústřední výbor málo a členstvo méně, až úplné „nic“. Je třeba ovšem podotknout – na podstatě věci to ovšem nic nemění – že demokracie je omezo-vána k nule v závislosti na rostoucích potížích. Občanská válka měla za následek k nule v závislosti na rostoucích potížích. Občanská válka měla za následek likvidaci všech nekomunistických politických stran a vznikl systém jedné (vládnoucí) komunistické strany. Na kronštatdské povstání reagovala strana zákazem vnitrostranických frakcí, politický systém samoděržaví ve státě byl přenesen do vnitřního života strany.

Ve straně pak rozhodující slovo získávají aparátníci – někteří odhadují, že tvoří až dvě třetiny všeho členstva. Nezapomeňme, že strana

usměrňuje a řídí 150ti milionový stát. V rozhodujících chvílích boje s opozicí tzv. aparátníci rychle činí věc opozičníků beznadějnou. Správný byrokrat – i stranický – na slovo poslouchá své nadřízené, jen tak má naději na pochvalu, prémii či povýšení a jmenování do funkce svou „vrchností“. Obrací se bez potíží a snadno, kamkoliv je mu ukázáno a nebo naznačeno. Nemá potřebu názorů, ani přesvědčení, navíc Stalin neměl zřejmě rád ani bezúhonný životopis. Jejich účast v politickém životě země, který stále pevněji a pevněji ovládají, jim dává možnost, aby zprostředkovaly mínění členstva či hlas lidu – v duchu svých kariér tento obraz nutně deformují, neboť musí říkat, co je nahoře žádoucí slyšet, takže jejich obraz problémů, uložený do velmi četných usnesení a rozborů, je nepřesný, jak jen možno. Odpovídá přáním, požadavkům a potřebám jejich tvůrců.

Tento přerod k nadvládě byrokracie či jinak přerod od předpokládané diktatury sovětů, jež se vlastně neuskutečnila, k diktatuře strany, jejího vedení, jejího vůdce, je často shovívavě posuzován. Nikdo jiný a nijak jinak prý nešlo přinutit (či získat) proletariát a pracující celého Ruska k tomu, aby přinesli oběti pro budoucnost. Přečteme si, co o tom píše O. Bauer:

„Takový úkol mohla zvládnouti jen stranická diktatura, mající k dispozici všemocný byrokraticko-vojensko-policejní mocenský aparát, diktatura strany, která si určuje svůj cíl podle poznání vývojových budoucích zájmů proletariátu, ale vnucuje prostředky potřebné pro její cíl také vzpírajícím se vrstvám proletariátu, zejména proletářům, oddělujícím se teprve z rolnictva, převáděným do průmyslu, také v průmyslu ještě s sebou vlekoucím životní, pracovní a myšlenkové zvyklosti rolnictva. Současně se však také tím znovu změnila vnitřní struktura diktatury strany. V době, kdy výkřik o pomoc hladovějících, hladem umírajících mas vnikal také do buněk strany, kdy také ve straně samé mnozí kolísali a pozbývali odvahy, kdy se rozpory proletářských mas zrcadlily také ve straně, byla jen ocelová diktatura nad stranou samotnou schopna zabezpečit, aby si strana houževnatě, neúchylně, neochvějně vynutila dosažení vytčeného cíle. V této fázi potíral Stalin ve straně opozici za opozicí a ničil ji prostředky státního teroru. V této fázi znemožnil jakoukoliv diskusi ve straně, změnil stranu z orgánu tvoření vůle ve slepý, poslušný orgán vůle své.“²²⁾ Ať

22) O. Bauer: Zwischen zwei Weltkriegen?, Bratislava 1936, s. 115–116.

se tedy s tímto posouzením ztotožníme či nikoliv, je jednoznačným tvrzením, že stalinismus přetvořil komunistickou stranu, že ji dal jiný vnitřní život i ráz.

Brutální vypořádání s opozicí

Stalinismus se stále přímo brutálním způsobem vypořádal s opozicí. Je jasné, že byrokracie s velikou nechutí přijímala jakékoli kritické posuzování své práce, tím spíše výslovné výpady a žádosti o změnu politiky, je však již méně pochopitelné, že již tehdy volila brutální formy k umlčení svých protivníků. Důrazný zákaz svobody slova i svobody tisku znemožnil jakoukoliv kritiku. Stalinská byrokracie se neobávala i rozštěpit stranu, navykala postupně členstvo na metody psychického i fyzického potlačování. Kritikové Stalina již na základě těchto skutečností předpovídali neblahé následky těchto nezákonných metod. Když v září 1927 proběhla mezi opozicí vlna zatýkání, domovní prohlídky aj... komentovali tento fakt čeští opozičníci takto:

„Stalinovo vedení strany k rozhrěšení teoretického sporu ve straně z nedostatku především argumentů použilo státní moci. Státního aparátu, vytvořeného k obraně revoluce proti buržoazii, je tak Stalinem zneužíváno k boji proti vlastním řadám straníků. Důsledky tohoto postupu, bude-li se v něm pokračovat, byly by nedozírné a znamenají strašlivé nebezpečí pro ruskou stranu i pro jednotu komunistické internacionály.“²³⁾

Podlým způsobem (odebíráním slova na schůzích, vrácením článků, organizováním kampaní, štvanic a skandálů, falšování stanovisek, zkreslováním názorů) nutil stranický aparát opozičníky k porušování stranické disciplíny a pak je pro porušení disciplíny vyloučil ze strany, zatknul či vypověděl do vzdálených krajů nebo donutil k pokání. Elementární spravedlnost byla odpírána. Podle sovětské statistiky bylo v roce 1926 v SSSR 6 tisíc politických vězňů, 1928 již 39 tisíc a k 1. květnu 1930 dokonce již 662 257 a úplnosti čísel lze oprávněně pochybovat.²⁴⁾

Brzy byly inscenovány i procesy ve formě divadelních her. Můžeme posoudit, jak výstižně je popsal již v roce 1930 český publicista

23) B. Hůla – L. Görlich: Na obranu revoluce, Věstník Komunistické opozice 1927, č. 2.

24) B. D. Wolfe: Sechs Schlüssel zum Sowjetsystem, Frankfurt am M. 1959, s. 109.

V. Charvát: „GPU odhalí spiklence a záškodníky, oznámí to chlubitě na veřejnosti, tisk bije denně na poplach, v závodech, dílnách, v organizacích, v kulturních institucích jsou usnášeny rezoluce, končící výzvou: Žádáme zastřelení záškodníků! Zaslápněte protirevolučního bada! Odsudte je k nejvyššímu trestu! Potom zatčení záškodníci ve vyšetřovací vazbě se přiznají ke všemu. Jejich přiznání je před zahájením procesu uveřejněno v novinách a pak se hledá nějaká velká místnost, nejčastěji divadlo, v němž se proces koná. V den zahájení procesu se pořádají demonstrace proti obžalovaným a průběh líčení se vysílá radiem. Obžalovaní opakují svá přiznání, kají se ze svých bludů a omylů a sami žádají, aby byli zastřeleni.“²⁵⁾

Osudy oponentů stalinismu jsou žalostné. Nejenže tyto oběti prošly kalvárií utrpení, jakou dokáže připravit jen velmi krutý politický odpůrce, ale dodnes – již dávno jako mrtví – bojují o svou čest. Tolik nenávisť i k dávno mrtvým revolucionářům je vskutku neobvyklé. Téměř všichni odsouzení a pomluvení mají za sebou léta dlouhých bojů za revoluci a své přesvědčení, léta odříkání i krátké slávy. Jistě nebyli bez chyb a nedostatků. Škrtnout je však z dějin pro zájmy a potřeby jednoho muže, pro tytéž zájmy je pomluvit a přepsat a zhanobit jejich životopis se zdá nemyslitelné. A přece je tomu tak.

Ještě mnoho historiků převezme roli advokátů, obhajujících své mrtvé klienty a pokusí se nesčetněkrát a znovu přesvědčit veřejnost, že všechno bylo jinak – že Trockij, Zinovjev, Kamenjev, Rykov, Bucharin a mnoho jiných, i když měli odlišné názory, nebyli zrádci. Bez ohledu na to, že mnozí z nich se v procesech přiznali k zločinům, o nichž dnes najisto víme, že je nemohli spáchat. Pravda je totiž příliš všední záležitostí a pomluvy, jakkoliv jsou špatné a nečisté, jsou přesvědčivější a vydrží tím více, jak důkladně a s jakou pompou byly připraveny. A v tom Stalin a jeho epigoni neměli konkurenty.

Proč zvítězil Stalin?

Na otázku, proč zvítězil Stalin, se hledá odpověď jen těžko. Považuji za dostatečně prokázané, že ve 20. letech 20. století, kdy sovětské Rusko stálo neklidně na rozcestí, se vytvořily přinejmenším tři alternativy. Zvítězila alternativa Stalinova, kupodivu nejméně propracovaná a dohotovovaná prakticky v průběhu bojů prisvojováním si

25) V. Charvát: Jménem generální linie, Nová svoboda 1930 II, s. 17.

částí programů či argumentů svých dávných nebo budoucích oponentů. Alternativa Stalinova se tedy spíše prosadila mocí a silou okolností než myšlenek.

Prakticky o ní rozhodlo to, že vítězná strana se po uhájení svého práva na život ocitla v mezinárodní i vnitřní izolaci. Byla připravena i o podporu, kterou si slibovala od dělnické třídy. V tomto politickém vakuu se ve stále větší míře uplatňovala byrokracie, která se nakonec prosadila ve vládě i ve straně. A Stalin byl mluvčím stranické byrokracie, obhajováním zájmů svých hájil i zájmy celé této vrstvy. Sociální příčiny její rostoucí, postupující až úplné (v souvislosti s růstem Stalinovy moci) nadvlády je třeba hledat v politické nevyspělosti ruské společnosti i hospodářské a kulturní, v nečekaném odstupu, který vznikl po občanské válce v politickém životě země mezi vedoucí a vládnoucí stranou a ruskou i sovětskou veřejností a konečně i v trvající nouzi o spotřební výrobky. V podstatě tedy je její nadvláda důsledkem ekonomického a politického systému, jenž se pod vlivem poměrů vytvořil.

Tento proces byl ovšem Stalinem jen urychlován. Ve shodě s vrstvami, za něž mluvil, i se svými dávnými zkušenostmi i zvyklostmi, svedl koncem dvacátých let rozhodnou bitvu s vrstvou inteligence. Je pravda, že ta se jen těžko propracovávala k novému zřízení, ale to se pro Stalina ukázalo jako příznivé a jeho podezíravost, kterou tak zřetelně prokazoval již v občanské válce zvláště k důstojníkům, nabyta velkých rozměrů. Skutečný i jakýkoliv možný odpor inteligence zlikvidoval Stalin dělnickými fakultami, vytvořením nové vrstvy rudých ředitelů; množstvím nedouků i analfabetů byla přeplněna vědecká pracoviště i vysoké školy a ti nahradili ostrými lokty to, co se jim nedostávalo ve vzdělání. Vznikal zárodek nové elity obyvatelstva a jejich politické postoje byly zřejmé.

To je jeden důvod, ale není vyčerpávající. Stalinův program, sledující hospodářské a politické povznesení země, slibující v brzké době hospodářský rozmach, kulturní povznesení a zesílení státu, byl pro širokou veřejnost původně sympatický. Zvláště mládež byla nadšena perspektivou, která ji čeká. Byla ochotna obětovat i velkou část svého života na tolik slibující a perspektivní cíle společnosti. Uvedme si alespoň jeden příklad Stalinova plánovitého nadšení; v projevu Rok velikého přelomu 6. 11. 1929 zahrnul posluchače slibnými perspektivami a končil:

„Jdeme rychle cestou industrializace k socialismu, překonávající naši odvěkou „rusáckou“ zaostalost. Stáváme se zemí kovu, naší automobilizace, zemí traktorizace. A až posadíme Sovětský svaz na automobil a mužika na traktor, necht' se nás pokusí dohánět ctibodní kapitalisté honosící se svou „civilizací“. Podíváme se ještě, které země pak bude možno „zařadit“ mezi zaostalé a které mezi pokročilé.“²⁶⁾ Stalin se tak obratně představil ruské veřejnosti jako budovatel a organizátor nového státu, jako zachránce a původce hospodářského zázraku, o němž nikdo nepochyboval, že přijde.

Je tedy tato doba dobou masového přivítání a přijetí Stalina ruskou společností. Jeho odpůrci byli snadno zapomenuti. Důvěra ve Stalinovu prozřetelnost nebyla ničím otřesena a čekaly se věci veliké. Proto pouhé upozornění, že Stalin si koncem dvacátých let získal jistou důvěru ruské veřejnosti a podporu stranických mas, by bylo nepřesné vyjádření skutečnosti. Lidé, podléhající tak snadno slibům, byli ochotni uvěřit tomu, kdo sliboval. Stalinovo postavení se zdálo být neotřesitelné a všeobecně se věřilo, že je dáno jeho intelektuálními schopnostmi a jeho zásluhami. Že by mohlo být výsledkem nevybíravého boje o moc, zmanipulované propagandy a že by mohlo být zneužito – to jako každý komunista a sovětský občan přesvědčeně popíral.

Chápalo se jako samozřejmé – tehdy a ještě dlouho potom – že lidé jsou v podstatě dosti neuspořádaná a neukázněná stvoření, která je třeba důkladně ovládat. Stalinův systém soustředění moci v rukou byrokracie se nezastavil totiž u byrokratické vrstvy, ale prolínal i dále a cestou stále soustředěnější centralizace moci vedl k systému osobní moci, vlády jednotlivce, k Stalinově diktátorství. Ani to nevyvolalo – až na skupiny intelektuálů – nijaké rozpaky.

Stalin svým vítězstvím nastolil diktaturu osobní moci s maximem práv, která se nezastavila ani před hrubým násilím. Zdůvodnil potřebu své osobní diktatury tím, že

- a) bez ní není možno s konečnou platností porazit četné vnitřní nepřátele (odhlédl ovšem od faktu, že se jimi stávali právě s nebezpečím jeho jedinvlády),
- b) že bez ní není možné uchránit sovětské Rusko před nebezpečím, hrožícím od vnějšího nepřítel – vždyť každá země při svém ohrožení dává vládu do rukou jedné nebo několika osobností, sahá

26) J. V. Stalin: Otázky leninismu, Praha 1850, s. 276.

k diktatuře jako pomocnému prostředku a sovětské Rusko je v permanentním ohrožení, a konečně

- c) že bez ní, bez soustředění sil obyvatelstva, kterého jen diktatura může dosáhnout, by nebylo možné vybudovat lepší život, než jaký vedou kterékoliv národy světa. Bylo by ovšem nepsanou zásadou stalinismu, že o osobní diktatuře, kterou ve skutečnosti byl, nepadlo jedno jediné slůvko.

Je nutné také upozornit na to, že rovněž mezinárodní ohlas Stalinova nástupu k moci byl spíše příznivý než naopak. Mezinárodní publicisté a politici se domnívali, že Rusko vybědlo z porevolučních zmatků, odmítlo fantastické plány Trockého na další rozvoj světové revoluce a pod vedením Stalinovým se rozhodlo k postupnému hospodářskému povznesení své vlastní země. A tento obrat k vnitřním úkolům své země, národně reformistický program Stalinův (jak jej již v roce 1925 nazval Kameněv), vyhovoval zahraničním pozorovatelům Ruska nejvíce. Mnozí v něm viděli i konec komunismu a začátek přístupu Ruska mezi „civilizované národy.“

Např. G. B. Shaw ve své dodatku k Průvodci inteligentní ženy po socialismu a kapitalismu, když posoudil Stalinovu koncepci jako „soustředění se na vlastní záležitosti a vybudování vzorného socialismu na svém území“, formuloval své uspokojení takto: „*Stalinovo vítězství, které vedlo k odchodu Trockého do vyhnanství, bylo vítězství zdravého lidského rozumu.*“²⁷⁾ Stalin byl tedy pro většinu pozorovatelů mužem reálné politiky a jen nepatrná část jich si uvědomovala, že Stalin je nejenom nadějí Ruska, ale i jeho hrozbou. Jejich hlas však byl málo slyšitelný.

Génius lstivosti

Dnes víme, že Stalin byl geniem zákulisí, stalinské lstivosti, cynickým bojovníkem za svou kariéru, politickým kombinátorem myšlenek, smyšlenek a lží, užívající zdařile nejen palby zbraní, pout a násilí, ale neméně účinné palby pomluv a lží, s maskou „starého“ bolševika, nejbližšího přítele Lenina, skromného, ale neúprosného. Pravdu má A. Antonov-Ovsejenko, byl to člověk složený z nejagre-

27) B. Shaw: Sovětismus, Dělnická osvěta 1938, s. 60.

sivnějších vlastností. Kirovovi, svému vydatnému pomocníkovi, v roce 1927 průhledně vysvětloval, že je správné hovořit o kolektivním vedení, ale ještě důležitější je vědět, že ruský lid potřebuje vládu jednoho, nejlépe pak cara.²⁸⁾

Z dopisů Molotovovi, dalšímu ze svých blízkých zasvěcenců, vyplývá jednoznačně, že již koncem dvacátých let se mezi svými choval jako uznávaný diktátor – dával rady i příkazy, řídil kampaně, pověřoval úkoly, ignoroval jakékoliv instituce či orgány a hlavní jeho zájem byla péče o „kádry.“²⁹⁾ Do extrémních řešení ho možná dohnaly poměry, jeho netrpělivost a přesvědčení o dějinném poslání, možná i neochota Západu jakkoliv pomoci sovětskému Rusku při rozvoji hospodářství země. Jiné řešení než despocie, vláda tvrdé ruky se všemi nesmiřitelnými důsledky, nebylo prý tehdy k dispozici.

A tak Stalin stál v době svých údajných padesátin v roce 1929 (bylo mu však 51 let a 16 dní) na vrcholu moci. Oslavy jeho triumfu byly pompézní a majestátní. Pravda 31. prosince 1929 věnovala přibližně polovinu svého listu oslavě nového diktátora – a jeho posluhovači se nechali slyšet. Kaganovič, Ordžonikidze, Kujbyšev, Vorošilov, Kalinin, Mikojan ad. se předstihovali ve snaze učinit ze Stalina žijícího velikána ruských a sovětských dějin. Obrazy v životních, nadživotních a ještě větších velikostech pokrývaly kremelskou zeď, sochy a busty Stalinovy se rozšířily po celé zemi. Každý holič vyzdobil svůj stůl obrazem Stalinovým, který všude už nadlouho zůstal.

Byly slyšet neuvěřitelné věci, které se zatím říkaly jen o mrtvých. Stalin je Lenin dneška, je železným vojákem revoluce, nejpřednější teoretik, nejvyšší vůdce, je neomylný. Volfson ve stručné biografii, náležitě rozmnožované, psal: „*Ovládaje teorii marxismu-leninismu i umění řešit dialektickou metodou nejsložitější úkoly proletariátu i socialistické výstavby, stal se Stalin jedním z mnohých, kteří v ničem nekolísají, ani se neodchylují od generální linie leninské strany.*“³⁰⁾

28) A. V. Antonov-Ovsejenko: Stalin i ego vremja, Voprosy istorii 1989, č. 2, s. 110–111.

29) Izvestija CK KPSS 1990, č. 9, s. 184n. Molotov i ve svých pamětech má pro Stalina jen slova obdivu a chvály. Prý zachránil revoluci, byl geniální taktik, smělý a tvrdý, líboval si sice v krajnostech, ale byl nenahraditelný. F. Čujev, c.d. s. 237 n., 297 n, a mnoho dalších.

30) M. Volfson, e.d, s. 10.

Pro Knickerbockera, který v jeho mocenském triumfu viděl druhou ruskou revoluci, byla Stalinova jednovláda diktaturou, pro kterou „historie nemá obdoby.“ „*Stalin je zde nejvyšším vládcem, pramenem víry, nejmocnější blavou státního náboženství – totiž komunismu, blavou ozbrojené moci státu, vládcem nad politikou a generálním ředitelem nejmohutnějšího hospodářského koncernu, jaký si je jen možné představit.*“³¹⁾

31) R. H. Knickerbocker v knize Ruské hospodářství – bílý blahobyt, in: Výběr 1935, č. 9, s. 885 n.

Verze o Stalinově smrti*

Marjan Britovšek

emeritní profesor Univerzity v Ljublani

Zvěsti o Stalinově záhadné smrti se vynořily po XX. sjezdu KSSS. Začátkem roku 1956 začaly o těchto otázkách psát také noviny. Když byl odhalen Stalinův kult a zneužívání moci, počaly na adresu ÚV KSSS přicházet dopisy s dotazy, jak je možné, že členové politbyra nepřijali proti takovým despotickým deformacím moci žádné opatření. Ústřední výbor se usnesl, že 30. června 1956 zveřejní prohlášení nazvané *Překonání kultu osobnosti a jeho důsledků*. Toto prohlášení vydal ÚV v návaznosti na tajný Chruščovův referát na XX. sjezdu.

Prohlášení ze dne 30. června 1956, jež bylo spíše politické a teoretické povahy, uvádělo dva druhy příčin deformací: objektivní konkrétní historické poměry, v nichž probíhala výstavba SSSR, a subjektivní faktory spjaté se Stalinovými charakterovými vlastnostmi. Usnesení poukázalo na těžkosti, s nimiž se potýkala socialistická revoluce a budování socialismu v mezinárodním měřítku i ve vlastní zemi. Vnitřní i vnější poměry ve své komplexnosti vyžadovaly železnou disciplínu, stále větší bdělost a krajní centralizaci moci. Toto vše negativně ovlivňovalo rozvoj některých forem demokracie. Omezování demokracie však mělo být jen přechodné.

Ačkoli některých problémů se dotkl důsledně XX. sjezd ani závěry na něm přijaté se do historické analýzy stalinismu dostatečně nepohroužily. Po výčitkách členům politbyra, jak mohli takovou deformaci připustit, ÚV nejasně přiznal, že protistalinisticky zaměřený vůdce neseseděli se založenýma rukama. Představovali Stalinovu protiváhu: „XX. sjezd strany i celá politika ÚV jasně svědčí o tom, že se v ÚV vytvořilo leninské jádro.“ Jelikož Stalin do tohoto „leninského jádra“ nepatřil, zformovalo se proti němu. „Leninské jádro“ byl pseudonym pro

---

* Podle Britovšek, M.: Stalinův termidor: Praha, Naše Vojsko 1991, s. 306–311. Přetištěno se souhlasem vydavatele.

„protistalinistické spiknutí“. Spiknutí bylo tedy bez okolků přiznáno, o technice, jak je provedli, bylo ovšem pomlčeno.

Stalin – oběť spiknutí?

Až deset let po Stalinově smrti vyšly najevo některé podrobnosti, umožňující vytvořit si o tom reálnější obraz. O těchto otázkách bylo hodně napsáno zvláště na Západě. První polooficiální verzi předložil Ilja Erenburg francouzskému filosofovi a spisovateli Jean-Paul Sartrovi. Po zveřejnění v tisku oběhla celý svět. Podstatu Erenburgovy verze lze shrnout do následujících skutečností: 1. března 1953 se uskutečnilo zasedání prezidia ÚV KSSS. Vystoupil na něm Kaganovič a žádal na Stalinovi: 1. odvolání nařízení o deportaci všech Židů do vzdálených oblastí SSSR; 2. ustavení zvláštní komise, která prozkoumává „záležitost lékařů“.

Kaganoviče podpořili všichni členové starého politbyra s výjimkou Beriji (což je ovšem málo pravděpodobné). Tato neobyčejná shoda Stalinovi ukázala, že jde o předem připravené spiknutí. Stalin se neuměl ovládnout. Nejen, že nevybíravě láteřil, nýbrž začal též vyhrožovat ostrými tresty. Spiklenci takovou reakci na požadavky, jež jménem politbyra předložil Kaganovič, předpokládali. Věděli rovněž, že svobodně neopustí Kreml, zůstane-li Stalin u moci. Učinili tedy potřebné kroky. Mikojan rozdrážděnému Stalinovi pravil: „Neopustíme-li do půl hodiny svobodní tuto budovu, obsadí armáda Kreml.“

Po tomto prohlášení se ke spiklencům připojil též Berija. Jeho zrada vyvedla Stalina z rovnováhy a Kaganovič kromě toho před Stalinovým očima na kousky roztrhal svoji legitimaci člena prezidia ÚV KSSS a hodil ji Stalinovi do obličeje. Stalin již nestihl povolát ochranu Kremlu, neboť jej ranila mrtvice. Upadl do bezvědomí. Teprve 2. března v šest ráno byli ke Stalinovi povoláni lékaři.

Erenburgova verze se v některých údajích shoduje s úřední, například že Stalina ranila mrtvice, poté co členové politbyra vystoupili proti zřízení „židovského ghetta“ na Sibiři. Pochybný je však údaj, že Berija přešel na stranu spiklenců teprve tehdy, když zjistil, že armáda je na jejich straně. Erenburgova teze o Berijovi vychází z pozdějšího boje mezi Chruščovem a Berijou, který začal již u lůžka umírajícího Stalina. V bodě, že lékaři byli zavoláni až druhý den Stalinova smrtelného boje, se Chruščovova a Erenburgova verze shodují.

Rok nato, v roce 1957, podal své prohlášení o Stalinově smrti někdejší člen prezidia ÚV KSSS a tajemník ÚV KSSS Ponomarenko, který byl později vyslancem Sovětského svazu v Nizozemí. Jeho verze se v podstatě od Erenburgovy mnoho neliší. Jelikož ji poskytl nositel tak vysokých stranických funkcí, měla větší váhu; hodnotíme ji jako oficiální prohlášení nejvyšších míst. Podle Ponomarenkova svědectví svolal Stalin koncem února 1953 zasedání prezidia ÚV a přišel s výpověďmi lékařů-záškodníků o tom, jak vraždili čelní stranické pracovníky a jaké plány spřádali do budoucna. Stalin neočekávaně předložil prezidiu ÚV ke schválení návrh usnesení o deportaci všech sovětských Židů do Střední Asie. Tehdy se mu vzepřeli Molotov a Kaganovič, kteří prohlásili, že taková deportace bude mít katastrofální ohlas ve světě.

Stalina jejich nesouhlas tak vyvedl z míry, že vyplísnil všechny, kteří se opovážili s jeho návrhem nesouhlasit. Nato ostře a nesmiřitelně vystoupil Kaganovič a demonstrativně roztrhal stranickou legitimaci, tedy legitimaci člena prezidia ÚV, a hodil ji na stůl před Stalina. Kaganovič svoji řeč zakončil slovy: „Stalin zostudí naši zemi!“ Kaganovič i Molotov se u všech setkali s podporou a Stalin se náhle v bezvědomí zhroutil. Stihl jej kolaps. Berija začal vítězoslavně křičet: „Tyran je mrtev. Jsme volní!“ Když však Stalin znenadání otevřel oči, Berija prý před ním padl na kolena a prosil Stalina o odpuštění. Líčení této naivní scény rozhodně již spadá do rámce pozdějších frakčních bojů mezi skupinami Chruščova a Beriji. Je málo lidí, kteří by takovým „pověstem“ věřili.

Podle Erenburga byl Stalin hluboce přesvědčen, že členové politbyra proti němu zorganizovali spiknutí s cílem zavraždit jej. Měli tak učinit poté, kdy začalo být jasné, že Stalin ve své pronásledovatelské mánii připravuje novou, rozsáhlou, krvavou čistku, v níž by se fyzicky zbavil členů ÚV zvolených na XIX. sjezdu. Vysvětloval, že jej chtěli zabít Vorošilov, Molotov, Kaganovič i Mikojan, o hlavním iniciátorovi, Berijovi, se však nezmiňoval.

Po XXII. sjezdu KSSS byla otázka Stalinovy smrti znovu otevřena. Zemřel tyran, který způsobil tolik zla, přirozenou smrtí? Když se jeho zločiny neustále kumulovaly, mnozí se ptali, proč nebyl takový tyran zabit. Chruščov v roce 1963 otevřeně uvedl, že lidé jsou rozhořčeni, že Stalin nezemřel o deset let dříve. Soudil, že tito občané mají pravdu.

Deset let po Stalinově smrti a po intenzivní dvouleté protistalinské kampani před XXII. sjezdem se Chruščov pokoušel osvětlit představitelům polské strany některé podrobnosti Stalinovy smrti. Obecenstvo bylo dosti široké a Chruščovovo vyprávění se objevilo také na stránkách francouzských novin Paris Match. Článek byl později přetištěn v německém časopisu Der Spiegel. Spiegel v úvodních řádcích napsal: „Existuje řada důkazů, že Stalin rozhodně nezemřel přirozenou smrtí, jak nás o tom chtějí přesvědčit oficiální prohlášení.“

Chruščovova verze z roku 1963 byla: „Stalin v žádném případě nezemřel ve svém kremelském bytě, nýbrž několik kilometrů od Moskvy na svém sídle poblíž Kunceva. Zde, zcela izolován od vnějšího světa, byl Stalin „zajatcem vlastního strachu“. V noci 2. března zavolala Stalinova ochrana Chruščova, Malenkova, Beriju a Molotova, aby se neprodleně dostavili do Kunceva. (Jak víme, nebyl tam však Molotov, nýbrž Chruščovův kamarád Bulganin.) Ochrana hlásila, že Stalin již delší dobu nejeví známky života. Nemohli zjistit, o co jde. Systém vnitřního spojení mezi třemi samostatnými stavbami, z nichž jednu obýval Stalin, byl totiž značně složitý. Dveře bylo možné otevřít jen pomocí zvláštního elektrického mechanismu.

Jelikož nikdo z členů ochrany přesně nevěděl, ve které místnosti Stalin je, začali pronikat do pokojů postupně. Otevřeli první, druhý a nakonec našli Stalina. Ležel na zemi bez známky života, oblečen do uniformy generalissima. První se ozval Berija: „Tyran je mrtev, mrtev, mrtev!“ vítězoslavně křičel. Tehdy však Stalin široce rozevřel oči. Byl stále naživu. Malenkov, Chruščov a Molotov místnost opustili a Berija, který s sebou vždy nosil ampulku jedu, zůstal se svým pomstychtivým pánem sám. Lékaři se dostavili díky náledí na silnicích až za pět hodin.“ Tuto verzi uvedl Chruščov Polákům.

8. března 1963 dal Chruščov při setkání s představiteli sovětské inteligence jednoznačně na srozuměnou, že Berija ani v nejmenším svoji radost ze Stalinovy smrti neskrýval. Toto prohlášení neuspořádanou mozaiku výpovědí o Stalinově smrti ještě více zapletlo.

Šest různých verzí

Máme k dispozici šest verzí o Stalinově smrti: Erenburgovu z roku 1956, Ponomarenkovu z roku 1957, Harrimanovu z roku 1959, verzi Paris Match z roku 1963 a Chruščovovu z roku 1970. Šestou verzí rozšiřovali Stalinovi odpůrci z táborů nucených prací; jako iniciátora

Stalinova odstranění uváděli Chruščova, zatímco „špinavou práci“ vykonal Berija. Podle jejich svědectví spiklenci vypracovali minimální a optimální plán jak Stalina odstranit. Podle tohoto plánu bylo Berijovým úkolem Stalina otrávit. Podle minimálního plánu měli Stalina donutit, aby podal demisi. Spiklenci by jej postavili před hotovou věc na večeři v Kuncevu. Podle minimálního plánu neměl Stalin zemřít hned, umíral by pomalu obklopen svými dětmi a lékaři. Podle optimálního plánu měl Berija vyhodit Stalina a jeho sídlo do vzduchu. Berija měl odpovídat za operativní část plánu, Malenkov za mobilizaci stranického a státního aparátu, Chruščov za hlavní město a spojení a Bulganin za dohled nad armádou.

Po těchto přípravách došlo k setkání spiklenců se Stalinem na jeho sídle v Kuncevu večer 28. února 1953. Diskutovalo se o běžných problémech a dost se pilo. Malenkov, Chruščov a Bulganin odešli velice brzy, neodebrali se však domů, nýbrž do Kremle. Berija se ještě zdržel, jako kolikrát před tím, pod záminkou, že musí se Stalinem dohodnout několik stanovisek. Tehdy vstoupil na scénu další spiklencec. Podle jedné varianty jím měl být Berijův pomocník, podle druhé jeho spolupracovnice. Berija před Stalinem prohlásil, že má hrozivé důkazy proti Chruščovovi v souvislosti se „záležitostí lékařů“. Zavolal svoji spolupracovnici aby přinesla složky s dokumenty. Než stačil Berija položit složky na Stalinův stůl, vrhla žena Stalinovi do obličeje skleničku s éterem. Stalin ihned ztratil vědomí. Berijova spolupracovnice nato dala Stalinovi ještě několik injekcí pomalu účinkujícího jedu. Při Stalinově „léčení“ tato žena coby lékařka Stalinovi ještě několikrát vstříkla přesně odměřenou dávku, aby nezemřel ihned, nýbrž pomalu, napohled přirozenou smrtí.

Oné „záhadné ženy“ u Stalinova lůžka se ve svých vzpomínkách dotkla i Allilujevová, když napsala: „Mladí lékaři běhali jako pomatenci oko. Ihned jsem si pomyslela, že tu mladou lékařku odkudsi znám. Kde jsem ji ovšem viděla? Pozdravily jsme se, více jsme si však neřekly.“ Tento údaj Allilujevové je velmi důležitý. Bylo by zajímavé vědět, kde Allilujevová tuto ženu předtím spatřila. I Solženicyn poukázal na to, že Berijovo postavení před Stalinovou smrtí bylo otřeseno a zdálo se mu docela možné, že Berija Stalinovi „pomohl“.

Pokusme se z uvedených dohadů učinit několik závěrů:

1. na Stalinovu smrt čekali z politbyra čtyři lidé – Berija, Malenkov, Chruščov a Bulganin;

2. lékaři byli ke Stalinovi zavoláni až po 24 hodinách;

3. na Stalinově smrti měl největší osobní zájem především Berija.

Z toho vyplývá, že lékaři nebyli povoláni dříve úmyslně, dokud se čtveřice nepřesvědčila, že je smrt nevyhnutelná. Když je poté zavolali, Berija se postaral, aby to byli lidé ochotní pracovat podle jejich instrukcí a pomáhat Stalinovi na onen svět. Lékaři, kteří by jej skutečně uzdravili, seděli v žalářích. Ti, kteří pracovali podle Berijových pokynů, neměli se zdravotně sanitární správou Kremli nic společného. Allilujevová neznala nikoho. Chruščov uvedl, že znal pouze profesora Lukomského. Všichni lékaři, kteří se do Kuncceva dostavili, však Stalina nevyšetřovali. Posedávali v sousedních pokojích a podle slov Allilujevové se dohadovali, jak by měli Stalina léčit. Údaje o průběhu nemoci a jejích symptomech sepsal lékař, jehož znal pouze Berija.

Rovněž o příčinách Stalinovy nemoci existuje několik domněnek:

1. Stalina ranila mozková mrtvice, když mu byl předložen požadavek na opětovné přezkoumávání celé záležitosti lékařů a při pohrůžce, že bude povolána na pomoc armáda;

2. Berija Stalina otrávil pomalu účinkujícím jedem.

Ve verzích Ponomarenka a Erenburga před XXII. sjezdem roku 1961 se hovoří o mozkové mrtvici z rozrušení, nikoli však o násilné smrti. Po XXII. sjezdu se vyskytly nové verze, podle nichž mělo být příčinou smrti otrávení. Stalin se obával otravy jídlem. Chruščov vypravoval jako anekdotu, že Stalin nejprve nabídl jídlo členům politbyra, aby se přesvědčil, že není otrávené, a teprve poté jedl a pil také sám. Pravda však je, že odborníci Stalinovu stravu – zeleninu, ovoce, maso a pití – prověřovali. „Otrávené věci u nás nikdy neobjevili“, napsala Allilujevová. „Občas se u nás v kremelském bytě objevil doktor Ďjakov se svými epruvetami a analyzoval ovzduší v našich pokojích.“

V době Stalinovy nemoci se taková bezpečnostní opatření neprováděla. Nejvěrnější byli již za Stalinova kabinetu odstraněni: Poskrjobyšev zmizel, generál Vlasik byl ve vězení a Stalinovi osobní lékaři zatčeni coby záškodníci. Pro Beriju byl problém vyřešen. Musel již jen zajistit neutralitu stoupenců Molotova a aktivní podporu „čtveřice“. Chruščov nepopírá, že Berija okolo sebe uměl dovedně soustředit ty, jimž Stalin ublížil či které ohrožoval, a využít je pro vlastní intriky. Berija byl nadaný a úspěšný kombinátor. V nejdramatičtějších okamžicích nebyl okolo Stalina z jeho staré gardy nikdo – ani molo-

tovcí, ani Poskrjobyšev, tělesný strážce Vlasik, oddaný syn Vasilij, ani lékaři.

24. května 1964 i Enver Hodža ve svém projevu uvedl, že Stalin byl obětí spiknutí. Že despota zemřel násilnou smrtí, řekl otevřeně Chruščov 19. června 1964 v průběhu shromáždění na počest maďarské vládní a stranické delegace, kterou vedl János Kádár. Stalin jej dal zatknout, nelidsky mučit a za život mohl poděkovat jen Stalinově nenadálé násilné smrti. Chruščov uvedl toto: „Stalin nechal střílet do svých lidí – veteránů revoluce. Pro tuto svévolnost jsme jej soudili. Marná je snaha těch, kdo si přejí změnit vedení v naší zemi a omlouvají zneužívání moci prováděné Stalinem. Nemůže jej omluvit nic. Černého koně nelze změnit na bílého. V dějinách lidstva nebylo málo krutých tyranů, se všemi se ovšem masy vypořádaly, neboť vláda tyranů se opírala právě o ně“.

C

Přílohy

I. Stalinův životopis v datech

- 1878 Josif Visarionovič Stalin se narodil v Gori 18. prosince 1878.
- 1899 V květnu nedokončil čtvrtý ročník pravoslavného semináře v Tbilisi.
- 1899–1902 Stalin je zaměstnán, pak profesionální revolucionář.
- 1902 Poprvé zatčen carskou policií 18. dubna 1902.
- 1905 V prosinci 1905 se poprvé setkává s Leninem.
- 1907 V dubnu poprvé v zahraničí (na londýnském sjezdu).
- 1912 V únoru kooptován do nejvyššího orgánu bolševiků v Rusku.
- 1917 25. března přijel z vyhnanství do Petrohradu a působil jako redaktor Pravdy.
V srpnu zvolen do ústředního výboru bolševiků jejímž členem byl až do roku 1953.
8. 11. byl jmenován lidovým komisařem národnostních věcí.
- 1919 V březnu byl Stalin zvolen členem politbyra – nejvyššího mocenského orgánu. Zůstal jím až do roku 1953.
12. 4. se setkává s lidovým komisařem státní kontroly (pak dělnicko-rolnické inspekce).
- 1922 3. dubna byl zvolen generálním tajemníkem ústředního výboru bolševické strany. Zůstal jím až do roku 1953.
- 1929 Pompézní oslavy 21. 12. doprovázejí završení jeho úsilí o diktaturu. Pozdější oběti jeho vlády se počítají v miliónech.
- 1934 V únoru Stalin triumfuje na „sjezdu vítězů“. Mezitím provádí kolektivizaci a likvidaci politických odpůrců.
- 1936 V prosinci přijata tzv. stalinská ústava.

- 1939 V létě s Hitlerem uzavírá pakt o neútočení (23. 8.) a smlouvu o přátelství (28. 9.).
- 1941 6 května přijal funkci předsedy Rady lidových komisařů, kterým zůstal až do roku 1953.
- 1943 7. března Stalin se stává maršálem. Vede SSSR během druhé světové války. Účastní se teheránské konference i jaltské konference.
- 1945 28. června se stává generalissimem.
- 1949 21. prosince se koanjí vrcholné oslavy Stalinova „génia“.
- 1950 V červnu uveřejnil spis „Ekonomické otázky socialismu“ v SSSR.
- 1953 Stalin umírá 5. března 1953.

II. Profily Stalinových spolupracovníků

Vjačeslav Michajlovič Molotov

- 1880 Vjačeslav Michajlovič Molotov, vlastním jménem Skrjabin se narodil v městečku Kukarka ve Vjatské gubernii (Kirovská oblast) 9. března 1880.
- 1906–18 Stává se členem sociálně demokratické strany Ruska, zakládá list Pravda. Účastní se říjnové revoluce.
- 1915 Zatčen a vypovězen z Moskvy. Kooptován do byra ÚV Všeruské komunistické strany (VKS).
- 1919 Jmenován zplnomocněncem ÚV a sovětské vlády v Povolží.
- 1920–21 Molotov se stává tajemníkem guberniálního města Doněck. Je kandidátem na členství v ÚV VKS.
- 1921–57 Člen ÚV VKS, později KSSS. Členem politbyra je v letech 1926–57.
V letech 1921–30 je tajemníkem ÚV VKS.
- 1930–1941 Předseda rady lidových komisařů.
- 1939–49 Ministr zahraničí SSSR. Vede sovětskou zahraniční politiku během druhé světové válce i po ní.
- 1946–57 První náměstek předsedy Sovětu ministrů SSSR.
- 1953–56 Znovu ministr zahraničí SSSR.
- 1956–57 Ministr vládní kontroly SSSR.
- 1957 Zbaven všech funkcí, v roce 1962 vyloučen z KSSS.
- 1960–62 Zástupce SSSR v Mezinárodní agentuře pro atomovou energii ve Vídni.
- 1984 Molotovovi je vráceno členství v KSSS.
- 1986 Vjačeslav Michajlovič Molotov umírá 8. listopadu 1986.

Lavrentij Pavlovič Berija

- 899 Lavrentij Pavlovič Berija se narodil v Gruzii 29. března 1899.
- 1917 Vstoupil do bolševické strany, až do roku 1936 je člen stranického vedení v Zakavkazi.
- 1934 Člen ústředního výboru Všeruské komunistické strany (VKS).
- 1938–46 Jako lidový komisař vnitra plnil Stalinovy příkazy ke krvavým čistkám a teroristickým útokům (Katyň).
- 1945–50 Po druhé světové válce Člen politbyra, maršál a předseda komise pro atomový výzkum.
- 1953 Po Stalinově smrti inicioval změny (propouštění vězňů, rehabilitace, nová hospodářská politika). Příčiněním Chruščova byl však izolován, prohlášen za nepřítele lidu, odsouzen v neveřejném procesu a popraven.

Lazar Mojsejevič Kaganovič

- 1893 Narodil se ve vsi Kabaň v kyjevské gubernii v židovské rodině 22. listopadu.
- 1911 Přijat do strany.
- 1914–18 Za první světové války byl Kaganovič členem kyjevského bolševického výboru.
- 1915 Zatčen a deportován do rodné vesnice, odkud se ilegálně vrátil do Kyjeva. Ihned poté politicky působil v koželužských továrnách.
- 1917 V květnu 1917 se začal zabývat otázkami armády a vedl saratovskou bolševickou bojovou organizaci. Prozatímní vláda ho dala zatknout. V srpnu 1917 byl v čele stranického výboru v Gomelu, kde se účastnil Říjnové revoluce.
- 1920 Politická kariéra začala v Turkestánu, kde se stal členem muslimského byra, ústředního výboru ruské Komunistické strany pro střední Asii. Současně se stal osobním informátorem Stalina, který byl tehdy lidovým komisařem národností pro střední Asii a Kazachstán.
- 1922 Když se Stalin stal roku 1922 generálním tajemníkem ÚV, povolal Kaganoviče do aparátu ÚV jako prvního pomocníka pro kádrové záležitosti.
- 1923–24 Kandidát na členství v ÚV. Jmenován jedním z tajemníků ÚV. Když Stalin vítězstvím nad Trockým skončil první etapu boje o moc, zaměstnal Kaganoviče v boji proti přívržencům Kameněva a Zinovjeva v boji proti „buržoazním nacionalistům“.
- 1924–57 Člen ÚV.
30. léta Stal se mimořádným zplnomocněncem ÚV a rady lidových komisařů SSSR pro kolektivizaci a výkup obilí. Za to se mu dostalo vysokých funkcí.
- 1930–57 Člen politbyra ÚV KSSS. Kaganovič se uplatňoval jako „organizátor“, který železnou rukou čistil a likvidoval Stalinovy odpůrce.
- 1953–57 První náměstek Předsedy sovětu ministrů SSSR.
- 1955–1956 Předseda vládní rady ministrů pro záležitosti práce a mezd.
- 1956–57 Ministr SSSR.
- 1991 Kaganovič umírá v roce 1991.

Nikolaj Alexandrovič Bulganin

- 1895 Nikolaj Alexandrovič Bulganin se narodil v Jižním Novgorodu 11. června 1895.
- 1917 Vstoupil do bolševické strany.
- 1918–19 Účastnil se občanské války.
- 1922 Když byl Kaganovič povolán do Moskvy, vzal s sebou i Bulganina.
30. léta Bulganin se podílel na realizaci Stalinova plánu konspirativního odstranění Bucharinova stoupence Uglanova ze stranického vedení.
- 1934–37 Za své zásluhy při likvidaci Bucharinovy opozice se stal Bulganin na XVII. Sjezdu VKS kandidátem ÚV.
- 1937–61 Členem ÚV VKS a ÚV KSSS.
- 1938–41 Náměstek předsedy rady lidových komisařů.
- 1947–49 Ministr obrany SSSR, „maršál Sovětského svazu“.
- 1952–55 Opět ministr obrany SSSR, „maršál Sovětského svazu“.
- 1948–58 Člen politbyra ÚV KSSS.
- 1955–58 Předseda rady ministrů.
- 1958 Člen protichruščovovské skupiny, ač původně Chruščova podporoval.
- 1961 Byl vyloučen z politbyra i ÚV KSSS.
- 1975 Nikolaj Alexandrovič Bulganin umírá 24. února 1975.

Georgij Maximilianovič Malenkov

- 1902 Georgij Maximilianovič Malenkov se narodil ve městě Orenburg 8. ledna 1902 v rodině guberniálního úředníka.
- 1917–18 Za občanské války dobrovolníkem Rudé armády.
- 1919–20 Politický propagandista na východní a turkestánské frontě.
- 1920 Přijat do VKS.
- 1925–30 Pracoval v ÚV KSSS, později osobní sekretář J. V. Stalina.
- 1930 Spolupracovník Kaganoviče, odpovědný za vybírání kádrů.
- 1953 Po Stalinově smrti předseda vlády.
- 1955–57 Náměstek předsedy Sovětu ministrů SSSR a ministr SSSR.
- 1939–57 Člen ÚV KSSS. V letech 1939–46 a 1948–53 tajemník ÚV.
- 1941–46 Kandidát na členství v politbyru ÚV VKS.
- 1946–57 Člen politbyra. Pak byl Chruščovem zbaven všech funkcí.
- 1957 Ředitel Ust'-Kamenogorské elektrárny.
- 1958–88 Vyřazen z politického života.
- 1961 Vyloučen ze strany.
- 1988 Georgij Maximilianovič Malenkov umírá 14. ledna 1988.

Kliment Vorošilov

- 1881 Kliment Vorošilov se narodil ve vsi Věrnoje v Jekatěrinoslavské gubernii (dnes Dněpropetrovská oblast).
- 1903 Vstupuje do sociálně demokratické strany Ruska, účastník říjnové revoluce.
- 1907 Zatčen a odsouzen na tři léta do vyhnanství do Archangelské gubernie.
- 1915 Vorošilov přišel do Petrohradu.
- 1917 Účastnil se únorové revoluce 1917. V březnu 1917 se vrátil do Lugansku, kde byl zvolen předsedou městské dumy, později předsedou luganského sovětu.
- 1918 Komisař vnitra Ukrajiny. V polsko-sovětské válce člen vojensko-revoluční rady 1. jízdní armády.
- 1921–24 Velitel Severokavkazského vojenského okruhu.
- 1921–61 Na X. sjezdu byl na Stalinův návrh zvolen členem ÚV. Tím zůstal až do roku 1961.
- 1925 Jmenován komisařem pro vojenské a námořní záležitosti. Na jeho návrh byl Cyricyn přejmenován na Stalingrad. Stalin se mu odvděčil tím, že Lugansk přejmenoval na Voršilovgrad.
- 1934 Komisař obrany – maršál sovětského svazu. Vorošilov po celá desetiletí vytvářel kult Stalina.
- 1939–45 Během druhé světové války byl v nejužším velení ozbrojených sil jako člen Státního výboru obrany. Účastnil se řady slavných bitev.
- 1946–1953 Náměstek předsedy rady ministrů SSSR.
- 1953–1960 Předseda prezídia Nejvyššího sovětu SSSR.
- 1969 Kliment Vorošilov umírá.

Nikita Sergejevič Chruščov

- 1894 Nikita Sergejevič Chruščev se narodil v Kurské gubernii.
- 1917 Vstoupil do bolševické strany po Velké říjnové revoluci.
- 1918 Je přijat do Rudé armády.
- 1931 Tajemník baumanského a později krasnopresněnského obvodního výboru strany v Moskvě.
- 1932–34 Působí jako druhý, posléze první tajemník moskevského městského výboru, dále tajemník moskevského oblastního výboru strany.
- 1935–39 Za zásluhy o důkladnou čistku moskevské stranické organizace od bucharinců se Stalin postaral o to, aby se Chruščov stal kandidátem politbyra.
- 1934–66 Člen ÚV VKS, od roku 1952 ÚV KSSS.
- 1938–49 První tajemník ÚV KS Ukrajina.
- 1944–47 Předseda rady lidových komisařů Ukrajiny.
- 1939–1964 Člen politbyra ÚV KSSS.
- 1953 První tajemník ÚV KSSS.
- 1956 Předseda byra ÚV RSFSR.
- 1961 Na II. Sjezdu KSSS rehabilitoval svého předchůdce na Ukrajině a další osoby. Kritizoval „kult Stalinovy osobnosti“.
- 1971 Chruščov umírá.

Anastas Ivanovič Mikojan

- 1895 Anastas Ivanovič Mikojan se narodil ve vesnici Sanein v tifliské gubernii jako syn obchodníka arménského původu 25. listopadu 1895.
- 1910–18 Absolvoval arménskou teologickou fakultu v Tiflisu (dnes Tbilisi). Již za studií měl sklon k politice. Přešel do kroužku bolševiků.
- 1917–18 Od března do srpna 1917 byl pověřen stranickou prací v Baku. Spolupracoval s místními časopisy. V březnu 1918 pomáhal rozdrtit odpor musavatistů.
- 1922–23 Kandidát na členství v ÚV. Neustálými ódami na Stalina předčil ostatní straníky.
- 1923–76 Člen ÚV VKS, později ÚV KSSS.
- 1926 Stalin jmenoval Mikojana lidovým komisařem obchodu SSSR a současně ho povýšil na kandidáta politbyra. Třicetiletý Mikojan se stal nejmladším ministrem SSSR.
- 1936–66 Členem politbyra se stal Mikojan v roce 1936 v období hrůzných politických čistek starých leninských kádrů strany. V politbyru zůstal až do roku 1966.
- 1936–46 Lidový komisař zahraničního a vnitřního obchodu. Do roku 1937 náměstek předsedy rady lidových komisařů SSSR.
- 1941–46 Člen byra rady lidových komisařů SSSR.
- 1964–65 Předseda prezídia Nejvyššího sovětu SSSR.
- 1965–74 Člen prezídia Nejvyššího sovětu SSSR.
- 1978 Anastas Ivanovič Mikojan umírá.

III. Protokoly o jednání konferencí na Jaltě a Teheránu

ZPRÁVA O KONFERENCI VEDOUČÍCH ČINITELŮ TŘÍ SPOJENECKÝCH VELMOCÍ – SSSR, USA A VELKÉ BRITÁNIE V TEHERÁNU

Od 28. listopadu do 1. prosince se v Teheránu konala konference vedoucích činitelů tří spojeneckých velmocí – předsedy rady lidových komisařů SSSR J. V. Stalina, prezidenta Spojených států amerických F. D. Roosevelta a ministerského předsedy Velké Británie pana W. Churchilla. Konference schválila Deklaraci o společných akcích ve válce proti Německu a o poválečné spolupráci tří velmocí a rovněž deklaraci o Íránu. Texty deklarací jsou uveřejňovány.

Teheránská deklarace

My, prezident Spojených států amerických, ministerský předseda Velké Británie a předsedy lidových komisařů Sovětského svazu, sešli jsme se v minulých čtyřech dnech v hlavním městě našeho spojence Íránu a vypracovali jsme společnou politiku a schválili jsme ji.

Vyjádřili jsme své rozhodnutí, že naše národy budou spolupracovat ve válce i míru, který bude následovat.

Pokud jde o válku, připojili se k našim neformálním diskusím členové našich vojenských štábů a sladili jsme své plány na zničení německých sil. Dospěli jsme k úplné shodě, pokud jde o rozsah a dobu operací, jež podnikneme z východu, ze západu i jihu.

Společná dohoda, jíž jsme dosáhli, zaručuje, že vítězství bude naše.

Pokud jde o mír, jsme přesvědčeni, že jej naše svornost učiní mírem trvalým. Uznáváme plně nejvyšší odpovědnost, jež spočívá na nás a na všech Spojených národech, abychom vytvořili takový mír, který si získá podporu převážné většiny lidu na celém světě a odstraní pro mnoho generací metlu a hrůzu války.

Spolu se svými diplomatickými poradci jsme přezkoumali problémy budoucnosti. Budeme vyhledávat součinnost a aktivní účast všech států, malých i velkých, jejichž lid je srdcem i myslí odhodlán, stejně jako

lid našich států, vyhladit tyranii a otroctví, útlak a nesnášenlivost. Uvítáme je, rozhodnou-li se přistoupit ke světové rodině demokratických států.

Žádná moc na světě nám nemůže zabránit, abychom nezničili armády Německa na souši, jeho ponorky na moři a jeho válečné závody ze vzduchu.

Naše útoky budou nepřetržité a jejich síla bude stále vzrůstat.

Z těchto přátelských porad vzhlížíme s důvěrou ke dni, kdy všichni lidé na celém světě budou moci žít svobodným životem, zbaveni tyranie, podle svých rozličných tužeb a svého vlastního svědomí.

Přišli jsme sem s nadějí a odhodláním. Rozcházíme se v činech, v duchu i cílech jako přátelé.

Roosevelt
Stalin
Churchill

Teherán, 1. prosince 1943

Pramen: Teherán, Jalta, Postupim. Sborník dokumentů: Praha, Svoboda 1973, s. 86–88.

PROTOKOL O JEDNÁNÍ JALTSKÉ KONFERENCE

Konference šéfů vlád Spojených států amerických, Velké Británie a SSSR, která se konala na Krymu ve dnech 4. až 11. února 1945, dospěla k těmto závěrům.

Světová organizace

Bylo rozhodnuto, že

1. konference Spojených národů o navrhované světové organizaci má být svolána na středu 25. dubna 1945 a má se konat ve Spojených státech amerických,
2. na tuto konferenci mají být pozvány tyto státy:
  - a) Spojené národy v tom složení, jaké měly 8. února 1945,
  - b) ty ze sdružených mocností, které do 1. března 1945 vyhlásily válku společnému nepříteli (výrazem „sdružené mocnosti“ je zde míněno osm sdružených mocností a Turecko). Až se bude konat konference o světové organizaci, budou delegáti Spojeného království a Spojených států amerických podporovat návrh, aby dvě sovětské socialistické republiky Ukrajina a Bělorusko dostaly zakládající členství
3. vláda Spojených států se poradí jménem tří mocností s vládou Číny a s francouzskou prozatímní vládou o rozhodnutích týkajících se navrhované světové organizace, jež tato konference učinila.
4. pozvání, které bude rozesláno všem státům, jež se zúčastní konference, bude znít takto:

Pozvání

Vláda Spojených států amerických jménem svým a jménem vlád Spojeného království, SSSR a Republiky čínské a prozatímní vlády Francouzské republiky zve vládu ..., aby vyslala zástupce na konferenci Spojených národů, která se bude konat dne 25. dubna 1945 nebo krátce po tomto datu v San Franciscu ve Spojených státech amerických, aby připravila chartu všeobecné mezinárodní organizace pro udržování mezinárodního míru a bezpečnosti.

Uvedené vlády dávají podnět, aby konference považovala za vhodný základ takovéto charty návrhy na zřízení všeobecné mezinárodní organizace, které byly uveřejněny v říjnu minulého roku jako výsle-

dek konference v Dumbarton Oaksu a které byly nyní doplněny těmito ustanoveními pro část C kapitoly VI:

C – Hlasování

1. Každý člen Rady bezpečnosti má mít jeden hlas.
2. O věcech řízení má Rada bezpečnosti rozhodovat kladnými hlasy sedmi členů.
3. Ve všech ostatních věcech má Rada bezpečnosti rozhodovat kladnými hlasy všech stálých členů. Rozumí se však, že při rozhodování podle kapitoly VIII oddílu A a podle druhé věty odstavce 1 kapitoly VIII oddílu C se strana ve sporu zdrží hlasování.

Další sdělení o uspořádání konference budou doručena později.

V případě, že vláda si přeje předložit své názory nebo připomínky k těmto návrhům před konferencí, doručí vláda USA ráda tyto názory a připomínky ostatním zúčastněným vládám.

Územní poručení

Bylo dohodnuto, že se pět států, které budou stálými členy Rady bezpečnosti, vzájemně poradí o otázce územního poručení ještě před konferencí Spojených národů.

Toto doporučení se přijímá s tím, že bylo ujasněno, že se územní poručení bude vztahovat pouze na a) existující mandáty Společnosti národů, b) na území odloučená od nepřítele v důsledku současné války, c) na jiná území, která by byla dobrovolně dána pod poručení, a d) že se na nadcházející konferenci Spojených národů ani v předběžných poradách nebude jednáno o konkrétních územích a že území, která v jednotlivých uvedených kategoriích budou dána pod poručení, budou předmětem pozdější dohody.

Okupační pásmo pro Francii a Kontrolní komise pro Německo

Bylo dohodnuto, aby Francii bylo v Německu přiděleno jedno pásmo, které by bylo obsazeno francouzskými vojsky. Toto pásmo se utvoří z amerického a britského pásma a jeho rozsah bude určen Brity a Američany v dohodě s francouzskou prozatímní vládou.

Bylo též usneseno, že francouzská prozatímní vláda bude přizvána, aby se stala členem Spojenecké kontrolní komise pro Německo.

Reparace

Byl podepsán tento protokol:

PROTOKOL O JEDNÁNÍ ŠÉFŮ TŘÍ VLÁD NA JALTSKÉ KONFERENCI O VĚCNÝCH NĚMECKÝCH REPARACÍCH

Šéfové vlád se dohodli takto:

1. Německo bude povinno dát věcnou náhradu za škody, které způsobilo spojeneckým národům za války. Reparace mají dostat především země, které nesly hlavní břímě války, utrpěly největší ztráty a vybojovaly vítězství nad nepřítelem.
2. Věcné reparace budou na Německu vymáhány v těchto formách:
  - a) odnětím německého národního majetku, který je na samém území Německa i mimo jeho území (zařízení, obráběcí stroje, lodí, vozový park, německé investice v zahraničí, podíly na průmyslových, dopravních a jiných podnicích v Německu atd.) a to do dvou roků od kapitulace nebo ukončení organizovaného odporu. Toto odnětí bude prováděno hlavně proto, aby byl zničen válečný potenciál Německa,
  - b) ročními dodávkami zboží běžné výroby po dobu, která bude ustanovena.
  - c) použitím německé práce.
3. V Moskvě bude zřízena Spojenecká reparační komise, aby na základě výše uvedených zásad vypracovala podrobný plán pro vymáhání německých reparací. Bude složena ze tří zástupců – jednoho za SSSR, jednoho za Spojené království a jednoho za USA.
4. Pokud jde o stanovení celkové reparační částky, jakož i jejího rozdělení mezi země, které utrpěly německou agresí, dohodly se sovětská a americká delegace takto:

„Moskevská reparační komise vezme na počátku svých prací za základ diskuse návrh sovětské vlády, aby celková částka reparací v souladu s body a) a b) odstavce 2 činila 20 miliard dolarů a aby 50 % z této částky připadlo SSSR.“

Britská delegace byla toho názoru, že dokud otázku reparací neprozkoumá moskevská reparační komise, nemá být žádná částka reparací stanovena.

Uvedený sovětsko-americký návrh byl odevzdán moskevské reparační komisi jako jeden z návrhů, který má komise projednat.

Hlavní váleční zločinci

Konference se dohodla na tom, aby otázka hlavních válečných zločinců byla předmětem šetření tří ministrů zahraničí, kteří o ní podají zprávu v patřičné době po ukončení konference.

Dohoda spojeneckých států o válečných zajatcích a civilních příslušnících těchto států

Britská, americká a sovětská delegace jednaly na jaltské konferenci v zájmu dosažení kompletní dohody o opatřeních v ochraně, vydržování a repatriaci válečných zajatců a civilních příslušníků Velké Británie, SSSR a USA, kteří byli osvobozeni spojeneckými ozbrojenými silami vstupujícími nyní do Německa. Texty dohod mezi SSSR a Velkou Británií a mezi SSSR a USA podepsané 11. února jsou totožné. Dohodu mezi SSSR a Velkou Británií podepsali V. M. Molotov a pan Eden. Dohodu mezi SSSR a USA podepsali generálporučík Gryzlov a generál Deane.

Podle těchto dohod bude každý ze Spojenců poskytovat stravu, oděv, lékařskou péči příslušníkům ostatních Spojenců a bude uspokojovat jejich další potřeby, dokud nebudou přiděleny dopravní prostředky k jejich repatriaci. Sovětští důstojníci pomohou britským a americkým úřadům pečovat o sovětské občany osvobozené britskými a americkými ozbrojenými silami v době, kdy budou na území Evropy nebo ve Spojeném království čekat na transport domů.

Britští a američtí důstojníci pomohou sovětské vládě pečovat o britské poddané a americké občany.

Jelikož nyní bylo dosaženo dohody, tři vlády se zavazují, že poskytnou všestrannou pomoc slučitelnou s požadavky vedení válečných operací, aby zajistily rychlou repatriaci všech těchto válečných zajatců a civilních občanů.

Dohoda tří velmocí o otázkách Dálného východu

Vedoucí představitelé tří velmocí – SSSR, USA a Velké Británie – se dohodli, že Sovětský svaz vstoupí za dva až tři měsíce po kapitulaci Německa a po ukončení války v Evropě do války proti Japonsku na straně Spojenců pod podmínkou, že:

1. bude zachován status quo Vnějšího Mongolska (Mongolské lidové republiky),
2. Rusko získá zpět práva, která byla narušena věrolovným útokem Japonska v roce 1904, a to:
  - a) Sovětskému svazu bude vrácena jižní část ostrova Sachalinu a všech ostrovů k ní přilehlých,
  - b) obchodní přístav Dairen (Dalnij) bude zmezinárodněn, při čemž v něm budou zajištěny přednostní zájmy Sovětského svazu. Dále bude obnoven nájem Port Arthuru jako válečné námořní základny SSSR,
  - c) bude obnoveno společné používání Východočínské železnice a Johomandžuské železnice otevírající přístup k Dairenu (Dalnij) podle zásad organizace smíšené Sovětsko-čínské společnosti s přihlédnutím k přednostním zájmům Sovětského svazu pod podmínkou, že Číně bude v Mandužsku zachována plná svrchovanost.
3. Sovětskému svazu budou předány Kurilské ostrovy.

Předpokládá se, že dohoda o Vnějším Mongolsku a výše uvedených přístavech a železnicích bude vyžadovat souhlas generalissima Čankajška. Na radu maršála J. V. Stalina se prezident postará o získání tohoto souhlasu.

Šéfové vlád tří velmocí se dohodli na tom, že po vítězství nad Japonskem musejí být tyto nároky Sovětského svazu bezpodmínečně uspokojeny.

Sovětský svaz vyslovuje ochotu uzavřít s národní čínskou vládou smlouvu o přátelství a spojenectví mezi SSSR a Čínou a pomoci jí svými ozbrojenými silami osvobodit se z japonského jha.

11. února 1945

J. Stalin
F. D. Roosevelt
W. Churchill

Pramen: Teberán, Jalta, Postupim. Sborník dokumentů: Praha, Svoboda 1973, s. 170–175.

IV. Pakty Stalina s Hitlerem

SMLOUVA O NEÚTOČENÍ MEZI NĚMECKEM A SVAZEM SOVĚTSKÝCH SOCIALISTICKÝCH REPUBLIK

(23. srpna 1939)

Vláda Německé říše
a vláda Svazu sovětských socialistických republik, přejíce si upevnit věc míru mezi Německem a SSSR a vycházejíce ze základních ustanovení smlouvy o neutralitě uzavřené v dubnu 1926 mezi Německem a SSSR, dohodly se o následujícím:

Článek I

Obě Vysoké smluvní strany se zavazují upustit od jakéhokoliv násilného aktu, od jakékoli válečné akce, od vzájemného napadení, které by provedly buď samy, anebo ve spojení s jinými silami.

Článek II

V případě, že by se jedna z Vysokých smluvních stran stala objektem válečného aktu ze strany třetí síly, neposkytne druhá Vysoká smluvní strana žádným způsobem pomoc třetí síle.

Článek III

Vlády obou Vysokých smluvních stran budou v budoucnosti udržovat stálý vzájemný kontakt za účelem konzultace, umožňující výměnu informací o problémech týkajících se společných zájmů.

Článek IV

Žádná z obou Vysokých smluvních stran se nezúčastní jakéhokoliv spolčování sil, jež by přímo, či nepřímo bylo namířeno proti druhé straně.

Článek V

Jestliže by v těch či oněch otázkách vznikly spory či konflikty mezi Vysokými smluvními stranami, budou obě strany své spory či konflikty řešit výhradně přátelskou výměnou názorů, anebo, v případě nutnosti, prostřednictvím povolaných arbitrážních komisí.

Článek VI

Tato smlouva se uzavírá na dobu deseti let s tím, že nevypoví-li ji jedna z Vysokých smluvních stran rok před uplynutím této doby, bude platnost smlouvy automaticky prodloužena o dalších pět let.

Článek VII

Tato smlouva bude ratifikována v nejkratším možném čase. Ratifikační listiny budou vyměněny v Berlíně. Smlouva nabývá platnosti v okamžiku jejího podepsání.

Vyhotoveno ve dvou exemplářích, v německém a ruském jazyce.

Moskva, 23. srpna 1939

Za vládu Německé Říše:
von Ribbentrop

Zplnomocněnec vlády SSSR:
V. Molotov

Tajný dodatečný protokol

U příležitosti podepsání paktu u neútočení mezi Německou Říší a Svazem sovětských socialistických republik podepsání zplnomocněnci obou stran vedli přísně důvěrné rozhovory o otázkách hranic jejich daných sfér vlivu ve východní Evropě. Tyto rozhovory vedly k následujícím závěrům:

1. V případě nového územního a politického uspořádání oblastí náležejících k baltským státům (k Finsku, Estonsku, Lotyšsku, Litvě) bude severní hranice Litvy tvořit rozhraní mezi sférami vlivu Německa a SSSR. V této souvislosti obě strany uznávají zájem Litvy na území Vilna.
2. V případě nového územního a politického uspořádání oblastí náležejících k polskému státu bude rozhraní sfér vlivu mezi Německem a SSSR tvořit zhruba linie řek Narev, Visla a San.

Otázka, zda zájem obou stran bude vyžadovat udržení nezávislého polského státu a jakými hranicemi má být tento stát vymezen, bude moci být definitivně vyřešena teprve v průběhu dalšího politického vývoje.

V každém případě budou obě vlády řešit tuto otázku přátelskou dohodou.

3. Pokud se týče jihovýchodní Evropy, zdůraznila sovětská strana svůj zájem na Besarábii. Německá strana potvrdila svůj naprostý politický nezájem o tyto oblasti.
4. Tento protokol budou obě strany považovat za přísně tajný.

Moskva, 23. srpna 1939

Za vládu Německé Říše:
von Ribbentrop

Zplnomocněnec vlády SSSR:
V. Molotov

NĚMECKO-SOVĚTSKÁ SMLOUVA O HRANICÍCH A PŘÁTELSTVÍ

(28. září 1939)

Vláda Německé Říše a vláda SSSR považují po zhroucení bývalého polského státu za svůj výlučný úkol znovu nastolit mír a pořádek v této oblasti a zajistit obyvatelům, kteří zde žijí, mírumilovný život ve shodě s jejich národnostním charakterem. Za tím účelem se dohodly na následujícím:

Článek I

Vláda Německé Říše a vláda SSSR určily za hranici svých přirozených národních zájmů na území bývalého polského státu linii, která je vyznačena na přiložené mapě a která bude přesněji popsána v dodatečném protokolu.

Článek II

Obě strany uznávají hranici svých přirozených zájmů vymezenou v Článku I za definitivní a odmítají jakékoliv vměšování třetích sil do tohoto řešení.

Článek III

Nutnou reorganizaci veřejné správy převezme na územních západně od linie vyznačené v Článku I vláda Německé Říše, na územních východně od této linie vláda SSSR.

Článek IV

Vláda Německé Říše a vláda SSSR považují toto řešení za pevný základ pro pokračující rozvoj přátelských vztahů mezi svými národy.

Článek V

Tato smlouva podléhá ratifikaci a ratifikační listiny budou v nej-

kratším možném čase vyměněny v Berlíně. Smlouva nabývá platnosti podpisem.

Vyhotoveno ve dvou exemplářích, v německém a ruském jazyce.

Za vládu Německé Říše:
von Ribbentrop

Zplnomocněnec vlády SSSR:
V. Molotov

Důvěrný protokol

Vláda SSSR nebude klást překážky říšským státním příslušníkům a ostatním osobám německého původu, žijícím na území pod její pravomocí, jestliže se rozhodnou emigrovat do Německa nebo na území pod jeho pravomocí. Souhlasí, aby tyto přesuny řídili zástupci říšské vlády ve spolupráci s odpovědnými místními úřady a aby byla chráněna majetková práva emigrantů.

Odpovídající závazek přebírá i vláda Německé Říše vůči osobám ukrajinského a běloruského původu, žijícím na území pod její pravomocí.

Moskva, 28. září 1939

Za vládu Německé Říše:
von Ribbentrop

Zplnomocněnec vlády SSSR:
V. Molotov

Tajný dodatečný protokol

Podepsaní zplnomocněnci vyhlásují shodu vlády Německé Říše a vlády SSSR v následujících otázkách:

Tajný dodatečný protokol podepsaný 23. srpna 1939 se pozměňuje v Článku I v tom smyslu, že území litevského státu připadá do sfé-

ry vlivu SSSR, zatímco na druhé straně lublinská provincie a část varšavské provincie spadají do sféry vlivu Německa (viz mapu připojenou k dnes podepsané smlouvě o hranicích a přátelství). Jakmile vláda SSSR provede zvláštní opatření k ochraně svých zájmů na litevském území, bude současná německo-litevská hranice pozměněna v souladu s přirozenou a jednoduchou hraniční čarou, tak aby litevské území rozprostírající se jihozápadně od linie vyznačené na přiložené mapě připadlo Německu.

Dále se prohlašuje, že platné hospodářské dohody uzavřené mezi Německem a Litvou nebudou dotčeny výše zmíněnými opatřeními Sovětského svazu.

Moskva, 28. září 1939

Za vládu Německé Říše:
von Ribbentrop

Zplnomocněnec vlády SSSR:
V. Molotov

Tajný dodatečný protokol

Podepsaní zplnomocněnci vyhlásují u příležitosti uzavření německo-sovětské smlouvy o hranicích a přátelství svou shodu v následující věci:

Obě strany nebudou na svých územích trpět žádnou polskou agitaci směřující proti území druhé strany. Potlačí v zárodku takovou agitaci na svých územích a budou se vzájemně informovat o vhodných opatřeních v tomto směru.

Moskva, 28. září 1939

Za vládu Německé Říše:
von Ribbentrop

Zplnomocněnec vlády SSSR:
V. Molotov

Prohlášení vlády Německé Říše a vlády SSSR z 28. září 1939

Poté, co vláda Německé Říše a vláda SSSR dnes podepsanou smlouvou definitivně vyřešily problémy, které vznikly zhroucením polského státu a vytvořily tak pevný základ pro trvalý mír ve východní Evropě, vyjadřují vzájemně své přesvědčení, že by sloužilo skutečným zájmům všech národů, kdyby skončil válečný stav existující v současnosti mezi Německem na jedné straně a Anglií a Francií na straně druhé. Obě vlády proto společně zaměří své úsilí, případně ve spojení s ostatními mírovými silami, k co nejrychlejšímu splnění tohoto cíle.

Jestliže však úsilí obou vlád vyzní naprázdno, bude to důkazem, že Anglie a Francie jsou odpovědny za pokračující válku, načež, v případě pokračování války, budou se vlády Německa a SSSR vzájemně konzultovat o nutných opatřeních.

Moskva, 28. září 1939

Za vládu Německé Říše:
von Ribbentrop

Zplnomocněnec vlády SSSR:
V. Molotov

Pramen: Toman Brod (ed.): Pakty Stalina s Hitlerem. Výběr dokumentů z let 1939–40. Praha, Naše Vojsko 1990, s. 32–34, 60–62.

C

*Texty ze semináře
„Padesát let
od měnové reformy 1953“*

(26. května 2003)

Čtyři roviny měnové reformy 1953¹⁾

Zdeněk Jirásek

rektor Slezské univerzity v Opavě

V letošním roce si připomínáme kulaté výročí měnové reformy z roku 1953. Ve své přednášce o měnové reformě v padesátých letech se soustředím především na problematiku roku 1953, přičemž připomenou z historického pohledu čtyři roviny měnové reformy: finanční, ekonomickou, sociální a politickou.

Finanční rovina

V roce 1953 vyvrcholilo dlouhodobé zatěžování československé měny, které lze sledovat již od roku 1949. Bylo vyvoláno nejen změnou politického klimatu v Československu a následně jeho zařazením do sovětského geopolitického bloku, ale i mohutnými investicemi v období první pětiletky.

Když v roce 1953 sestavovali vojenští experti statistiku, která je dodnes uložena ve fondu náměstka ministra národní obrany v Historickém archivu Armády ČR, vypočítali v ní, že v roce 1952 bylo vynaloženo na investiční prostředky v Československu spjaté s armádou a zbrojní výrobou 28 % tehdejšího národního důchodu.

Navíc Československá státní banka od roku 1951 ztrácela kontrolu nad československou měnou, neboť jejím hlavním úkolem bylo profinancování ekonomického vývoje v první pětiletce. Evidentně vzrostla kupní síla obyvatelstva, avšak tato kupní síla byla fakticky nekrytá. V roce 1953 se československý měnový systém dostal do velmi těžko řešitelné situace.

---

1) Podrobnější údaje lze nalézt v knize Zdeněk Jirásek - Jaroslav Šůla: Velká peněžní loupež v Československu aneb 50:1, Praha 1992.

Ekonomická rovina

Tehdejší národohospodáři hledali východiska ze situace, ve které se československé hospodářství a finance nacházely. I vedení Československé státní banky navrhovalo opatření, která měla alespoň zastavit nepříznivý vývoj v měnové oblasti. Navrhovalo ku příkladu vydání státních dluhopisů, nucenou půjčku obyvatelstva, skokové zvýšení cen apod. Tyto návrhy byly však politicky neprůchodné.

Národohospodáři se zamýšleli nad stávající situací. V roce 1952 se v podstatě vytvořila dominující představa, že tato neradostná hospodářská situace byla zaviněna tím, že pracující obyvatelstvo je nedostatečně zainteresováno na výsledcích své práce. Z toho vznikla idea, že mají-li být lidé zainteresováni více, je třeba odstranit vázaný trh²⁾.

V roce 1952 se rozvíjely úvahy, jak tento vázaný trh odstranit. Vytvořené alternativy se vracely k návrhům jako bylo zvýšení cen apod. V prvních alternativách se nepočítalo s žádnými měnovými opatřeními, v dalších alternativách od poloviny roku 1952 se kalkulovalo s tím, že obyvatelstvo bude z „třídního hlediska“ nějakým způsobem měnově postiženo. Uvažovalo se o tom, že dělnické třídy by se opatření dotklo asi 10 % ztrát, ostatních skupin pracujících 15–20 % ztrát, u soukromníků, především soukromých rolníků, 20–25 % ztrát. Tato varianta nakonec nebyla akceptována.

Není bez zajímavosti, že od roku 1952 začal v Československé státní bance působit sovětský ekonomický poradce Nikolaj Alexandrovič Ivanov. Jeho výroky naznačovaly, že československá měna je vlastně jedinou měnou sovětského bloku v Evropě, která dosud není svázaná s rublem jako „nejpevnější měnou světa“, ale je napojena na MMF, potažmo tedy na americký dolar.

Koncepce měnové reformy jednoznačně zvítězila v říjnu a v listopadu 1952. Tato alternativa byla vytvořena skupinou ekonomů, v jejímž čele stál ing. Václav Hůla. Začala se připravovat peněžní reforma

---

2) Vázaný trh na území českých zemí počal být zaváděn od počátku nacistické okupace na jaře 1939. V průběhu války byl prohlubován a s menšími modifikacemi byl převzat i poválečným Československem. V praxi to znamenalo, že občané pro nákup potravin kromě peněz potřebovali i tzv. lístky, což bylo číselné vyjádření množství jednotlivých potravinových komodit, jež mohl jednotlivec odebrat v průběhu zpravidla měsíce. Obdobné přiděly byly stanoveny i u řady druhů průmyslového zboží (viz např. šatenky, tabačky aj.).

tak, jak ji známe. Od listopadu 1952 dějiny měnové reformy už nejsou dějinami myšlenek, jak něčeho dosáhnout, ale konkrétních kroků k jejímu provedení, včetně zajištění nových platidel, kdy se mince razily v Leningradě a papírová platidla se tiskla v Goznaku v Moskvě. Vytipovávala se střediska, připravoval se bezpečnostní aparát, rozvozy, řešila se případná úloha armády.

Na konci května byla měnová reforma vyhlášena, provedena byla 1.–4. června 2003. Z oběhu bylo staženo více než 52 miliard korun starého oběživa, do oběhu byla vydána 1, 4 miliardy nového oběživa. Do otázky, o kolik korun obyvatelstvo přišlo, se promítal i nárůst cen a nejrůznější kurzy výměny.

Sumarizací by vyšlo přibližně toto: Obyvatelstvo ztratilo při uplatnění směnných kurzů a na likvidaci pojistek, státních dluhopisů apod. asi 21 miliard korun plus 84 miliard korun, které od roku 1945 byly uloženy na vázaných vkladech³⁾. Stát vynaložil na provedení této měnové reformy okolo 50 milionů korun, získal celkem 3,5 miliardy nových korun, které byly následně použity především ke kampaním zlevňování některých typů zboží.

Československo po takto provedené reformě přestalo být v roce 1954 členem MMF a koruna byla svázaná s rublem. MMF nebyl podle regulí upozorněn na provedení měnové reformy. Telegram MMF odeslal jeden z vrchních ředitelů Státní banky Československa až 2. června. Připomeňme přitom, že již od roku 1949 uvažovalo vedení státu o vystoupení z této organizace. Jeden z ministrů v roce 1950 hovořil o tom, že zatím nevystoupíme z MMF, protože tamější delegaci můžeme využít pro to, abychom protestovali proti Čankajškovu režimu v Číně.

Sociální rovina

Měnová reforma zasáhla plošně veškeré obyvatelstvo Československa. V jejím provedení se skrývalo nepřeberné množství nedotaže-

---

3) Tzv. vázané vklady vznikly k 1. 11. 1945. Tehdy při výměně „válečných“ platidel (především protektorátních a slovenských korun v poměru 1:1:1 nové koruně československé) mohli občané měnit 500 korun, jejich zbývající peněžní majetek byl blokován ve formě právě vázaných vkladů u finančních ústavů. Uvolňování těchto prostředků probíhalo za uplatnění zvláštních předpisů a selektivně (např. sňatek, narození dítěte, léčení, invalidita apod.). Definitivně byly tyto hotovosti „odepsány“ právě v roce 1953.

ných případů, kdy například dlužníci byli zvýhodněni před věřiteli tím, že dluh mohl být vrácen po vyhlášení reformy.

Pokud hotovost člověka přesahovala 300 korun, které se měnily v kurzu 1:5, tak všechna ostatní hotovost byla měněna 1:50. Sociální dopad byl tedy plošný. Pochopitelně lidé, kteří měli více finanční prostředků, přišli o větší sumy.

Dopad byl zostřen i tím, že ceny se nepřepočítaly 1:5, ale stouply proti bývalému vázanému trhu i proti přepočtu 1:5. Fámy o měnové reformě provázely československou společnost ještě v 60. letech.

Politická rovina

Součástí politických dějin se stal především moment, který vedení tohoto státu nepředpokládalo: stávky, které mnohdy přerostly do demonstrací, individuální odpor, šíření letáků apod.

Nikdy zřejmě nedojde k přesnému vyčíslení, kolik stávek proběhlo, uvádí se přibližně 120. Nejznámější z demonstrací je plzeňská, rozsáhlá demonstrace proběhla také v Praze. Z Karlína se však bouřící dav z ČKD nedostal již do centra města, rovněž rozsáhlé demonstrace byly v Ostravě, v Bohumíně a především v Orlové. Méně známé jsou demonstrace ve Strakoněch, v Horšově Týně, v Horažďovicích, v Ústí nad Labem a ve Vimperku. V politické rovině je důležité zmínit i prvek perzekucí, který se řádově týkal stovek lidí. Jen na Plzeňsku bylo zatčeno více než 600 lidí.

Upozorníme ještě na jednu skutečnost. V drtivě většině učebnic dějin světa si můžeme přečíst tezi o tom, že v rámci evropských zemích sovětského bloku došlo k prvnímu masovému vystoupení proti komunistickému režimu 17. června 1953 v NDR. Avšak nepokoje v Československu v souvislosti s měnovou reformou předběhly o 15–17 dnů – podle jednotlivých míst, dříve, než tomu bylo v někdejší NDR.

Závěr

Měnová reforma prioritně řešila situaci ekonomickou a finanční. Osobně si nedovedu představit jinou možnost léčby hospodářství v této konkrétní hospodářské a politické situaci než toto drastické opatření. Nicméně je součástí i politických a sociálních dějin.

Měnová reforma v mezinárodním kontextu

Miroslav Tuček

profesor Vysoké školy ekonomické

Téma semináře o měnové reformě z roku 1953 asi nebylo vybráno kvůli vzpomínkám jejích pamětníků. Jde spíše o hodnocení jednoho z důležitých hospodářsko-politických kroků budovatelů systému plánovaného hospodářství v Československu. Kritické hodnocení „socialistické“ minulosti nemůže zůstat u hodnocení všeobecně politických nebo u až frázovitých tézí o škodlivosti centrálního podrobného řízení celého národního hospodářství. Tím spíše, že zejména v období po II. světové válce zachvátila myšlenka plánování většinu světa a nijak nemáme zajištěno, že se v nějaké jiné podobě nebude vracet.

Dědictví centrálního plánování

Mezi ideology plánování národního hospodářství patřil nejen Rus Strumilin, ale i Francouz Jean Monnet (autor plánu poválečné obnovy Francie) nebo pozdější nositel Nobelovy ceny za ekonomii Holanďan Jan Tinbergen (kniha „Modelle zur Wirtschaftsplanung“) a mnozí další. Každý si ovšem plánování národního hospodářství představoval jinak. V Československu určovali jak plánovat především sovětské poradci, kteří seděli na všech ústředních hospodářských úřadech. Právě diskutovaná měnová reforma měla zřejmě být příspěvkem k lepšímu plánování.

Jak se asi zrodila myšlenka měnové reformy v roce 1953 a jak zapadala do celkové atmosféry poválečných let? Je především potřeba uvést, že po II. světové válce proběhly peněžní reformy ve všech evropských zemích s výjimkou Spojeného království, Švýcarska, Švédska a Iberského poloostrova. Ozdravení peněžního oběhu se vidělo především nebo jenom v nahrazení dosud existující měny měnou novou.

Byl to nejjednodušší způsob, jak v jednotlivých zemích sjednotit používanou měnu v podmínkách, kdy v oběhu byla nejen znehod-

nocená původní národní měna, ale i různé okupační peníze, jejichž kupní síla navíc rychle klesala. V Německu a Maďarsku došlo k hyperinflaci. Proto byly v letech 1944 (např. Belgie) až 1947 (v SSSR, Bulharsku, Rumunsku, Albánii) prováděny měnové reformy, které měly stabilizovat peněžní oběh, snížit převis poptávky nad nabídkou zboží. Někdy vedly i ke změně názvu peněžní jednotky (např. v Maďarsku).

Motivy měnové reformy

Představa o ozdravném působení sterilizace přebytkové kupní síly či přímo měnové reformy na ekonomiku zřejmě zapůsobila i na některé politiky v Československu v 50. letech, když nevěděli, jak se vyřadit s existujícím přidělovým (lístkovým) hospodářstvím a s paralelním vázaným (přídělovým) a volným trhem (volný trh – trh bez lístků, ale za pevné, státem stanovené ceny), a navíc ještě s černým trhem. Vázaný trh v té době poskytoval levné výrobky, především potraviny, v rozsahu odpovídajícímu tehdejší představě životního minima.

Sloučit vázaný a volný trh a zlikvidovat černý trh – ale při jaké cenové úrovni, když si vláda neuměla představit, že by se odstranil i cenový dirigismus? Na druhé straně ale v sousedních zemích lístkový systém již zanikl (v SSSR v r. 1947, v SRN v r. 1948, v Polsku v r. 1950) a jen československá vláda se z obavy ze sociálních nepokojů tomuto kroku vyhýbala. Přitom sloučení lístkového a volného trhu slibovalo, že se zvýší zájem o výdělek – a tedy i o odváděný výkon. Tato vazba sice v Česku příliš nefunguje, ale tehdejší poučky politické ekonomie to měly za axiom.

Odstranění lístkového systému hrozilo prudkým zvýšením poptávky po zboží, kterým ovšem obchodní síť nedisponovala. A proto byla zvolena cesta peněžní reformy, tj. anulace dosavadní měny a její nahrazení měnou novou. Zároveň byly změněny prakticky všechny maloobchodní ceny tak, aby i při neočekávaně vysokých nákupech obyvatelstva v maloobchodní síti nemohlo dojít k vážnějším poruchám v zásobování. Tím se vláda a orgány řízení národního hospodářství v zásadě zbavily starosti o rovnováhu mezi možnou poptávkou a nabídkou.

Tabulka 1. Některé maloobchodní ceny před a po peněžní reformě

Zboží	množství	1937	1952		6/1953	1954	1955
			Vázaný trh	Volný trh			
Chléb	kg	2,25	8,-	16,-	2,80	2,60	2,60
Rohlíky	kg	5,90	37,70	56,60	8,30	6,60	6,60
Hovězí zadní	kg	17,-	48,-	200,-	25,-	25,-	25,-
Máslo	kg	16,50	80	450	44	42	42
Rýže	kg	3,05	40,-	300	28,-	19,-	16,-
Cukr kostkový	kg	6,35	15,70	140,-	14,-	11,-	11,-
Káva	kg	36,-	...	1500	300,-	240,-	240,-
Rum	l	19,-	...	430,-	68,-	57,60	57,60

Pramen: Statistická ročenka ČSR 1958.

Omezení poptávky

Omezení poptávky bylo docíleno především tím, že všechny mzdové a sociální příjmy byly sníženy v poměru 5:1. Nové MC by tedy pro srovnatelnost bylo nutno vynásobit pěti. Hotovosti občanů byly vyměněny v poměru 5:1 jen do částky 300 Kčs na osobu, zbytek v poměru 50:1, vklady občanů, kteří nikoho nezaměstnávali, se přepočítávali odstupňovaně, částky nad 50 tis. v poměru 30:1, životní pojistky v poměru 50:1. Kromě toho byly anulovány vklady vázané po měnové reformě v r. 1945, veškeré státní dluhopisy (a to i emise z r. 1946) a všechny další tuzemské cenné papíry. Došlo k podstatnému snížení oběživa: 52,1 mld. Kčs bylo vyměněno za 1,4 mld. Kčs.

Omezení poptávky uvedenými cestami bylo však tak vysoké, že bylo nutné nastavené parametry změkčit, a to snížením daně z obratu na některé druhy spotřebního zboží, což se projevilo několika jednorázovými sníženími MC v letech 1954–1956. Byla to metoda, která byla použita v SSSR po měnové reformě v r. 1947.

Nejtvrdějším ekonomickým dopadem měla měnová reforma na zemědělství. Nejen že byli postiženi soukromí zemědělci tím, že přišli o peněžní prostředky, ale došlo i ke snížení výkupních cen zemědělské produkce v poměru méně příznivém než 5:1. Index těchto cen (1937 = 100) byl v r. 1952 405, o rok později 93,5, z toho např. u pšenice 64,8

a u jatečného skotu rovněž 64,8. Postižení ovšem byli všichni, kdo měli jakékoliv peněžní úspory, tedy zdaleka ne jen bývalí kapitalisté, jak reformu zdůvodňovala oficiální komunistická propaganda.

Vrchol stalinismu

Nejvýznamnějším důvodem pro provedení měnové reformy byl však přechod k sovětskému modelu centrálního plánování a řízení všech ekonomických procesů v zemi. Bylo to v době, kdy končila I. pětiletka, jejíž výsledky se zásadně lišily od původně stanovených cílů, kdy se hledaly cesty ke zvýšení direktivnosti v plánování a k plnému uplatnění všech dílčích prvků sovětského systému, kdy v řízení ekonomiky vrcholil stalinismus, ačkoliv Stalin již krátce před tím zemřel.

Sovětský model plánování národního hospodářství té doby byl neslučitelný s neurčitým chováním hospodářských subjektů – a volné peněžní prostředky v rukách občanů takovouto nejistotu představovaly. V SSSR byl problém větších peněžních prostředků v rukách občanů „vyřešen“ při měnové reformě v r. 1947, v Polsku dočasně v r. 1950. Na naši reformu v r. 1953 se tedy je možné dívat jako na snahu o zlepšení předpokladů pro přesné centrální plánování, jako na snahu odstranit z plánování jakékoliv samostatné pohyby peněz.¹⁾

Do jaké míry proběhla měnová reforma bezprostředně v režii Moskvy, známo není. Pro Moskvu a její imperium byla důležitou otázkou zlatého obsahu Kčs, který byl nově definován, tak aby se zdůvodnil nový kurs koruny a rublu a koruny a dolaru. V letech 1946–1953 byl kurs koruny k am. dolaru 50:1, od 1. 6. 1953 byl 7,20:1. Koruna byla tedy měnovou reformou revalvována. Nebyl k tomu jiný důvod než přání změnit kurs k sovětskému rublu na 1,8:1, avšak praktický ekonomický efekt to snad nemělo.

Mezinárodní souvislosti

V SSSR v té době existovala představa, že formální zlatý obsah měny je základem jejího kursu. Tak jako se kursy členských zemí MMF utvářely podle relace jejich zlatého obsahu ke zlatému obsahu amerického dolaru, představovali si sovětské politikové, že tomu bude

i ve vztahu k rublu. Rozdíl byl v tom, že centrální banky členských zemí MMF mohly za takto definovaný kurs nakoupit zlato od USA, zatímco nečlenské země, a tedy i země střední a východní Evropy tuto možnost neměly a SSSR jim ji také nenabízel. Uváděný zlatý obsah byl zcela fiktivní. Navíc, všechny uvedené měny ve střední a východní Evropě byly ryze vnitřními měnami, zatímco americký dolar byl měnou všeobecně směnitelnou.

Měnová reforma v Československu byla provedena bez předchozího souhlasu MMF. To ale znamenalo, že byly porušeny základní závazky Československa vůči MMF a proto bylo v roce 1954 na nátlak MMF členství Československa v této mezinárodní instituci ukončeno (Polsko opustilo MMF již v souvislosti s peněžní reformou v r. 1950). Prohloubila se mezinárodní měnová izolace Československa. Možná, že i na tomto důsledku měnové reformy měl zájem SSSR. Měnová reforma v roce 1953 byla završením série měnových reforem v zemích tzv. sovětského tábora (s výjimkou severní Koreje, kde proběhla druhá měnová reforma až v r. 1959).

Tabulka 2. Měnové reformy ve východním bloku po II. světové válce

Polsko	1945 a 1950
Maďarsko	1946
Bulharsko	1947 a 1952
Rumunsko	1947 a 1952
Albánie	1947
Čína	1955
KLDR	1947 a 1959

Pramen: Autor

Co bylo měnovým reformám společné? V první fázi vytvořit národní měnu, zbavit se oběhu okupačních a jiných peněžních surogátů. Dále pak snížit velikost agregátu M1, tj. nejen množství oběživa, ale v důsledku změn ve financování podniků i snížit zůstatky na jejich obrátových účtech. Znamenalo to, že v důsledku peněžních reforem nikdo neměl mít ve své dispozici větší množství peněz.

Následovaly úspěchy ekonomického rozvoje? V letech 1955 a 1956 se již všeobecně ukazovalo, že se hospodářství přes velké nasazení kapitálu i pracovních sil v průmyslu i zemědělství vyvíjí neefektivně.

¹⁾ Na tento aspekt upozorňuje i prof. Vencovský v knize „Měnová politika v české historii“, Praha, ČNB, 2001, str. 70.

Veřejně se tyto problémy diskutovaly až po XX. sjezdu KSSS, který odsoudil sice kult osobnosti v SSSR, ale ne hospodářský systém, který se o tento kult opíral. Peněžní reformy umožnily zvýšit objemy investic v nejbližších letech, což ovšem vedlo ke skryté inflaci, v různých zemích s různou intenzitou.

V Československu vedla peněžní reforma z roku 1953 k podlomení důvěry v peněžní vklady ve spořitelnách, jejichž růst se jen pomalu oživoval, a v životní pojištění, které bylo na dvě desetiletí málo důvěryhodné. Úsporné vklady v Československé státní spořitelně činily počátkem roku 1954 jen 2,9 mld. Kčs (konce roku 1954 4 mld. Kčs) a zaplacené pojistné životního pojištění činilo v r. 1954 89 mil. Kčs. Výše oběživa se stala na dlouhá léta údajem přísně tajným zvláštní důležitosti, což byl tehdy nejvyšší stupeň utajení.

Tři měnové reformy pro jednu generaci

František Vencovský

profesor Vysoké školy ekonomické

Když v životě jedné generace – během necelých čtyř desetiletí – dojde ke třem měnovým reformám a každá z nich zasáhne hluboko do majetkových poměrů v zemi, je to historie – když ne unikátní – tedy určitě pozoruhodná. A právě k tomu došlo u nás měnovými reformami v letech 1919, 1945 a 1953. Všechny souvisely s velkými politickými a hospodářskými převraty a zdůraznil bych, že právě politické změny a převraty vyvolaly převraty a změny hospodářské.

Rozhodně nechci popisovat každou z těchto reform – jak byla organizována a formálně provedena. Spíše bych se chtěl zmínit o tom, čím se lišily nebo v čem se shodovaly svým pojetím, smyslem, jak byly zasazeny do určitých politickým a peněžních poměrů, co se od nich očekávalo a co se – v tomto pohledu – podařilo nebo v čem selhaly. Snad mohou být tyto různé reformní přístupy pro nás zajímavé a v něčem i poučné. Společným rysem všech byla – nebo měla být – pronikavá peněžní restrikce, razantní zásah do peněžního oběhu v zemi, do financí a kalkulací každé domácnosti, každého podniku a instituce. Jinak se však tyto reformy od sebe hodně lišily.

Březen 1919

Proslulá – už pověstná – Rašínova reforma v březnu 1919, tedy pět měsíců po vzniku Československa, byla svou koncepcí a systémovým přístupem úzce spojena s hospodářskou situací nového státu. Už samotná její příprava, jak byla promyšlena, co se od ní očekávalo a jak byla provedena – typicky „rašínovsky“ – jsou pozoruhodné.

Když byl Rašín po rozsudku smrti amnestován a vrátil po dvouletém věznění v červenci 1917 do Prahy, pustil se neprodleně do konkrétních úvah o tom, jak by měly být uspořádány peněžní a vůbec finanční poměry, až vznikne nový český stát. Na spojení se Slovenskem

se v Praze začalo myslet až později. Promýšlel to v úzkém kroužku se svými přáteli – s Vilémem Pospíšilem, ředitelem Městské spořitelny pražské a později prvním guvernérem Národní banky československé, s Jaroslavem Preissem – vrchním ředitelem Živnostenské banky, s profesorem právnické fakulty Cyrilem Horáčkem, později také ministrem financí, s Antonínem Pimperem – ekonomem publicistou a dalšími. Promýšleli do téměř dopodrobna.

Když pak po vzniku Československa Karel Kramář sestavoval v listopadu 1918 první vládu, počítalo se jako se samozřejmostí, že Rašín bude ministrem vnitra – že je svou povahou ideální pro přebudování celé státní a vůbec veřejné správy. To Rašín kategoricky odmítl. Přijal funkci ministra financí a v této pozici vzal do rukou utvoření a řízení měny nového státu, celou měnovou politiku. Emisní banka ještě nebyla. A jaká byla jeho koncepce:

- osamostatnit peněžní oběh – oddělit ho od dění v ostatní částech bývalého Rakousko-Uherska,
- zlikvidovat inflační peníze, které vznikly během války,
- vytvořit československé peníze a tedy novou peněžní jednotku,
- založit měnovou politiku na jejím maximálním zhodnocení – tedy na zvyšování její kupní síly – aby se tak vrátila důvěra občanů k penězům a aby se tak aspoň částečně vykompenzovalo znehodnocení peněz, ke kterému došlo za války; byla to tedy odvážná – v podstatě deflační – koncepce,
- s výhledem spojit co nejdříve československou korunu se zlatem – tedy zlatý standard.

Byla to tedy jasná a dlouhodobá koncepce. Obdivoval, jak fungovala rakousko-uherská koruna od jejího vzniku v roce 1892 až do roku 1914 – se stabilní kupní silou, stabilním kurzem a volnou konvertibilitou na bázi zlatého standardu. Znal detailně její fungování a byla mu lákavým příkladem.

Jako ministr financí připravoval realizaci této koncepce do detailů – se svými spolupracovníky na ministerstvu – bez účasti vlády, bez jakékoliv spolupráce s vládou. Vědělo se samozřejmě, že bude nějaká peněžní reforma, že ji připravuje sám Rašín, ale kdy a jak – to se nevědělo; všelijak se spekovalo. Výsledek předložil vládě koncem února 1919 a na rychle svolaném tajném zasedání revolučního

Národního shromáždění 25. února 1919 byl přijat zákon o peněžní reformě přesně tak, jak ho Rašín sám sepsal.

- 1) Reforma byla provedena proslulým kolkováním bankovek. Okolkovala se polovina předložených hotovostí – ty zůstaly v oběhu; na druhou polovinu byly vydány 1 % – ní vkladní listy – tedy vládní dluhopisy, znějící na jméno a nepřevoditelné. **Bylo zadrženo 34,3 % oběživa:**

Tabulka 1. Kolkování při měnové reformě 1919

Předloženo ke kolkování	7,157 mld. K
– z toho: domácnosti	5,149 K
státní pokladny a na mzdy	2,008 K
Okolkováno a vráceno – domácnostem	2,696 K
– státním pokladnám a na mzdy	2,008 K
Celkem okolkováno	4,704 K
zadrženo a kryto 1 %-ními státními dluhopisy	2,453 K

- 2) Tato kolkovací akce se zpravidla vykládá jako základ – pilíř Rašínovy peněžní reformy. Šlo však hlavně o to, jak naložit s bezhotovostními penězi, s ostatními finančními aktivy a vůbec s majetkem, který byl inflačního původu, resp. který vznikl za války. Bylo proto nařízeno provedení soupisu veškerého movitého a nemovitého majetku, cenných papírů a vkladů k 1. březnu 1919. To bylo podkladem **pro dávku z majetku a z přírůstku majetku.**

Rašín přikládal tomuto reformnímu kroku mimořádný význam. Označil to za „korunu finančních opatření“. Sazby byly výrazně progresivní. Dávky měly tedy jednak funkci monetární – odčerpání inflační bezhotovostní kupní síly a jednak fiskální – zdanit válečné zbohatlíky. Ale právě toto Rašínovo řešení se nevedlo k předpokládanému výsledku, prostě selhalo. Očekával se výnos z těchto daní v rozsahu až 10 až 12 mld. Kč, inkasovala se sotva polovina. Byly problémy s daňovými příznámi, problémy s placením, byly spekulace a podvody atd.

- 3) **Zavedení koruny československé** – Kč – v dubnu 1919 jako peněžní jednotky nového státu. Proti tomuto označení byly protesty historiků, kteří namítali, že označení „koruna“ nemá žádnou oporu v české historii a v české kultuře. Objevily se návrhy na ozna-

čení například sokol, říp atp. Rašín se však těmito námitkami nezdržoval.

4) Tvorba **zlaté rezervy**. Byl to pozoruhodný a originální postup. První měnové zákony sice neurčovaly zlatý obsah nové koruny, ale praktická peněžní politika Rašína a jeho pokračovatelů směřovala nekompromisně k tomu, aby se připravovala půda pro zavedení zlaté měny. Šlo především o vytvoření potřebné zlaté rezervy. V prvních letech svobodného státu se šlo dvojí cestou:

- Apelováním na vytvoření „zlatého pokladu republiky“ **dobrovolnými dary**. Využilo se vhodně poválečného entusiasmů českých a slovenských středních vrstev (sešlo se například 94 520 zlatých mincí a medailí, 64 kg ryzího zlata ve zlomcích atd.). Výsledek měl ovšem význam spíše psychologicko-politický než měnový.

- **Emisí 4 %-ní vnitřní valutové půjčky v únoru 1919** (zákonem č. 88/1919 Sb.), která se upisovala ve zlatě, stříbře a ve valutách. Úrok a jistina byly splatné v kovu, resp. v měně, ve které byla půjčka složena. Provedením půjčky byly pověřeny spořitelny, a to formou spořitelních vkladů. Setkala se s nečekaným úspěchem (po přetavení 3 300 kg ryzího zlata, 272 000 kg ryzího stříbra atd.). Hodnota veškerých drahých kovů a valut představovala přibližně 400 mil. Kč (podle stabilizovaného kurzu koruny roku 1926). Půjčka byla splacena do roku 1926, a to plně v československých korunách, které už měly pevnou kupní sílu.

Deflační koncepce metodou peněžní restrikce se nepodařila. Ale Rašín a jeho nástupci se deflační myšlenky – zhodnocovat československou korunu – nevzdali. Zvolila se jiná metoda: působit na snižování vnitřní cenové hladiny přes kurz koruny – působit devizovými intervencemi na zvyšování tržního kurzu koruny (sledoval se denně kurz na burze v Curychu) – přijaly se i drahé zahraniční úvěry – od VB a USA. A tato deflační politika se setkala s mimořádným úspěchem – z hlediska vývoje kupní síly koruny na domácím trhu. Byla to tato proslulá československá deflační politika z první poloviny 20. let, ale jako každá deflační politika vedla k propadu exportu, výroby, krachům bank atd. a byla vládou v dubnu 1925 odvolána.

Rašín pracoval jako ministr financí ani ne 10 měsíců – od listopadu 1918 do června 1919 – a pak od října 1920 do počátku ledna 1923.

A výsledek obdivuhodný. – Československá koruna byla ostrovem měnové důvěry v tehdejší poválečné Evropě. V Německu se v roce 1923 nová marka měnila za jeden bilion starých, v Rakousku se v roce 1924 nový šilink měnil za deset tisíc rakouských korun atd., ale v Československu – v tom neznámém státě – si dokonce dovolili provádět deflační politiku.

Rašínova měnová koncepce však měla i své vážné odpůrce – teoretiky i praktiky, a to odpůrce na nesporné intelektuální úrovni. Byli to zejména Josef Macek – později hlavní představitel keynesovského směru u nás, který kategoricky odmítal kolkovací akci v březnu 1919 a utváření zlaté rezervy – a Karel Engliš, který stejně kategoricky odmítal deflační politiku.

Co však bylo na Rašínově měnové reformě pozoruhodné a pro naši dobu jistě poučné: Nebylo to jen kolkování a zadržování inflačních rakousko-uherských peněz v březnu 1919. Byla to jasná koncepce měnové politiky, jak ji měl se svými přáteli promyšlenou, jak šel nekompromisně svou cestou, jak pro ni získal vládu a parlament a jak od ní neustoupil, i když se něco nedařilo (například dávky z majetku nebo samotná restrikce hotovostí).

Listopad 1945

Druhou měnovou reformou v ČSR byla reforma v roce 1945. Měnová situace po skončení války byla katastrofální:

Tabulka 2. Měnová situace v roce 1937 a 1945

	oběživo	Vklady
1. 12. 1937	8 mld. Kč	86 mld. Kč
31. 10. 1945	124 mld. Kč	208 mld. Kč

V oběhu bylo šest měn: protektorátní koruny, německé marky, slovenské koruny, polské zloté, maďarské pengö a poukázky československé východní armády. Bylo jasné, že musí být provedena měnová reforma – podobně jako po první světové válce. Nebylo však jasné, kdy a jak bude provedena.

K její přípravě, resp. k jejímu pojetí a koncepci: Byl to především jasný rozdíl proti reformě v roce 1919 – ta vznikla z jedné myšlenko-

vé dílny, z jedné „myšlenkové kuchyně“. Byla dílem Rašínovým, nikdo jiný do jejího pojetí i provedení nevstupoval a byla zasazena do ucelené koncepce příští měnové politiky. Situace po druhé světové válce však byla jiná – přístup k řešení byl poznamenán už rozdílnými a ekonomickými názory.

Krátce po roce 1939 se utvářelo v Londýně exilové centrum pod vedením Eduarda Beneše. Vytvořilo emigrantskou československou vládu, která si postupně získávala mezinárodní uznání – Roosevelt, Churchill, de Gaulle a Stalin. Ale v roce 1942 se začalo utvářet exilové centrum také v Moskvě pod vedením Klementa Gottwalda. Byly jasné rozdíly v představách o politickém a hospodářském uspořádání Československa po skončení války.

V londýnské vládě bylo i ministerstvo financí, v kterém pracovali nesporně vybraní odborníci – jako ministr nejprve Eduard Outrata a po něm od roku 1941 Ladislav Feirabend. A ten vytvořil v rámci ministerstva měnový odbor, řízený vynikajícím expertem Janem Viktorem Mládkem, který předtím pracoval ve studijním odboru Národní banky Československé. A právě tento odbor vstoupil do naší poválečné měnové historie dvěma pozoruhodnými počiny:

- Rozhodli se už v roce 1942 připravit poválečnou měnovou reformu, a to velmi konkrétními kroky: vyrobit nové československé peníze, které budou dány po skončení války do oběhu. Bylo to odvážné a nesporně obdivuhodné rozhodnutí v době, kdy se vystupňoval válečný konflikt a kdy byla Anglie vystavena těžkým německým náletům. Připravili výtvarné návrhy na nové peníze a zajistili jejich výrobu v Anglii u firem, které už před válkou tiskly některé naše bankovky (než vznikla v Praze vlastní tiskárna). Bylo vyrobeno 376 milionů kusů státovek s celkovou nominální hodnotou 24,8 mld. Kč. Byly uskladněny už v roce 1943 v podzemních krytech nedaleko Bristolu.
- Byla to velmi konkrétní účast ne přípravě poválečného uspořádání světových měnových poměrů. Viktor Mládek úzce spolupracoval s Keynesem na jeho verzi tohoto uspořádání, která se později střetla s americkou verzí a musela ustoupit. Na závěrečné konferenci v Bretton-Woods v červenci 1944 bylo Československo – resp. jeho londýnská vláda – zastoupeno pětičlennou delegací. Jejím předsedou byl ministr Feierabend a podepsali

tehdy náš přístup k Mezinárodnímu měnovému fondu a ke Světové bance...

Když se blížil vítězný konec války, bylo zřejmé, že musí dojít k jednáním a ke kompromisu mezi názory londýnské a moskevské exilové skupiny na uspořádání hospodářských poměrů ve svobodném Československu. Jak to posléze dopadlo, kdo ustoupil a proč – to je obecně známo. Ovšem tento kompromis jasně poznamenal pojetí a provedení poválečné měnové reformy. To pojetí bylo předurčeno ve vládním programu první vlády – v pověstném Košickém vládním programu z dubna 1945, jehož stěžejní myšlenkou byl směr k direktivnímu centrálnímu řízení. A to se týkalo i peněz a bylo vyjádřeno zřetelně: „**Postavit celý peněžní a úvěrový systém ... pod všeobecné státní vedení**“.

Reformu připravovala skupina, kde vedoucí úlohu měli už levicově orientovaní ekonomové Leopold Chmela a Jaroslav Nebesář. Dále tam byli Alois Král ze studijního oddělení bývalé Národní banky československé a Ervin Exner z bývalého londýnského ministerstva. Reforma nebyla zasazena do nějaké koncepce příští měnové politiky – byla orientována hlavně na likvidaci inflačních válečných peněz. Nebylo prostě jasno, jak to bude s „lidově-demokratickým“ politickým a hospodářským systémem. Její provedení k 1. listopadu 1945 bylo poznamenáno těmito základními rysy:

- Nová peněžní jednotka – **Kčs** – bez určení zlatého obsahu
- Nové peníze 500 Kčs na osobu v poměru 1 : 1; byly to „londýnské peníze“ – narychlo ještě dotištěny v Praze tisícičkoruny a stokoruny. Hotovostní oběhivo tak restringováno na 19 mld. Kč – tj. **na 15 %** (tedy více v březnu 1919).
- Zablokovány všechny peněžní vklady a jiné pohledávky u peněžních ústavů, pojistky, cenné papíry – akcie, dluhopisy atd. – Zablokované vklady dostaly označení „**vázané vklady**“ a bylo to kle konci roku 1945 za 258 mld. Kč.
- **Upraveny ceny** – stále regulované – zhruba na trojnásobek předválečné úrovně. Trvalo přidělové hospodářství.
- Stanoven **kurz k americkému dolaru** na 50 Kčs; tento kurz byl nahlášen Mezinárodnímu měnovému fondu. Byl to kurz reálný a v tomto kurzu se prováděly všechny peněžní transakce s cizinou.

Členství v MMF a ve SB se obnovilo zvláštním zákonem v prosinci 1945; Československo bylo na dvanáctém místě mezi 45 členy.

- Dodatečně byl v roce 1946 přijat zákon o **dávce z majetku a z přírůstku na majetku** – se silnou progresí. Měl postihnout – při silně progresivních sazbách – majetek získaný při inflaci za války. Dávky měly být placeny ze zablokovaných finančních aktiv, tedy hlavně z vázaných vkladů. Tedy obdobný záměr jako u Rašínových dávek v roce 1919. Očekával se výnos těchto dávek zhruba 35 mld. Kčs, tedy částka, která by ani zdaleka nestačila k vyřešení problému vázaných vkladů. Ale i tentokrát to selhalo – z podobných příčin jako za Rašína.

Krátce po reformě však začaly vznikat vážné problémy, zejména „uvolňování vázaných vkladů“ – bez pevných pravidel a jako inflační faktor. Co vůbec s blokem vázaných vkladů a všech finančních aktiv. Jak to likvidovat? K tomu účelu byl v červenci 1947 zřízen Likvidační fond měnový, ale „nevěděl si s tím rady“. Novými inflačními faktory bylo profinancování vládních deficitů peněžní emisí, likvidace finančního trhu, centralizace bank a po únoru jasně proklamovaný a prováděný „přechod k socialismu“.

Provedení měnové reformy mělo už při jejím koncipování a provádění své vážné kritiky „i když už nebylo možno jejich názory a stanoviska oficiálně diskutovat nebo publikovat. Vytýkalo se zejména, situace, jaká válkou vznikla a jaká se měla řešit byla jednak problémem finančním a jednak problémem měnovým. Řešení, jaké se provedlo, spočívalo v tom, že se tyto dva problémy „smíchaly“ a oba se řešily, jakoby to byl výlučně problém měnový (například oficiální stanovisko profesora Engliše).

Další postup při řízení nové měny, která vznikla reformou v listopadu 1945, byl už výlučně záležitostí nového pohledu na peníze, nového pohledu na hospodářský systém a na řízení peněžního oběhu (už ne peněžní politiky). Vyústěním byla měnová reforma v roce 1953.

Červen 1953

Podrobně o této reformě hovořili prof. Jirásek a prof. Tuček. Chtěl bych pouze zdůraznit, že jako důvod k jejímu provedení se zpravidla uvádí potřeba zlikvidovat blok vázaných vkladů, které vznikly při reformě v listopadu 1945. Byl to balast, s kterým si nové peněžnictví

a nové řízení peněžního oběhu nevědělo rady. Tak to vyřešili jednoduše – socialisticky. Podrobněji se tím zabývám v knize „Vzestupy a propady československé koruny“.¹⁾ Principiálním řešením nebyla pouze restrikce hotovostí a vkladů, ale

- anulování všech zablokovaných finančních aktiv z doby před rokem 1945
- určení zlatého obsahu nové koruny a podle nové zlaté parity určení kurzu k dolaru jako 7,20 Kčs, což muselo být už za několik roků napraveno složitým systémem různých kurzových koeficientů
- rozchod s Mezinárodním měnovým fondem a Světovou bankou.

To jistě byly vážné důvody. Ale podle mého názoru důvod k tak razantní reformě byl vážnější. Nový socialistický systém řízení nemohl převzít nic z minulosti

- v názorech na peníze, na jejich funkce
- v připuštění jakéhokoliv finančního trhu a tedy jakéhokoliv komerčního bankovníctví
- v samostatné emisní bance, která by měla nějaké jiné peněžní funkce než jaké pro celé peněžnictví určila Státní plánovací komise v centrálním plánu hospodářského rozvoje.

Proto vznikla v červenci 1950 Státní banka československá jako „monobanka“. Nový systém nemohl převzít nic z minula, nemohl se nějakými problémy z minula zdržovat, nemohl si nové řízení peněžního oběhu ničím z minula komplikovat. Přebíral „sovětský model“ jako čistý model. Minulost pro něj musela být „tabula rasa“. A proto tak radikální a bezohledná reforma v roce 1953.

1) Vencovský, F.: Vzestupy a propady československé koruny: Praha, Oeconomica 2003.

E.

Doplňkové texty

Vzpomínka Plzeňáka na měnovou reformu z roku 1953

Richard Salzmann

bývalý generální ředitel Komerční banky

Rád bych výročí měnové reformy 1953 doprovodil osobní vzpomínkou, která je trochu jiná, nežli ta úsměvná, kterou uvedl pan prezident. Je to vzpomínka Plzeňáka; člověka, který v té době už rozumbral (24 let).

V Plzni, jak známo, vypukly v souvislosti s měnovou reformou protesty, manifestace a nepokoje. Bylo tomu tak ovšem i v řadě jiných měst, ale ty plzeňské události se zapsaly jaksi nejzřetelnějším písmem do historického vědomí veřejnosti. Šlo totiž o spontánní hnutí dělníků, zejména z plzeňské Škodovky, kteří v den vyhlášení reformy měny dostali výplaty – a dověděli se z prohlášení vlády, že tyto peníze ztratily jakoukoli cenu. Rozhořčení bylo tím větší, že den či dva dny předtím dělnický prezident Zápotocký ujistil národ, že vláda žádnou reformu nechystá.

Pouliční protesty, průvody dělníků za hlasitých výkřiků a obviňování oficiálních činitelů ve skutečnosti nebyly nijak zvlášť státu nebezpečné, ale místní stranické vládcy neobyčejně rozzlobily a vystrašily. Především jistě proto, že mohly představovat především pro ně samotné ostrou kritiku se strany ústředního výboru KSČ za nezvládnutí situace a nízkou uvědomělost dělnických mas.

Proto reakce byla rychlá, ostrá a ukvapená. Sám jsem prožil dny provedení reformy jako voják. Se zbraní v ruce jsme tehdy doprovázeli transporty se zásilkami platidel. Ale o represáliích v Plzni jsem se dověděl od svých blízkých příbuzných, kteří byli postiženi. Dva konkrétní případy, které mohou být brány jako typické:

Můj tchán – tehdy skoro sedmdesátiletý, známá osobnost v Plzni jako bývalý advokát, poslanec (národní socialista), starosta Západočeské župy Sokola a vězeň koncentračního tábora, v době 1953 však již mimo jakoukoli veřejnou činnost a bez majetku – byl zatčen, vyslýchán a uvězněn. Byt mu byl zapečetěn (což ho paradoxně uchrá-

nilo před tím, aby byl jiným komandem z něj vystěhován). Byl obviněn z rozvracení republiky a po asi ročním soudním procesu osvobozen pro naprostou nepodloženost žaloby a nedostatek jakýchkoli důkazů.

Můj strýc, bývalý obchodník s rybami, asi padesátiletý, který politicky nebyl nikdy činný, zbaven už dávno předtím všeho majetku, byl bez jakéhokoli právního podkladu i s rodinou během 48 hodin vystěhován ze svého bytu (z domu, který mu patřil) a přesunut do zpustlé vesnice v západním pohraničí, do polorozbořeného rolnického stavení. Nikdy nebyl z ničeho úředně obviněn, vyšetřován nebo souzen a teprve po pěti letech, s podlomeným zdravím se mohl vrátit do svého bytu v Plzni. Brzy potom zemřel.

Podobné osudy postihly stovky osob v samotné Plzni a jejím okolí. Ve snaze potlačit podezření (ostatně plně oprávněné), že nepokojů se účastnili především dělníci a předhodit veřejnosti jakési viníky bylo tiskem rozšiřováno tvrzení, že události byly vyvolány *buržoazií, převlečenou do dělnických halen*. Nebylo to tak úplně absurdní. V té době vrcholilo násilné zařazování bývalých podnikatelů, inteligence a politiků do výroby. Můj otec, doktor práv, pracoval tehdy ve Škodovce jako jeřábník.

Ve vědomí národa, nejen v Plzni a okolí, ale i v jiných částech republiky zůstaly ovšem tyto události pevně zakotveny. A tehdy se také naplno zakořenil v naší lidové mluvě pojem *měna*. Lidé tím nemyslí ekonomický fenomén tak, jak zde o něm dnes diskutujeme, ale míní jim opatření státu, vrchnosti, které jim odcizí jejich úspory a majetky a to bude doprovázeno nějakou formou represe.

Věta „*bude měna*“ se stala okřídlenou frází při všech chystaných opatřeních, jímž běžní lidé příliš nerozumějí. Myslím, že tento pocitový syndrom neblahé nejistoty představuje dodnes významnou zátěž pro všechny, kteří měnové otázky studují, o měně rozhodují a spravují jim, a že se hned tak nepodaří jej z lidového myšlení vytlačit. I to je dědictví měnové reformy z roku 1953.

Měnová reforma byla politickým krokem

Marcela Palíšková

redaktorka nakladatelství C. H. Beck

Tento článek je polemikou s názorem profesora Zdeňka Jiráska, rektora Slezské univerzity v Opavě, že měnová reforma 1953 byla nezbytným ekonomickým krokem. Dle mého názoru se jednalo naopak o krok politický. Na vývoj uvnitř Československa měla v tomto období zásadní vliv politika Sovětského svazu a postupující studená válka (boj o rozšíření a udržení sfér vlivu mezi východním a západním blokem).

Sovětská sféra vlivu

Únorem 1948 se Československo definitivně stalo součástí sovětské sféry vlivu. Pro Sovětský svaz bylo Československo zajímavé jednak z hlediska strategické polohy ve středu Evropy, jednak svou vyspělou ekonomikou. (Pouze Československo a území sovětské zóny v Německu patřily mezi průmyslově vyspělé země; ostatní země sovětského bloku byly země agrární či agrárně průmyslové, v mnohých dokonce existovaly feudální přežitky; např. v Jugoslávii, Bulharsku a Rumunsku tvořili rolníci čtyři pětiny obyvatelstva.)

Od března 1948 procházelo Československo rozsáhlou transformací všech složek života společnosti (politické, ekonomické, sociální). V politickém systému se postupně zcela jednoznačně prosadila vedoucí úloha komunistické strany; pravomoci nekomunistických stran byly zcela formální. Tradiční demokratická dělba moci na složku zákonodárnou, výkonnou a soudní přestala existovat. Tzv. princip „demokratického“ centralismu potlačil samosprávné tendence v národních výborech a postupně odstranil přirozené prostředky kontroly mocenských orgánů. K zásadní změně došlo také v systému řízení a způsobu organizace ekonomiky (hlavně zestátněného průmyslu), která spočívala ve snaze podřídit podniky jednotnému centrálnímu řízení a plánování. Slučováním malých a středních podniků vznikaly

socialistické velkopodniky. Velmi brzy se však začaly projevovat negativní důsledky těchto strukturálních změn (zánik faktoru podnikavosti, problémy na trhu spotřebního zboží spod.). V sociální oblasti došlo k cílené nivelizaci.

První pětiletka

V průběhu prvního pětiletého plánu (1949–1953) se vytvořil zcela nový profil československé ekonomiky. Byl převzat sovětský systém jejího řízení a fungování, změnila se struktura hospodářství s důrazem na těžký průmysl, jednou z priorit se stala industrializace Slovenska ve snaze vyrovnat ekonomickou úroveň obou částí státu, byla dovršena socializace hospodářství. Vnější ekonomické vztahy se začaly rozvíjet zejména v rámci RVHP.

Realizace pětiletky měla sledovat zejména tyto cíle – zlepšení zásobování obyvatelstva, „zatlačování“ kapitalistických prvků v obchodě, získání vesnic pro socialismus, výchovu socialistické inteligence, upevňování Národní fronty, rozvoj spolupráce se Sovětským svazem, růst vedoucí úlohy KSČ cestou vnitřní demokracie atd. Zvlášť obtížným úkolem bylo združstevňování vesnice, neboť právě zde byly pozice KSČ nejslabší. V únoru 1949 byl schválen zákon o JZD, který vytvořil legislativní předpoklady pro slučování dosavadních družstev na vesnici. Československou specifikou bylo vytváření čtyř typů družstev; byly tak vytvořeny předpoklady pro postupnou a nenásilnou cestu procesu združstevňování.

Ve své původní podobě byl první pětiletý plán do určité míry reálným projektem rozvoje hospodářství. Přednostní rozvoj těžkého průmyslu byl v souladu se strukturálními trendy hospodářství západních zemí.

Prohlubující se studená válka a celkové ochlazení mezinárodních vztahů se však nepříznivě promítly do dalšího vývoje uvnitř Československa (tedy i do realizace pětiletého plánu). Zlomovým byl rok 1950, kdy začaly být v naší zemi zcela otevřeně uplatňovány stalinské metody a formy řízení (vedení strany a státu bylo nuceno rezignovat na realizaci tzv. československého modelu socialismu). Příčiny této zásadní změny byly vnější:

1. Stalinův konflikt s Jugoslávií, která nastoupila kurz specifického společenského rozvoje oproštěného od tlaku Moskvy.

2. Vznik války v Koreji (1950–1953), kterou moskevské vedení považovalo za možnou předeheru ke třetí světové válce.

Ze stávající situace vyvodil Stalin dva závěry:

1. Upevnit pozice SSSR v oblasti sovětské sféry vlivu (tedy i v Československu); zabránit tomu, aby další země nastoupily vlastní cestu vývoje.
2. Urychlit přípravy na válku.
3. Tato politika měla negativní dopad i na vývoj v Československu. K zásadní změně došlo v únoru 1951, kdy KSČ ustoupila od realizace dosavadní koncepce prvního pětiletého plánu a rozhodla zajistit mnohem vyšší tempo ekonomického růstu. Toto rozhodnutí však vůbec neodpovídalo reálným možnostem československé ekonomiky.

Ekonomické problémy

Velký rozmach zaznamenal zejména zbrojní průmysl (v roce 1952 představovala vojenská výroba 30 % veškeré strojírenské produkce; v pozadí stál mj. Stalinův plán rozšíření socialismu v Evropě). Neúměrně vzrostla surovinová a energetická náročnost a část nově budovaných kapacit nebyla po dokončení efektivní. Postupně rostla disproporce mezi jednoznačně preferovaným těžkým průmyslem na jedné straně a zemědělstvím a lehkým průmyslem na straně druhé. Záhy se začal projevovat nedostatek spotřebního zboží, poklesly reálné mzdy, rostla všeobecná nespokojenost. Výrazně se snížil podíl zahraničního obchodu se západními a rozvojovými zeměmi, a to z 80 % v roce 1947 na 20 % v roce 1953.

Problémy v oblasti průmyslu byly ještě umocněny nepříznivou situací v zemědělství. V letech 1951–1952 proběhla tzv. rychlá vlna kolektivizace, často doprovázená násilnými prvky. Nastal odliv pracovních sil ze zemědělské výroby, vážlo zásobování obyvatelstva zemědělskými produkty. V roce 1953 představovala úroveň zemědělské výroby 88 % předválečného stavu.

Kumulace problémů a protichůdných tendencí v ekonomice vyvolala změny v hospodářské politice. V závěrečné fázi pětiletky byly sníženy původně plánované velkášské úkoly a 30. května byl přijat zá-

kon o měnové reformě. (Již po smrti Stalina, tedy za situace mírného politického uvolnění uvnitř SSSR i v rámci sovětského bloku.)

K tomu, abychom mohli správně pochopit a zhodnotit ekonomické změny a procesy, ke kterým v tomto období v naší společnosti docházelo, je nutné si uvědomit ještě jednu podstatnou věc.

Dědictví Vítězného února

„Vítězný Únor“ znamenal také začátek období politického násilí. Negativní tendence v ekonomice a sociální oblasti byly dále umocněny potlačováním základních lidských práv občanů a celkovým procesem militarizace společnosti (růst úlohy StB). Mnozí spoluobčané byli v tomto období, a to zejména z důvodů politických, náboženských a sociálních, perzekuováni – od vyloučení z veřejné činnosti přes ztrátu zaměstnání až k tzv. divadelním procesům s odpůrci socialismu. Hlavním cílem procesů, převážně uměle vykonstruovaných, bylo urychlit realizaci sovětského modelu socialismu v zemích sovětské zájmové sféry.

V květnu až červnu 1950 se konal proces se skupinou představitelů nekomunistických stran (J. Bouchal, J. Hejda, M. Horáková, O. Pecl, F. Zemínová ad.), kteří byli obviněni z „rozvrácení republiky“; čtyři z nich byli odsouzeni k trestu smrti. Dále se uskutečnily vojenské procesy, procesy s představiteli církve a také s pracovníky zahraničních institucí.

Rozsáhlé byly zejména tzv. hospodářské procesy, při nichž byli obžalováni obviněni ze sabotáží výstavby socialismu. Zvláštní kapitolu pak tvořily procesy s vedoucími funkcionáři KSČ (R. Slánský). Tyto procesy měly především pomoci odstranit z vedoucích stranických funkcí těžce ovladatelné osobnosti, které by byly schopny vymanit se z vlivu Moskvy a vytvářet samostatnou politiku.

Kromě toho měly vyvolat určité obavy a strach z jakékoliv neposlušnosti také u ostatních členů strany. Přesné údaje o počtech obětí politických procesů chybí. Na základě pozdějších údajů Nejvyššího soudu lze předpokládat, že po roce 1948 bylo při procesech obviněno kolem 83 000 osob. K trestu smrti bylo odsouzeno – v období od října 1949 do ledna 1953 – 233 osob; 178 z nich bylo popraveno.

Závěr

V kontextu výše uvedených skutečností je měnová reforma z roku 1953, dle mého názoru, především krokem politickým. Ve svých důsledcích znamenala citelný pokles životní úrovně. Reforma připoutala korunu k sovětskému rublu, znehodnotila úspory a likvidovala vzestup reálné hodnoty příjmů od roku 1948. Společnost se stala sociálně jednotnou. Budování rozvíjející se socialistické společnosti mohlo začít.

F.

*Přílohy
Československé bankovky
z roku 1953*

Dvacetikorunová státočka tzv. londýnské emise, s podpisem ministra financí Feierabenda, b. d., s portrétem K. H. Borovského – líc.

Padesátikorunová státočka tzv. londýnské emise, s podpisem ministra financí Feierabenda, b. d., s portrétem M. R. Štefánika – líc.

Stokorunová státovka tzv. londýnské emise s podpisem ministra financí londýnské exilové vlády. Pro podpis K. L. Feierabenda a portrét T. G. Masaryka na líc byla objektem nenávisť komunistického ministra financí Jaroslava Kabeše, který ji chtěl dávno před peněžní reformou stáhnout z oběhu. Líc, rub.

Tisícikorunová bankovka tzv. londýnské emise s podpisem ministra financí Feierabenda, b. d. Jedna z nejzdařilejších bankovek této emise. Byla vyrobena v cedulové tiskárně firmy Bradbury, Wilkinson & Co., New Malden, Surrey. Líc, rub.

Pětitisícikorunová bankovka s portrétem B. Smetany a datem 1. listopadu 1945. Byla tištěna v Praze, do oběhu přišla 3. května 1946. Původně měla znít na 2000 Kč, její hodnota byla změněna v průběhu tisku. Líc, rub.

Stokorunová bankovka s datem 24. října 1951 s podpisem generálního ředitele SBČS dr. O. Poblá. Bankovka byla tištěna v Praze podle návrhu K. Svolinského, měla nahradit dosavadní stokorunové státní bankovky. Do oběhu nebyla uvedena. Po peněžní reformě byla úředně zničena. Líc, rub.

Dvacetikorunová státočka s datem 25. února 1953 s podpisem ministra J. Kabeše. Byla připravovaná jako hodnota nové emise, která měla nahradit dosavadní dvacetikorunové státočky. Nebyla však vytištěna v potřebném množství, a také proto nebyla před peněžní reformou daná do oběhu a poté byla úředně zničena. Líc, rub.

Padesätikorunová bankovka emise 1953, tištěná v Moskvě. Byla uvedena do oběhu 1. června 1953 při peněžní reformě. Obrazové podklady dodalo ministerstvo financí v Praze. Líc, rub.

Stokorunová bankovka emise 1953, tištěná v Moskvě. Byla uvedena do oběhu 1. června 1953 při peněžní reformě. Obrazové podklady dodalo ministerstvo financí v Praze. Původně se počítalo, že na líci bude uplatněn motiv z Mánesova Orloje na staroměstské radnici v Praze nebo motiv z cyklu M. Alše „Vlast“. Líc, rub.

Pramen: Jirásek, Z. - Šůla, J.: *Velká peněžní loupež*. Praha, Svítání 1992.

My a budoucnost

V blízké budoucnosti se pro firmy stane jedinou trvalou jistotou neustálá změna celkového okolí, ve kterém vyvíjejí své aktivity. Životaschopná firma se pak bude vyznačovat zejména ochotou a dovedností na tyto změny reagovat a efektivně je zvládat.

Skupina NEWTON disponuje potřebným know-how vztahujícím se k vnitřním systémovým změnám podnikatelských subjektů, po jejichž implementaci se nejen zrychlí a zefektivní jejich reakce na vnější změny, ale především si rozvinou kvalitativně lepší schopnost produkce hodnot pro zákazníky.

- Akvizice podniků včetně jejich následného řízení a správy
- Revitalizace a restrukturalizace podniků
- Reengineering podnikových procesů
- Řízení likvidity a řízení devizových transakcí
- Oceňování a finanční analýzy podniků
- Zavádění efektivních systémů řízení lidských zdrojů
- Koučování k realizaci změn firemních systémů
- Poradenství a vzdělávání
- Tvorba znalostních databází
- Zpracování, archivace a analýzy informací

NEWTON Group
Politických vězňů 10, 110 00 Praha 1
tel.: 222 192 111, fax: 222 192 592
e-mail: newton-group@newton.cz
www.newton.cz

CEP je českým institutem pro ekonomická a politická studia založeným na podzim roku 1998 jako občanské sdružení.

Cílem CEPu je šíření idejí svobodné společnosti a tržního hospodářství a podpora myšlenek velkých osobností liberálního myšlení.

V čele CEPu stojí správní rada, kterou tvoří Václav Klaus, Jiří Weigl a Karel Steigerwald.

Centrum pro ekonomiku a politiku je subjektem nezávislým na politických stranách a nehodlá být od politických stran přímo či nepřímo podporováno.

Kontakt:

Centrum pro ekonomiku a politiku

Politických vězňů 10
110 00 Praha 1

tel. a fax: 222 192 406
e-mail: cep@iol.cz
www.cep.in.cz

č. účtu: 19-2304260257/0100
IČO: 68402091